

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ГАВЛОВСЬКИЙ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 316.776.23(470):[070:004.738.5]:355.01(477:470)"2022/2026"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ
ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 061 – журналістика
Галузь знань – журналістика

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. В. Гавловський

Науковий керівник – **Березенко Віта Віталіївна**, доктор наук із соціальних комунікацій, професор

Запоріжжя – 2026

АНОТАЦІЯ

Гавловський Д. В. «Інформаційні технології маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії в Україні». Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 061 «Журналістика». Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2026.

У дисертації обґрунтовано, що маніпуляція є прихованою, невід’ємною складовою пропаганди, а сучасні інформаційні технології маніпуляції та пропаганди доцільно систематизувати за рівнем залучення людини – на класичні, змішані та новітні. На основі систематизації та вторинного аналізу даних провідних українських і міжнародних медіааналітичних та фактчекінгових платформ (2022–2026 рр.) схарактеризовано ключові стратегічні наративи російської пропаганди, згруповані за чотирма базовими меседжами (22 наративи), та простежено тенденції їх еволюції в умовах вільного й обмеженого доступу до мережі Інтернет.

У результаті дослідження розроблено багаторівневу концептуальну модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді, ядром якої є індивідуально-освітній рівень, та сформовано навчальний модуль із дванадцяти практичних інструментів виявлення маніпулятивного й пропагандистського контенту. Ефективність запропонованого інструментарію емпірично підтверджено методом претесту й посттесту з оцінюванням за показниками P_{before} , P_{after} , D , E_{model} , що дало змогу кількісно зафіксувати підвищення інформаційної стійкості аудиторії.

Актуальність теми дослідження. Безпрецедентний масштаб застосування державою-агресором інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди в межах повномасштабної війни проти України, потреба системного опису цих технологій і ворожих наративів, а також брак комплексних соціокомунікаційних моделей протидії, здатних підвищувати інформаційну стійкість аудиторії, зумовлюють актуальність теми дослідження.

Об’єкт дослідження – діяльність українських та міжнародних медіааналітичних центрів і фактчекінгових платформ із моніторингу та деконструкції російського маніпулятивно-пропагандистського впливу в цифровому середовищі в умовах повномасштабної війни (2022–2026 pp.).

Предмет дослідження – соціокомунікаційні механізми, структури наративів та тенденції еволюції російсько-українського інформаційного протистояння, виявлені та верифіковані українськими й міжнародними експертними медіааналітичними платформами, а також медіаосвітній інструментарій підвищення інформаційної стійкості аудиторії.

Метою дослідження є обґрунтувати соціокомунікаційні механізми функціонування та еволюції інформаційних технологій маніпуляції й пропаганди в умовах повномасштабної російсько-української війни (2022–2026 pp.) на основі систематизації та вторинного аналізу даних українських та міжнародних медіааналітичних платформ, а також розробити й апробувати медіаосвітній інструментарій підвищення інформаційної стійкості аудиторії.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що уперше на основі систематизації та вторинного аналізу емпіричних даних провідних медіааналітичних платформ (2022–2026 pp.) розроблено й експериментально апробовано багаторівневу медіаосвітню модель протидії інформаційним технологіям маніпуляції та пропаганди й адаптовано показники «претест–посттест» (P_{before} , P_{after} , D , E_{model}) до оцінювання її ефективності; удосконалено розуміння співвідношення маніпуляції та пропаганди й класифікацію інструментів впливу за когнітивним, емоційним, логічним і поведінковим рівнями; набули подальшого розвитку підходи до розгляду інформаційного впливу як складової сучасної війни та до поєднання теоретичного й емпіричного аналізу інформаційних процесів.

Ключові слова: маніпуляція, пропаганда, інформаційні технології, дезінформація, стратегічні наративи, фактчекінг, медіаграмотність, інформаційна

стійкість, протидія пропаганді, російсько-українська війна, соціальні комунікації, медіаосвіта.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що висвітлюють основні наукові результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гавловський Д. В. Українське військо та пропаганда Кремля: типологія фейкових наративів. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2024. № 2 (58). С. 41–47. DOI: 10.32840/cpu2219-8741/2024.2(58).6.
2. Гавловський Д. В. Пропагандистський прийом дегуманізації противника: соціокомунікаційний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістика. 2025. № 1 (9). С. 78–90. DOI: 10.23939/sjs2025.01.078.
3. Гавловський Д. В. Шляхи протидії наративам російської пропаганди під час повномасштабної війни в Україні. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2025. № 2 (62). С. 82–90. DOI: 10.32840/cpu2219-8741/2025.2(62).11.
4. Гавловський Д. В. Використання російською пропагандою інформаційно-комунікаційних технологій: основні тренди та протидія. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Т. 36 (75). № 4, ч. 2. С. 257–262. DOI: 10.32782/2710-4656/2025.4.2/40.

Матеріали конференцій

1. Гавловський Д. В. Специфіка сприйняття дефініції «пропаганда» в контексті ведення російсько-української війни: основні способи маніпуляцій в інформаційному просторі. *Modern directions of scientific research development : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (Чикаго, США, 7–9 вересня 2022 р.)*.

2. Гавловський Д. В. Комунікативні відносини та інформаційна культура в контексті актуалізації пропагандистської діяльності країни-агресора. Журналістика майбутнього: виклики, тенденції, перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 жовтня 2022 р.).

3. Гавловський Д. В. Пропаганда та контрпропаганда в контексті інформаційної політики держави під час військової агресії. Соціальні комунікації у становленні та розвитку української державності та громадянського суспільства. Стратегеми, наративи, технології та смисли : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, Україна, 20–21 грудня 2022 р.).

4. Гавловський Д. В. Використання релігії як інструменту інформаційно-пропагандистської політики в контексті російсько-української війни. Молода наука – 2023 : матеріали XVI університетської наук.-практ. конф. (Запоріжжя, Україна, 17–22 квітня 2023 р.).

5. Гавловський Д. В. Актуалізація питання використання маніпулятивних технологій під час військової агресії проти України. Соціальні комунікації в умовах глобалізаційних процесів: стан, тенденції, перспективи : матеріали Міжнар. наук. конф. (Тернопіль, Україна, 16–17 травня 2023 р.).

6. Гавловський Д. В. Основні аспекти застосування інформаційних фейків під час впровадження пропагандистської діяльності. Соціокомунікаційна наука в парадигмі смислових трансформацій: суспільні виклики, тренди освіти і професійної діяльності : матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Ірпінь, Україна, 19 травня 2023 р.).

7. Гавловський Д. В. Основні аспекти використання пропагандистських наративів стосовно НАТО в контексті російської агресії проти України. Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ, Україна, 17–18 жовтня 2023 р.).

8. Гавловський Д. В. Особливості застосування пропагандистських наративів стосовно питань ядерної безпеки в контексті російської агресії проти України.

Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, Україна, 14–15 травня 2024 р.).

9. Гавловський Д. В. Специфіка реалізації інформаційно-психологічних спецоперацій у контексті пропагандистської діяльності країни-агресора під час російсько-української війни. Європейські цінності і медійні стандарти: контекст російсько-української війни : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, Україна, 19–20 жовтня 2024 р.).

10. Гавловський Д. В. Роль соціальної журналістики у викритті дезінформації та пропаганди під час війни. Журналістика миру під час війни: потенціал і можливості : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, Україна, 14–15 листопада 2024 р.).

11. Гавловський Д. В. Роль стратегічних комунікацій у протидії ворожій пропаганді під час війни: виклики, інструменти та перспективи. Наукова школа Романа Іванченка : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, Україна, 29 листопада 2024 р.).

12. Гавловський Д. В. Пропаганда як інформаційна зброя у війні XXI століття: механізми впливу та інформаційний спротив. Новітні тенденції в медіагалузі : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, Україна, 15 квітня 2025 р.).

13. Гавловський Д. В. Маніпулятивні технології як складова сучасної пропаганди: виклики для українських ЗМІ у воєнний час. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, Україна, 15 жовтня 2025 р.).

ABSTRACT

Gavlovskiy D. V. "Information Technologies of Manipulation and Propaganda during the Period of Russian Aggression in Ukraine". Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in speciality 061 "Journalism". Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2026.

The dissertation demonstrates that manipulation is a concealed, inseparable component of propaganda, and that contemporary information technologies of manipulation and propaganda can be systematised by the level of human involvement into classical, mixed and novel. Based on the systematisation and secondary analysis of data from leading Ukrainian and international media-analytical and fact-checking platforms (2022–2026), the study characterises the key strategic narratives of Russian propaganda, grouped into four core messages (22 narratives), and traces the trends of their evolution under conditions of free and restricted access to the Internet.

The research develops a multilevel conceptual model of counteraction to information manipulation and propaganda, the core of which is the individual-educational level, and forms a training module of twelve practical tools for detecting manipulative and propagandistic content. The effectiveness of the proposed toolkit is empirically confirmed through a pretest–posttest design assessed by the indicators P_{before} , P_{after} , D , E_{model} , which made it possible to quantitatively record an increase in the audience's information resilience.

Relevance. The unprecedented scale of the aggressor state's use of information technologies of manipulation and propaganda within the full-scale war against Ukraine, the need for a systematic description of these technologies and hostile narratives, and the lack of comprehensive social-communication models of counteraction capable of increasing the audience's information resilience determine the relevance of the topic.

Object of research – the activity of Ukrainian and international media-analytical centres and fact-checking platforms in monitoring and deconstructing Russian manipulative and propagandistic influence in the digital environment under conditions of the full-scale war (2022–2026).

Subject of research – the social-communication mechanisms, narrative structures and evolutionary trends of the Russian-Ukrainian information confrontation, identified and verified by expert media-analytical platforms, as well as the media-educational toolkit for increasing the audience's information resilience.

Aim – to substantiate the social-communication mechanisms of the functioning and evolution of information technologies of manipulation and propaganda under the conditions of the full-scale Russian-Ukrainian war (2022–2026), on the basis of the systematisation and secondary analysis of data from Ukrainian and international media-analytical platforms, and to develop and test a media-educational toolkit for increasing the audience's information resilience.

Scientific novelty – for the first time, on the basis of the systematisation and secondary analysis of empirical data from leading media-analytical platforms (2022–2026), a multilevel media-educational model of counteraction to information technologies of manipulation and propaganda has been developed and experimentally tested, and the pretest–posttest indicators (P_{before} , P_{after} , D , E_{model}) have been adapted to evaluating its effectiveness; the understanding of the relationship between manipulation and propaganda and the classification of influence tools have been improved; approaches to considering information influence as a component of modern warfare and to combining theoretical and empirical analysis of information processes have received further development.

Keywords: manipulation; propaganda; information technologies; disinformation; strategic narratives; fact-checking; media literacy; information resilience; counter-propaganda; Russian-Ukrainian war; social communications; media education.

ЗМІСТ

Анотація.....	2
Список публікацій здобувача за темою дисертації	5
Abstract.....	8
Зміст	10
Перелік умовних скорочень.....	12
Вступ	14
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди.....	26
1.1 Зарубіжний та вітчизняний досвід дослідження інформаційних технологій маніпуляцій і пропаганди.....	26
1.2 Історіографія досліджень російської пропаганди періоду повномасштабного вторгнення Росії в Україну	38
Висновки до розділу 1	45
Розділ 2. Інформаційні технології маніпуляції та пропаганди як чинники впливу на формування внутрішнього і зовнішнього медійного простору в умовах російської агресії проти України	48
2.1 Маніпулятивно-пропагандистські наративи для внутрішньої аудиторії країни-агресора	48
2.2 Механізми та наративи зовнішнього пропагандистського впливу РФ в міжнародному інформаційному просторі.....	65
Висновки до розділу 2	93
Розділ 3. Емпіричне дослідження новітніх практик використання інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди періоду російської військової агресії в Україні.....	99
3.1 Інформаційні технології маніпуляції та пропаганди в умовах вільного доступу до Інтернет-ресурсів.....	99

3.2 Поширення маніпуляції та пропаганди в умовах обмеженого доступу до мережі Інтернет	121
3.3 Інформаційні маніпулятивні та пропагандистські практики в умовах застосування новітніх технологій штучного інтелекту	136
Висновки до розділу 3	146
Розділ 4. Конструювання моделі протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді в контексті формування інформаційної стійкості	151
4.1 Концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді.....	151
4.2 Практичний інструментарій та механізми виявлення та нейтралізації маніпулятивних та пропагандистських практик	175
4.3 Експериментальна апробація запропонованої моделі та оцінка її ефективності	185
Висновки до розділу 4.....	201
Висновки.....	206
Список використаних джерел.....	219
Додатки	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АР Крим – Автономна Республіка Крим

БРІКС – міжнародне об'єднання (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР та ін.)

ДНР, ЛНР – так звані «Донецька / Луганська народні республіки»

ЗСУ – Збройні сили України

ІМІ – Інститут масової інформації

ЛГБТК+ – спільнота лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів і квір-людей

МЗС – Міністерство закордонних справ

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України

РФ – Російська Федерація

ТОТ – тимчасово окуповані території

ЦПД – Центр протидії дезінформації (при РНБО України)

ШІ – штучний інтелект

AI – Artificial Intelligence (штучний інтелект)

CFSP – Common Foreign and Security Policy (спільна зовнішня та безпекова політика ЄС)

DFRLab – Digital Forensic Research Lab (Atlantic Council)

EEAS – European External Action Service (Європейська служба зовнішніх справ)

EU DisinfoLab – європейська неурядова лабораторія протидії дезінформації

EUvsDisinfo – проєкт EEAS з протидії дезінформації

FIMI – Foreign Information Manipulation and Interference (іноземне інформаційне маніпулювання та втручання)

GMF – German Marshall Fund of the United States

ITU – International Telecommunication Union (Міжнародний союз електрозв'язку)

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development

RAND – RAND Corporation

RRN – Reliable Recent News (мережа проросійських ресурсів)

RT – Russia Today

StopFake – український проєкт із верифікації інформації

UNESCO – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

VIGINUM – французька служба протидії іноземному цифровому втручанню

ZMINA – Центр прав людини (Україна)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вибір теми дисертації зумовлений розумінням того, що в умовах повномасштабної агресії РФ проти України інформаційний простір перестав бути лише середовищем передачі новин і перетворився на один із ключових інструментів ведення війни. Сучасні події, пов'язані з військовими діями, політичними процесами або соціальними змінами, фактично не існують поза їхнім висвітленням у медіа. Щобільше, саме спосіб подачі, інтерпретації та поширення інформації значною мірою визначає те, як ці події будуть сприйняті аудиторією.

У цьому контексті стає очевидним, що медійна реальність дедалі частіше не просто відображає події, а формує їхнє сприйняття, іноді суттєво віддаляючись від об'єктивної дійсності. В умовах війни це набуває принципового значення, оскільки боротьба відбувається не лише на полі бою, а й у сфері інтерпретації фактів, формування оцінок та нав'язування певного бачення реальності. Саме тут маніпуляція та пропаганда починають відігравати визначальну роль.

Особливістю сучасного етапу російсько-українського протистояння є системне використання інформаційних технологій для досягнення стратегічних цілей. Йдеться не лише про окремі фейки або інформаційні вкиди, а про цілісну систему впливу, яка включає формування наративів, їхнє багаторазове повторення, адаптацію до різних аудиторій та закріплення у масовій свідомості. У результаті створюється альтернативна інформаційна картина, яка може підмінити реальність або суттєво її спотворювати.

Варто підкреслити, що сучасні маніпулятивні та пропагандистські практики відрізняються від традиційних форм інформаційного впливу. Якщо раніше пропаганда часто мала більш прямолінійний характер, то сьогодні вона набуває складніших форм, поєднуючи різні інструменти та підходи. Серед них можна виділити фреймування інформації, емоційне навантаження повідомлень,

селективну подачу фактів, створення псевдологічних зв'язків, а також використання візуальних і контекстуальних маніпуляцій. Усе це дозволяє значно підвищити ефективність впливу, роблячи його менш помітним і водночас більш результативним.

Окрему роль у цьому процесі відіграють цифрові платформи та сучасні канали комунікації. Соціальні мережі, месенджери, інформаційні платформи дозволяють поширювати контент практично миттєво, забезпечуючи його широке охоплення та повторюваність. У таких умовах навіть незначне за обсягом повідомлення може швидко перетворитися на масштабний інформаційний феномен, якщо воно відповідає певним емоційним або когнітивним очікуванням аудиторії.

У контексті російської агресії це проявляється у системному використанні пропагандистських наративів, спрямованих на дискредитацію України, формування образу ворога, виправдання власних дій та вплив на міжнародну громадську думку. При цьому важливо зазначити, що такі інформаційні впливи не обмежуються лише зовнішніми аудиторіями. Вони також активно спрямовуються на внутрішній інформаційний простір, що створює додаткові виклики для інформаційної безпеки держави.

Водночас незважаючи на значну кількість досліджень у сфері інформаційних впливів, багато аспектів залишаються недостатньо систематизованими. Зокрема, потребує глибшого аналізу питання взаємодії різних технологій маніпуляції та пропаганди, їх функціонування у межах єдиного інформаційного середовища, а також їх вплив на формування медіареальності в умовах війни.

Проблематику маніпуляції та пропаганди в системі соціальних комунікацій розробляли зарубіжні (Е. Бернейс, Г. Ласвелл, Ж. Еллюль, Н. Хомський та Е. Герман, Г. Джовет і В. О'Доннел, П. Померанцев, К. Вордл) та українські дослідники (Г. Почепцов, В. Різун, Б. Потятиник, О. Курбан, С. Квіт). Водночас, попри значну кількість праць, поза системною увагою залишається

соціокомунікаційний аналіз інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди саме періоду повномасштабної війни у зв'язку з розробкою прикладного медіаосвітнього інструментарію протидії їм, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Крім того, важливим є питання здатності аудиторії розпізнавати такі впливи. В умовах постійного інформаційного потоку, високої швидкості поширення повідомлень та домінування емоційного контенту традиційні механізми критичного сприйняття інформації часто виявляються недостатніми. Це зумовлює необхідність розробки нових підходів до аналізу інформації, а також створення практичних інструментів, які можуть бути використані для виявлення маніпулятивних і пропагандистських практик.

Як наслідок, актуальність обраної теми визначається не лише сучасними умовами російсько-української війни, але й загальними тенденціями розвитку інформаційного суспільства, в якому інформація стає одним із ключових ресурсів впливу. Саме це зумовлює необхідність комплексного дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди, їх механізмів, інструментів та особливостей функціонування.

У цьому контексті постає низка важливих дослідницьких питань: яким чином формуються пропагандистські наративи? Які інструменти використовуються для їх поширення? Наскільки ефективними є сучасні маніпулятивні технології? І головне – яким чином можна протидіяти таким інформаційним впливам у сучасному інформаційному середовищі?

Саме пошук відповідей на такі питання і зумовив вибір теми цієї дисертації.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами й темами. Дисертацію виконано в межах кафедральної науково-дослідної теми «Україна в просторі соціальних комунікацій: тренди, кейси, стратегії розвитку» (НДДКР УкрІНТЕІ № 0123U102824 від 06.07.2023 р.).

Метою дослідження є обґрунтувати соціокомунікаційні механізми функціонування та еволюції інформаційних технологій маніпуляції й пропаганди в умовах повномасштабної російсько-української війни (2022–2026 рр.) на основі систематизації та вторинного аналізу даних українських та міжнародних медіааналітичних платформ, а також розробити й апробувати медіаосвітній інструментарій підвищення інформаційної стійкості аудиторії.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- систематизувати теоретичні підходи до розуміння маніпуляції та пропаганди в системі соціальних комунікацій, визначити їх співвідношення й обґрунтувати розгляд маніпуляції як невід’ємної складової пропагандистської діяльності.

- схарактеризувати й систематизувати інформаційні технології маніпуляції та пропаганди (за рівнем залучення людини – на класичні, змішані та новітні) та визначити основні тренди їх застосування в умовах російської агресії проти України.

- виявити умови та чинники впливу ворожої пропаганди на внутрішню аудиторію країни-агресора, українську аудиторію та зовнішні аудиторії та систематизувати ключові ворожі наративи.

- визначити особливості реалізації пропагандистського впливу в умовах вільного та обмеженого доступу до мережі Інтернет на основі порівняльного аналізу.

- розробити концептуальну модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді та відповідний практичний інструментарій виявлення маніпулятивних і пропагандистських практик.

- провести емпіричну апробацію запропонованої моделі методом претесту й посттесту та оцінити її ефективність за показниками P_{before} , P_{after} , D , E_{model} .

- сформулювати практичні рекомендації щодо протидії інформаційним маніпуляціям для журналістської та медіаосвітньої діяльності.

Об'єктом дослідження є діяльність українських та міжнародних медіааналітичних центрів і фактчекінгових платформ із моніторингу та деконструкції російського маніпулятивно-пропагандистського впливу в цифровому середовищі в умовах повномасштабної війни (2022–2026 рр.).

Оскільки об'єктом дослідження є діяльність медіааналітичних і фактчекінгових платформ, значна частина опрацьованого матеріалу стосується інформаційного простору держави-агресора – її внутрішньої аудиторії, тимчасово окупованих територій і зовнішніх аудиторій, адже саме цей простір є предметом моніторингу та деконструкції з боку зазначених платформ. Реконструкція маніпулятивно-пропагандистських технологій країни-агресора здійснюється не через їх безпосереднє первинне спостереження, а через систематизацію та вторинний аналіз верифікованих даних експертних платформ, що забезпечує надійність і відтворюваність результатів.

Предметом дослідження є соціокомунікаційні механізми, структури наративів та тенденції еволюції російсько-українського інформаційного протистояння, виявлені та верифіковані українськими й міжнародними експертними медіааналітичними платформами, а також медіаосвітній інструментарій підвищення інформаційної стійкості аудиторії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну (24 лютого 2022 р.) до березня 2026 р., що дозволяє проаналізувати сучасні тенденції функціонування інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди в умовах активної фази війни.

Географічні (просторові) межі дослідження визначаються не окремою територією, а цифровим інформаційним простором російсько-української війни. Він охоплює інформаційне середовище держави-агресора та зумовлений ним ворожий вплив, спрямований на внутрішню аудиторію країни-агресора, українську аудиторію (зокрема населення тимчасово окупованих територій) і зовнішні (міжнародні) аудиторії.

Матеріалом дослідження є масив джерел (усього 28 позицій), опрацьованих методом вторинного аналізу даних за період з 24 лютого 2022 р. до березня 2026 р. Вони згруповані за шістьма тематичними категоріями:

- а) аналітичні звіти інституцій протидії дезінформації (ЦПД при РНБО, VIGINUM, EEAS та EUvsDisinfo, DFRLab, EU DisinfoLab, Meta) – 12;
- б) публікації аналітичних центрів і громадських організацій (RAND Corporation, Oxford Internet Institute, NATO Defense College, StopFake, IMI й «Детектор медіа», ZMINA) – 8;
- в) міжнародні моніторингові ресурси / бази даних (Hamilton 2.0 Dashboard, EUvsDisinfo) – 2;
- г) статистичні джерела (ITU, DataReportal) – 2;
- г) академічні емпіричні дослідження – 3;
- д) авторський моніторинг інформаційного простору – 1.

Окрему емпіричну базу становлять сформований автором корпус із 40 діагностичних інформаційних повідомлень (два паралельні масиви по 20) і результати онлайн-опитування 47 респондентів, проведеного у квітні 2026 р. (представлені в четвертому розділі). Повний перелік опрацьованих аналітичних матеріалів наведено в додатку Я.

Методи дослідження визначені метою та поставленими завданнями. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів:

- вторинного аналізу даних – метааналізу та деск-аналізу (систематизація й узагальнення матеріалів провідних українських і міжнародних медіааналітичних платформ);
- аналізу та синтезу (визначення сутнісних характеристик маніпуляції та пропаганди, їх взаємозв'язку);
- індукції та дедукції (обґрунтування теоретичних узагальнень щодо природи інформаційного впливу);

- порівняльного (компаративного) аналізу (простеження еволюції пропагандистських практик і розмежування впливу в умовах вільного та обмеженого доступу до мережі Інтернет);
- систематизації та узагальнення (виокремлення умовних груп стратегічних наративів і комплексів субнаративів);
- контент-аналізу з елементами дискурс-аналізу (аналіз ворожих наративів і механізмів їх поширення);
- системного аналізу та моделювання (побудова багаторівневої концептуальної моделі протидії);
- операціоналізації теоретичних положень (розроблення навчального модуля з дванадцяти практичних інструментів виявлення маніпуляцій);
- емпіричного тестування із застосуванням Google Forms за схемою «претест–посттест» (апробація запропонованої моделі);
- кількісного аналізу отриманих даних (оцінювання ефективності за показниками P_{before} , P_{after} , D , E_{model}).

До емпіричного тестування було залучено 47 респондентів.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали праці українських і зарубіжних учених у галузі теорії та історії пропаганди, соціальних комунікацій, інформаційно-психологічного впливу, медіаграмотності та протидії дезінформації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі систематизації та вторинного аналізу емпіричних даних провідних українських і міжнародних медіааналітичних платформ (2022–2026 рр.) уперше розроблено й експериментально апробовано багаторівневу медіаосвітню модель протидії інформаційним технологіям маніпуляції та пропаганди, ядром якої є індивідуально-освітній рівень із інструментарієм виявлення маніпулятивного й пропагандистського контенту.

При реалізації поставленої мети в дисертації

уперше:

систематизовано й узагальнено емпіричні дані провідних українських і міжнародних медіааналітичних та фактчекінгових платформ (2022–2026 рр.) щодо технологій маніпулятивно-пропагандистського впливу періоду повномасштабної війни;

розроблено концептуальну багаторівневу модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді, ядром якої є індивідуально-освітній рівень, операціоналізований і перевірений експериментально, тоді як платформенний і державний рівні представлено як стратегічні рекомендації;

сформовано та операціоналізовано навчальний модуль, який включає систему з дванадцяти практичних інструментів виявлення маніпулятивного та пропагандистського контенту, орієнтованих на різні рівні сприйняття інформації;

проведено емпіричну апробацію ефективності інструментарію методом претесту й посттесту, що дозволило кількісно зафіксувати зміну рівня інформаційної стійкості аудиторії;

адаптовано класичні показники претесту й посттесту (P_{before} , P_{after} , D , E_{model}) до задачі оцінювання ефективності моделі протидії, що дозволяє об'єктивно визначати результативність навчального впливу;

удосконалено:

розуміння співвідношення маніпуляції та пропаганди як взаємопов'язаних інформаційних технологій, що функціонують у межах єдиного комунікаційного середовища та спрямовані на формування стійких наративних конструкцій;

систематизацію та класифікацію інструментів маніпулятивного і пропагандистського впливу, з урахуванням їх когнітивного, емоційного, логічного та поведінкового рівнів впливу на аудиторію, а також за рівнем залучення людини – на класичні, змішані та новітні технології, проілюстровані задокументованими кейсами періоду повномасштабної війни;

підходи до аналізу інформаційного контенту в умовах війни, зокрема в частині виявлення прихованих механізмів впливу, повторюваних наративів та контекстуальних спотворень;

практичні підходи до формування навичок критичного сприйняття інформації, що дозволяють перейти від фрагментарного розпізнавання маніпуляцій до системного аналізу інформаційних повідомлень.

набули подальшого розвитку:

дослідження інформаційного впливу як складової сучасної війни, зокрема в частині розгляду маніпуляції та пропаганди як чинників прямої дії на формування суспільних настроїв і поведінкових моделей;

підходи до поєднання теоретичного аналізу інформаційних процесів із їх емпіричним дослідженням, що дозволяє підвищити прикладну цінність досліджень у сфері соціальних комунікацій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів дисертації для подальшого вивчення інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди в умовах сучасної війни, а також для розробки практичних підходів до їх виявлення, аналізу та нейтралізації. Особливо важливим є те, що дослідження не обмежується лише теоретичним описом проблеми, а містить розроблену концептуальну модель протидії, практичний навчальний модуль і результати його апробації.

Результати дослідження можуть бути використані:

у науково-дослідній діяльності під час подальшого вивчення інформаційних технологій маніпуляції, пропаганди, дезінформації, стратегічних наративів та інформаційно-психологічного впливу в умовах війни;

в освітньому процесі під час викладання дисциплін, пов'язаних із соціальними комунікаціями, журналістикознавством, медіаграмотністю, інформаційною безпекою, стратегічними комунікаціями, дезінформацією та аналізом пропагандистських наративів;

у практичній журналістській діяльності, зокрема для підвищення здатності журналістів і редакцій розпізнавати маніпулятивні повідомлення, перевіряти джерела, відокремлювати факти від інтерпретацій, виявляти емоційні тригери, псевдоекспертність, селективну подачу інформації та інші ознаки пропагандистського впливу;

у роботі фахівців зі стратегічних комунікацій, пресслужб, державних і громадських інституцій, які здійснюють інформаційну політику, комунікацію з суспільством або протидію дезінформаційним кампаніям;

у діяльності організацій, що працюють у сфері медіаграмотності, громадянської освіти та інформаційної безпеки, зокрема як основа для тренінгів, навчальних занять, практичних модулів або просвітницьких програм;

при формуванні державного стратегічного наративу України, оскільки результати дослідження дозволяють краще розуміти механізми ворожого інформаційного впливу, способи закріплення пропагандистських наративів та інструменти їх нейтралізації;

у подальшій розробці навчальних матеріалів для підвищення рівня критичного мислення, інформаційної гігієни та стійкості аудиторії до маніпулятивного й пропагандистського контенту;

у практиці аналізу інформаційних повідомлень під час повномасштабної війни, оскільки запропонований у роботі інструментарій може бути адаптований до різних типів контенту: текстового, візуального, аудіовізуального, повідомлень у соціальних мережах, месенджерах та інших цифрових платформах.

Окреме практичне значення має розроблений у межах дослідження навчальний модуль, який включає дванадцять інструментів виявлення маніпулятивних і пропагандистських практик. Його використання може бути корисним як для студентів спеціальності 061 «Журналістика», так і для ширшої аудиторії, яка потребує навичок критичного аналізу інформації в умовах постійного інформаційного впливу. Результати апробації модуля засвідчили його

ефективність, що дозволяє розглядати цей інструментарій як практично придатний для подальшого використання в освітній, журналістській та громадській діяльності.

Особистий внесок здобувача в цю дисертаційну роботу полягає у самостійному визначенні об'єкта і предмета дослідження, формулюванні мети та завдань, доборі та застосуванні методів наукового аналізу. Здобувачем здійснено формування теоретико-методологічної бази дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди в умовах російської агресії проти України; проведено систематизацію наукових підходів до розуміння маніпулятивного та пропагандистського впливу в соціокомунікаційних процесах. У межах емпіричної частини дослідження автором самостійно розроблено дизайн експериментального дослідження, сформовано вибірку респондентів, підготовлено інструментарій для проведення претесту та посттесту, а також здійснено обробку й інтерпретацію отриманих результатів.

Здобувачем проведено вторинний аналіз даних провідних українських і міжнародних медіааналітичних платформ на предмет виявлення ознак маніпуляції та пропаганди, а також розроблено та апробовано навчальний модуль, що включає систему інструментів протидії маніпулятивним інформаційним впливам, результати чого відображено у четвертому розділі дисертації.

Окрім цього, автором розроблено концептуальну модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді, що має прикладний характер та може бути використана у сфері освіти, медіа та державної інформаційної політики.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретико-методологічні положення й результати дослідження апробовано на міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних та науково-практичних конференціях: «Modern directions of scientific research development» (Чикаго, США, 2022); «Журналістика майбутнього: виклики, тенденції, перспективи розвитку» (2022); «Соціальні комунікації у становленні та розвитку української державності та громадянського суспільства. Стратегіями, наративи, технології та смисли» (Запоріжжя, 2022); «Молода наука –

2023» (Запоріжжя, 2023); «Соціальні комунікації в умовах глобалізаційних процесів: стан, тенденції, перспективи» (Тернопіль, 2023); «Соціокомунікаційна наука в парадигмі смислових трансформацій: суспільні виклики, тренди освіти і професійної діяльності» (Ірпінь, 2023); II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ, 2023); «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі» (Запоріжжя, 2024); «Європейські цінності і медійні стандарти: контекст російсько-української війни» (Запоріжжя, 2024); «Журналістика миру під час війни: потенціал і можливості» (Запоріжжя, 2024); «Наукова школа Романа Іванченка» (Київ, 2024); «Новітні тенденції в медіагалузі» (Київ, 2025); «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі» (Запоріжжя, 2025).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 наукових праць, із них 4 статті – у наукових фахових виданнях України та 13 – матеріали наукових конференцій. Повний перелік наведено у Списку публікацій здобувача за темою дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (235 найменувань) і 24 додатків. Робота містить 17 таблиць і 5 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 280 сторінок, з них основного тексту – 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

1.1 Зарубіжний та вітчизняний досвід дослідження інформаційних технологій маніпуляцій і пропаганди

Аналіз інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України спирається на значний науковий доробок, що впродовж останнього століття сформувався у зарубіжній та вітчизняній науці. Хоча самі технології поширення інформації відтоді докорінно змінилися, основні принципи маніпулятивного й пропагандистського впливу були відомі задовго до становлення комунікативістики: ще Н. Макіавеллі зауважував, що «люди настільки простодушні й так підкоряються нагальним потребам, що той, хто обманює, завжди знайде тих, хто дозволить себе обманути» [169] (тут і далі переклад наш. – Д. Г.). Саме тому огляд цих праць дає змогу відокремити сталу основу згаданих явищ від їхніх мінливих, історично зумовлених форм. У цьому підрозділі представлено аналіз основних теоретичних підходів до вивчення маніпуляції та пропаганди – від класичних праць кінця XIX – першої третини XX століття до сучасних досліджень цифрового медіапростору – і окреслено внесок української школи соціальних комунікацій у розроблення цієї теми, які були необхідні для визначення сутнісних ознак маніпуляції та пропаганди й вироблення робочих дефініцій дослідження.

У зарубіжній науковій традиції інтелектуальні витoki осмислення маніпуляції масовою свідомістю сягають кінця XIX століття, коли у працях із психології натовпу вперше було описано механізми, що уможливають керований вплив на великі спільноти людей. Французький дослідник Г. Ле Бон у праці «Психологія натовпу» (1895) обґрунтував, що індивід у складі натовпу зазнає якісної психологічної трансформації: «Почуття та ідеї всіх осіб у зібранні

набувають одного й того самого спрямування, а їхня свідомість зникає. Утворюється колективна душа, безсумнівно, тимчасова, проте наділена цілком виразними характеристиками» [163]. Ці спостереження Г. Ле Бона, а також концепція «законів наслідування» Г. Тарда, який пояснював поширення суспільних настроїв через механізми імітації [218], заклали психологічне підґрунтя для подальшої теорії пропаганди, показавши, що масова свідомість є принципово керованою величиною. Продовженням цієї лінії стала концепція «людини маси» Х. Ортеги-і-Гассета, який у праці «Повстання мас» (1930) застерігав, що «маса змітає все несхоже, все видатне, індивідуальне, наділене особливими якостями й добірне» [186, с. 18], убачаючи в цьому загрозу уніфікації суспільної свідомості.

Систематичне наукове осмислення власне пропаганди й маніпуляції як інструментів впливу на масову свідомість розпочалося в зарубіжній традиції у першій третині ХХ століття, коли досвід інформаційного забезпечення Першої світової війни вперше перетворив пропаганду на самостійний предмет наукового аналізу. Основоположною для цього напрямку стала праця американського журналіста й політичного мислителя В. Ліппмана «Громадська думка» (1922), у якій було обґрунтовано, що людина реагує не на об'єктивну дійсність, а на її спрощені ментальні образи – стереотипи. В. Ліппман наголошував: «Здебільшого ми не спершу бачимо, а потім визначаємо, – ми спершу визначаємо, а потім бачимо» [167, с. 81]. Саме він увів у науковий обіг поняття «виробництва згоди» (manufacture of consent), стверджуючи, що «те, що виробництво згоди здатне до значних удосконалень, не заперечує, гадаю, ніхто» [167, с. 248]. Тим самим було закладено фундаментальне для всієї подальшої теорії пропаганди уявлення про принципову керованість громадської думки технічними засобами, а поняття стереотипу увійшло до базового методологічного апарату соціальних комунікацій. Полемічний відгук на цю позицію запропонував американський філософ Дж. Дьюї, який у праці «Громадськість та її проблеми» (1927) обстоював здатність громадськості до раціонального самоврядування за умови розвиненої суспільної комунікації [113].

Уже класики американської комунікативістики застерігали, що надмір інформації здатен породжувати пасивність: П. Лазарсфельд і Р. Мертон описали «наркотизувальну дисфункцію» мас-медіа, за якої «зростання доз масової комунікації може непомітно перетворювати енергію людей з активної участі на пасивне знання» [162, с. 105]. Отже, саме в цей період було сформовано ключові теоретичні засади наукового осмислення механізмів інформаційного впливу на масову свідомість, які стали основою подальших досліджень пропаганди та маніпуляції.

Практико-технологічний вимір цієї проблематики першим розкрив Е. Бернейс, засновник теорії та практики зв'язків із громадськістю, який у праці «Пропаганда» (1928) відкрито проголосив маніпуляцію необхідним елементом суспільного устрою: «Свідоме й цілеспрямоване маніпулювання організованими звичками та думками мас є важливим елементом демократичного суспільства. Ті, хто маніпулює цим невидимим механізмом суспільства, утворюють невидимий уряд, який є справжньою панівною силою нашої країни» [92, с. 9]. Показово, що Е. Бернейс, на відміну від пізнішої критичної традиції, не вкладав у поняття маніпуляції негативної конотації, розглядаючи її як інструмент упорядкування суспільного хаосу. На цю амбівалентність поняття звертає увагу й О. Дарморіз, зауважуючи, що «пропаганда може бути і доброю, і поганою, залежно від того, що саме вона прославляє, а також від достовірності тієї інформації, яку вона транслює масам» [21, с. 44]. Систематизацію нагромаджених знань про природу й механізми пропагандистського впливу запропонував Л. Дуб, чия праця «Громадська думка і пропаганда» (1948) стала однією з перших академічних спроб узагальнити цю проблематику в окрему галузь [115]. Отже, вже на ранньому етапі в науці співіснували два погляди на пропаганду – як на легітимну технологію управління і як на загрозу свідомості громадян.

Концептуальне визначення пропаганди, яке дотепер зберігає методологічну вагу, запропонував Г. Ласвелл. У праці «Теорія політичної пропаганди» (1927) він

трактував її як «керування колективними настановами через маніпулювання значущими символами» [161, с. 627]. Це формулювання уперше чітко відокремило пропаганду від суміжних явищ, указавши на її ключову ознаку – цілеспрямоване оперування символами задля управління настановами аудиторії. Г. Ласвеллу належить і класична комунікативна модель, що структурувала подальші дослідження масового впливу через послідовність питань: хто повідомляє, що саме, яким каналом, кому і з яким ефектом.

Найповнішу соціально-філософську концепцію пропаганди створив французький дослідник Ж. Еллюль у монографії «Пропаганда: формування настанов людини» (1962; англ. вид. 1965), який розглядав її не як сукупність окремих прийомів, а як цілісне соціологічне явище, що пронизує всі рівні життя сучасного суспільства. Ж. Еллюль обґрунтував принцип тотальності пропагандистського впливу: «Пропаганда має бути тотальною. Пропагандист мусить використовувати всі доступні йому технічні засоби – пресу, радіо, телебачення, кіно, плакати, збори, обхід домівок» [121, с. 9]. Водночас дослідник указав на єдиний надійний запобіжник проти пропаганди: «Пропаганда припиняється там, де починається простий діалог» [121, с. 6]. Пропаганду Ж. Еллюль розумів як цілісну систему методів: «пропаганда – це сукупність методів, застосовуваних організованою групою, яка прагне залучити до активної чи пасивної участі у своїх діях масу індивідів, психологічно об'єднаних за допомогою психологічних маніпуляцій і включених в організацію» [121, с. 61]. Це положення набуває особливої актуальності в цифрову добу, оскільки алгоритмічно опосередковане середовище соціальних мереж радше руйнує, ніж уможливлює повноцінний діалог.

Якщо В. Ліппман, Е. Бернейс, Г. Ласвелл та Ж. Еллюль заклали позитивну й прикладну традицію вивчення пропаганди, то критичний напрям бере початок ще від Франкфуртської школи: Т. Адорно й М. Горкгаймер у «Діалектиці просвітництва» ввели поняття «індустрії культури», яка «вічно обманює своїх

споживачів щодо того, що вона їм вічно обіцяє» [145, с. 111]. Найпослідовніше ж цей напрям репрезентований працею Е. Германа та Н. Хомського «Виробництво згоди: політична економія мас-медіа» (1988). Автори запропонували так звану пропагандистську модель, згідно з якою зміст мас-медіа формується внаслідок дії п'яти системних «фільтрів»: «(1) розмір, концентрована власність, статки власників та орієнтація на прибуток панівних медіакомпаній; (2) реклама як основне джерело доходу мас-медіа; (3) залежність медіа від інформації, наданої урядом, бізнесом та «експертами», що фінансуються й схвалюються цими первинними джерелами й агентами влади; (4) «флак» (flak) як засіб дисциплінування медіа; та (5) «антикомунізм» як національна релігія та механізм контролю» [143, с. 2]. Значення цієї концепції для дослідження полягає в тому, що вона змістила фокус із окремих маніпулятивних прийомів на структурні, системні чинники пропагандистського впливу – підхід, у край продуктивний для аналізу скоординованих інформаційних кампаній держави-агресора.

Важливий крок до операціоналізації понять здійснили Г. Джоветт та В. О'Доннелл, які у праці «Пропаганда і переконування» узагальнили попередню традицію та запропонували робоче визначення: «Пропаганда – це навмисна, систематична спроба формувати сприйняття, маніпулювати пізнанням і спрямовувати поведінку задля досягнення реакції, що сприяє реалізації бажаного наміру пропагандиста» [149, с. 7]. Це визначення поєднує три ключові виміри впливу – перцептивний, когнітивний та поведінковий – і наголошує на навмисності й системності як конститутивних ознаках пропаганди. Г. Джоветт та В. О'Доннелл розвинули й типологію пропаганди за критерієм достовірності джерела на «білу», «сіру» та «чорну», яку, висхідну до праць З. Земана, докладно відтворюють українські дослідниці Н. Бакланова та А. Михайліченко, розрізняючи «білу (без прихованої мети та джерела інформації), сіру (мета та джерела інформації можуть бути неоднозначними або взагалі прихованими) та чорну (подається фальшива

інформація)» пропаганду [3, с. 9]. Ця класифікація й донині лишається робочим інструментом розмежування різновидів пропаганди, зокрема й ворожої.

Зіставлення наведених дефініцій засвідчує, що, попри відмінності акцентів, класична традиція трактує пропаганду як систематичний, цілеспрямований і технологічно опосередкований вплив на емоції, настанови та поведінку аудиторії задля реалізації інтересів її ініціатора. Український теоретик комунікацій Г. Почепцов застерігає від суто оцінного ставлення до пропаганди, наголошуючи на її дієвості як комунікаційного інструмента: «Звичне для нас уживання слова «пропаганда» має негативний відтінок: зневажливо кажучи, що це пропаганда, ми заздалегідь відкидаємо запропоновану нам інформацію. Проте пропаганда – цілком успішний інструментарій, адже вона не сходить зі сцени значно довше, ніж інші прикладні науки комунікативного циклу, такі як реклама і зв'язки з громадськістю» [54, с. 431]. Саме таке багатовимірне розуміння пропаганди покладено в основу її аналізу в цьому дослідженні. Базисні маркери-означники, покладені в основу поширених у науковій спільноті класифікацій пропаганди, систематизовано в додатку Л.

Осмислення пропаганди й маніпуляції відбувалося також у ширшому контексті теорії масової комунікації та концепцій інформаційного суспільства. Д. Белл обґрунтував перехід до постіндустріального (інформаційного) суспільства, у якому інформація перетворюється на ключовий стратегічний ресурс [89], а отже, і на об'єкт та інструмент боротьби. Д. Мак-Квейл систематизував теорії масової комунікації, розглянувши медіа як інститут, що виконує водночас інформаційну, соціалізаційну та мобілізаційну функції, а пропаганду – як однобічно спрямований вплив, ефективність якого залежить від охоплення аудиторії [172]. Здатність медіа визначати порядок денний суспільної уваги влучно сформулював Б. Коен, зауваживши, що преса «приголомшливо успішна в тому, щоб підказувати своїм читачам, про що думати» [105, с. 13]. Роль самого каналу комунікації підкреслив М. Маклюен, який обґрунтував, що «засіб і є повідомлення» [171, с. 7]. Формування

громадської думки Ю. Габермас пов'язував із функціонуванням публічної сфери, яку визначав як «царину нашого суспільного життя, у якій може формуватися щось на кшталт громадської думки» [140, с. 49]. У ширшому суспільному вимірі цей механізм осмислив Гі Дебор, для якого «спектакль – це не сукупність образів, а суспільне відношення між людьми, опосередковане образами» [109]. У межах цієї традиції сформувалася концепція «спіралі мовчання» Е. Ноель-Нойман, згідно з якою страх соціальної ізоляції змушує людину замовчувати погляди, що видаються їй меншинними, а це уможлиблює домінування нав'язаної думки [183]. Цю концепцію, поряд із працями Г. Блумера [93] та В. Ліппмана, до класики досліджень громадської думки відносить і українська дослідниця В. Кропивко [40, с. 97]. Ці підходи важливі тим, що пояснюють, чому пропагандистські наративи здатні набувати статусу «загальноприйнятих» навіть за відсутності реальної підтримки більшості. Узагальнену схему роботи маніпуляцій і пропаганди в сучасному медіапросторі подано в додатку Б.

Механізми, завдяки яким маніпулятивний вплив досягає результату на рівні окремого індивіда, розкриті у психології переконування та в дослідженнях когнітивних викривлень. Р. Чалдіні систематизував основні принципи впливу – взаємності, соціального доказу, авторитету, дефіциту, послідовності та прихильності [103], а Д. Канеман у своїй концепції двох систем мислення обґрунтував, що більшість рішень людина ухвалює за допомогою швидкої, інтуїтивної та схильної до систематичних помилок «Системи 1» [151]. Принципову ж ознаку маніпуляції, її прихованість, свого часу сформулював Г. Шиллер, зауваживши: «щоб маніпуляція була найефективнішою, свідчень її присутності не повинно існувати» [209, с. 11]. Саме цим маніпуляція принципово відрізняється від відкритого переконування, а ефективність її перебуває в оберненій залежності від ступеня очевидності самого процесу впливу. Механізм такого впливу пояснює когнітивна теорія фреймів Дж. Лакоффа, згідно з якою «фрейми – це ментальні

структури, що формують спосіб, у який ми бачимо світ» [158], а тому зміна фрейму дає змогу непомітно змінювати й саме сприйняття дійсності.

Наявні тлумачення маніпуляції численні й різноаспектні; найпоширеніші з них зведено в додатку А. Ґрунтовне концептуальне розмежування маніпуляції та суміжних форм впливу здійснила турецька дослідниця Л. Ісмаїлзаде, яка визначає маніпуляцію як «вплив на свідомість та емоції індивіда, що здійснюється не ним самим, але позначається на його думках і почуттях», підкреслюючи, що цей вплив «є прихованим, непомітним і потребує влади, часу та знань, щоб його викрити» [30, с. 56]. Таке розуміння дає змогу чітко відмежувати маніпуляцію від відкритого переконування, за якого адресат зберігає можливість вільного й поінформованого вибору. У цьому й полягає сутнісна ознака пропаганди, яку А. Пратканіс та Е. Аронсон визначають як «комунікацію певної точки зору, кінцевою метою якої є спонукати реципієнта «добровільно» прийняти цю позицію так, ніби вона є його власною» [196, с. 11]. Саме прихованість такого впливу, за якої нав'язана позиція сприймається адресатом як власна, робить маніпуляцію найдієвішим інструментом пропаганди.

Окремий і надзвичайно продуктивний напрям становить дослідження наративних та міфологічних механізмів пропаганди. Спираючись на праці Ж. Сореля [214], З. Фрейда [132], К.-Г. Юнга, М. Еліаде [120], Е. Кассіра та Р. Барта, дослідники показали, що пропагандистські наративи, побудовані за архетипними сюжетними схемами [150], виявляються особливо стійкими та легко засвоюваними масовою свідомістю. Класичну тезу про технологічну природу сучасного політичного міфу сформулював Е. Кассіер: «Міф завжди описували як результат несвідомої діяльності та як вільний продукт уяви. Але тут ми маємо міф, створений за планом. Нові політичні міфи не виростають вільно... вони є штучними речами, виготовленими вельми вправними й хитрими майстрами» [101, с. 282]. Механізм міфологічного викривлення дійсності розкрив Р. Барт у праці «Міфологія»: «Хоч би яким парадоксальним це видавалося, міф нічого не приховує:

його функція – спотворювати, а не змушувати зникнути» [86, с. 121]. Ці механізми дослідники аналізують також крізь призму «Морфології казки» В. Проппа (1928) [198], концепції «героя із тисячею облич» Дж. Кемпбелла (1949) [100] та теорії «чорного лебедя» Н. Талеба (2007) [217], що разом становлять інструментарій аналізу пропагандистських наративів.

Сучасний етап зарубіжних досліджень характеризується зосередженням уваги на маніпуляції в умовах цифрового середовища та на феномені постправди. Американський історик Т. Снайдер у праці «Шлях до несвободи» показав, як сучасні авторитарні політики «створюють кризи й маніпулюють емоціями, які виникли внаслідок цих криз, щоб відволікати від власної нездатності чи небажання реформувати» [213, с. 16]. Глибинну спорідненість тоталітарної пропаганди з розмиванням самої межі між правдою і вигадкою розкрила Г. Арендт, зауваживши, що «ідеальним підданим тоталітарного правління є не переконаний нацист чи переконаний комуніст, а люди, для яких більше не існує різниці між фактом і вигадкою... та між правдивим і хибним» [82, с. 474]. Феномен постправди, за якого, як зазначає С. Лозниця, «об'єктивні обставини менше впливають на моделювання публічної думки, ніж апеляція до емоцій чи до особистих думок», перетворює емоційну реакцію на визначальний чинник сприйняття [44, с. 60]. Особливу роль у цьому відіграє телебачення, здатне, за спостереженням П. Бурд'є, створювати так званий «ефект реальності» – переконувати глядача в достовірності показаного [97]. Прикладний вимір цих трансформацій стосовно російської дезінформації узагальнили фахівці корпорації RAND К. Пол та М. Метьюз у моделі «пожежного шланга неправди» (firehose of falsehood), наголосивши, що російська пропаганда «продукується у надзвичайно великих обсягах і транслюється чи іншим чином поширюється через велику кількість каналів» [190, с. 2], є «безперервною й дуже чутливою до подій» [190, с. 4] та вирізняється «безсоромною готовністю поширювати часткові правди або відверті вигадки» [190, с. 1]. Подібну логіку П. Померанцев узагальнює поняттям «цензури через шум», коли надлишок

суперечливої інформації дезорієнтує аудиторію не гірше за пряму заборону [193, с. 50]. Ця модель безпосередньо підводить до проблематики наступного підрозділу, присвяченого історіографії досліджень російської пропаганди.

Вітчизняний досвід дослідження маніпуляції, пропаганди та інформаційних воєн ґрунтується на потужній традиції української школи соціальних комунікацій, яка поєднала засвоєння світового теоретичного доробку з осмисленням безпосереднього досвіду інформаційного протистояння з державою-агресором. Прикметно, що саме російська агресія – спершу гібридна (2014), а згодом повномасштабна (2022) – стала для вітчизняних дослідників не лише об'єктом аналізу, а й потужним стимулом до розвитку теорії стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки.

Теоретико-методологічні засади української школи масової комунікації були закладені у працях В. Різуна, який розробив системне розуміння масової комунікації як організованого впливу на масову свідомість і обґрунтував предметне поле соціальних комунікацій як окремої наукової галузі [70]. Розвиткові уявлень про свідомі й несвідомі механізми впливу на масову свідомість присвячені праці О. Холода, який запропонував концепцію «інмутації» суспільства як цілеспрямованої зміни моделей поведінки за допомогою мас-медіа [78]. Проблематику масових комунікацій у контексті демократичних перетворень системно опрацював С. Квіт [32]. Разом ці праці сформували категоріальний апарат, у межах якого маніпуляцію й пропаганду розглядають не ізольовано, а як складові цілісної соціокомунікаційної системи.

Провідним вітчизняним теоретиком інформаційних воєн та комунікативних технологій є Г. Почепцов, чії праці заклали концептуальну основу для розуміння інформаційної війни як системного, довготривалого й технологічного процесу [55]. Саме Г. Почепцов одним із перших в українській науці системно описав перехід від традиційної пропаганди до її мережевих, цифрових форм; зокрема він характеризує сучасну війну як «дифузну», у якій інформаційно-психологічний вплив

розчиняється у повсякденному медіапотопі [53]. Проблематику інформаційних воєн у середовищі соціальних онлайн-мереж поглиблено дослідив О. Курбан, який наголошує, що «базовою методологічною основою сучасних інформаційних протистоянь є маніпуляція – засіб психологічного впливу, що застосовується задля прихованого проникнення у психіку жертв» [41, с. 98]. Тож, українська наука розглядає маніпуляцію як стрижневий механізм інформаційної війни, а не як окремий технічний прийом.

Окремий напрям української науки становлять медіаекологія та медіакритика. Розуміння медіапростору як середовища, що потребує критичного осмислення та своєрідної «екологічної» гігієни, розробив Б. Потятиник [52]. Практичний вимір цього напрямку репрезентує колективна праця Н. Лігачової, С. Черненка, В. Іванова та С. Дацюка «Маніпуляції на ТБ» (2003) – одне з перших вітчизняних досліджень маніпулятивних технологій телебачення, у якому владу інформації прямо ототожнено з владою маніпуляції, а спроможність медіа не лише відображати, а й конструювати дійсність визначено як ключову передумову маніпулятивного впливу [43, с. 4]. Ця праця заклала методичну основу для подальшого моніторингу маніпулятивних практик у вітчизняних медіа.

Останніми роками, під впливом повномасштабної війни, в українській науці сформувалося ціле коло досліджень, що безпосередньо аналізують дефініції, функції та типології пропаганди й маніпуляції. Так, І. Голопич, досліджуючи мову політичної пропаганди, доходить висновку, що «сучасну політичну мову можна віднести до особливого типу спілкування, який характеризується високим ступенем маніпулювання та є ефективним засобом поширення потрібних владі політичних ідей і цінностей» [19, с. 77], і виокремлює п'ять функцій політичної пропаганди – інтеграційну, агітаційну, інформаційно-інтерпретаційну, дезінформаційну та функцію переконання. Показовим прикладом систематизації понятійного апарату є праця Т. Кобця, який на основі порівняльного аналізу тлумачень різних авторів узагальнює, що «пропаганда – це складний і багатогранний термін, який

визначається як систематичний процес впливу на громадську думку, переконання та ставлення індивідів чи груп з метою досягнення певних стратегічних цілей» [33, с. 34]. Ці праці засвідчують прагнення української науки виробити узгоджений термінологічний апарат для аналізу ворожого інформаційного впливу.

Грунтовний аналіз трансформації пропаганди в цифрову добу здійснила О. Висоцька, яка визначає її як «форму спрямованих комунікацій, що поширюють у суспільстві теорії, твердження, факти, аргументи, чутки та інші повідомлення з метою впливу на громадську думку на користь певної заданої задачі чи наміру» [12, с. 25]. Роль соціального міфу в пропагандистській діяльності дослідила О. Дарморіз, а проблематику постправди та історичних наративів – С. Лозниця. Ці дослідження засвідчують, що українська наука дедалі активніше звертається до філософсько-соціокомунікаційного осмислення пропаганди як складного культурного феномену.

Вагомий внесок у дослідження інформаційного протистояння з державою-агресором зробили представники школи національної безпеки та політичних комунікацій. Проблематику гібридної війни, у якій інформаційний складник відіграє системотвірну роль, розробляли В. Горбулін [73] та Є. Магда; останній, зокрема, обґрунтовує, що поразка України мала б украй негативні наслідки для безпеки не лише пострадянського простору, а й держав Балтії та Центральної Європи [45]. Глобальний вимір масової комунікації дослідила О. Зернецька [27], а розвиток медіаграмотності як інституційної відповіді на інформаційні загрози системно опрацював В. Іванов [28]. Спільним для цих напрямів є розуміння того, що ефективна протидія ворожій пропаганді потребує не лише викриття окремих фейків, а й формування стійкості суспільства на рівні освіти, інститутів та стратегічних комунікацій. Показово, що це осмислення вже інтегровано й у систему фахової підготовки: відповідні навчально-методичні матеріали спираються на класичний теоретичний канон, що охоплює праці від В. Ліппмана й Е. Бернейса до Е. Германа й Н. Хомського [42]. Тим самим світовий теоретичний доробок

інтегровано у вітчизняну систему підготовки фахівців, що засвідчує зрілість української освітньої традиції в осмисленні цих явищ.

Отже, здійснений огляд засвідчує, що проблематика інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди має ґрунтовне теоретичне опрацювання як у зарубіжній, так і у вітчизняній науковій традиціях. Зарубіжні дослідники – від Г. Ле Бона, В. Ліппмана, Е. Бернейса, Г. Ласвелла та Ж. Еллюля до Е. Германа, Н. Хомського, Г. Джоветта, В. О’Доннелл та Л. Ісмаїлзаде – сформували концептуальний апарат для розуміння пропаганди й маніпуляції як системних технологічних явищ, а сучасні аналітичні структури операціоналізували ці підходи стосовно російської дезінформації. Українська наукова школа, представлена працями В. Різуна, Г. Почепцова, Б. Потятиника, О. Холода, О. Курбана, С. Квіта, а також новітніми дослідженнями І. Голопич, Т. Кобця, О. Висоцької, О. Дарморіз, С. Лозниці та інших, не лише засвоїла світовий досвід, а й запропонувала оригінальні концепції, актуалізовані безпосереднім досвідом інформаційного протистояння. Саме на цьому теоретико-методологічному фундаменті ґрунтується подальший аналіз історіографії досліджень російської пропаганди періоду повномасштабного вторгнення, якому присвячено підрозділ 1.2.

1.2 Історіографія досліджень російської пропаганди періоду повномасштабного вторгнення Росії в Україну

Хоча збройна агресія Російської Федерації проти України розпочалася ще у 2014 році, саме повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року перетворило російську пропаганду на окремий, інтенсивно досліджуваний предмет наукового аналізу. До цього моменту ворожий інформаційний вплив вивчався переважно в межах ширшої проблематики гібридної війни, тоді як після лютого 2022 року він постав як самостійне явище, що потребує спеціального осмислення. Безпрецедентні масштаби інформаційно-психологічного супроводу війни, поява шокуючого

фактажу воєнних злочинів та стрімка цифровізація ворожого впливу зумовили різке зростання кількості наукових праць. У межах цього підрозділу проаналізовано розвиток відповідного дослідницького поля – від наукових розвідок, що передували повномасштабному вторгненню й підготували концептуальний апарат, до новітніх студій 2022–2026 років, у яких сформувалися основні напрями вивчення російської пропаганди періоду повномасштабної війни. Такий огляд дає змогу окреслити ступінь наукової розробленості проблеми й визначити ті аспекти, що залишаються недостатньо дослідженими.

Концептуальний інструментарій новітніх студій було значною мірою вироблено в межах зарубіжної науки ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Йдеться насамперед про модель «пожежного шланга неправди» (firehose of falsehood) К. Пола та М. Метьюз [190, с. 2], модель «4D» (dismiss, distort, distract, dismay) Б. Німмо [182] та систематизацію російського інформаційного протистояння К. Джайлза [137, с. 10]. Ці підходи описали загальні принципи російської пропаганди на матеріалі анексії Криму та гібридної фази війни, однак специфіку саме повномасштабного вторгнення розкрила вже пізніша наукова література, безпосередньою передумовою якої вони стали. Поширені в сучасному науково-популярному просторі ітерації феномену пропаганди наведено в додатку ІІ.

Наукова розробка проблеми до повномасштабного вторгнення зосереджувалася переважно навколо феномену гібридної війни [144], у межах якого інформаційний вплив осмислювався і як інструмент «м'якої сили», що діє силою привабливості, а не примусу [185]; складником гібридної війни розглядалася й російська пропаганда. Так, А. Близнюк, аналізуючи гібридну війну як явище ХХІ століття, визначає її як «сучасну війну нового типу, яка відбувається нині в Україні», особливістю якої є «одночасне застосування всіх методів і технологій, поєднання використання технологій м'якої і жорсткої сили» [6, с. 393]. Дослідник уже тоді виокремлював пропаганду як одну з ключових складових гібридного

протистояння, що діє одночасно в кількох «зонах» – від прямого зіткнення до міжнародної спільноти. Тим самим було закладено розуміння пропаганди як невід’ємного елемента новітньої війни, а не допоміжного засобу.

Роль російських медіа як інструмента цілеспрямованого впливу на українську аудиторію на етапі, що передував відкритій війні, дослідив П. Катеринчук. Аналізуючи вплив російської пропаганди на події Євромайдану, він доходить висновку, що «російські медіа є майданчиком політичної соціалізації значної частини... насамперед російськомовних українців, котрі легко піддаються впливу найсучасніших методів московської пропаганди» [31, с. 278]. Дослідник показав, що російська пропаганда системно готувала ґрунт для агресії, використовуючи етнічні, мовні та історичні суперечності. Отже, ще до 2022 року в українській науці утвердилося уявлення про пропаганду як довготривалу підготовчу кампанію, а не про ситуативну реакцію на події.

Напередодні повномасштабного вторгнення дослідники дедалі активніше зверталися до цифрового та інституційного вимірів російської пропаганди. Р. Пасічний, аналізуючи її вплив на країни Європи, наголошував, що «коли інформаційне завдання суспільства перетворюється на психологічну обробку населення як власної держави, так і інших країн задля спонукання їх до тих чи інших дій, таке інформування отримує назву «пропаганда»» [49, с. 71]. І. Рущенко описав процес реінституціоналізації пропаганди в цифрову добу, зауваживши, що виникає «феномен «оголеної свідомості», коли пересічна людина, яка до того ж часто-густо має інтернет-залежність, мимоволі стає споживачем пропагандистських меседжів» [72, с. 7]. В. Мулява, своєю чергою, розкрив сутність консцієнтальних впливів, наголосивши, що головна мета консцієнтальної війни – «знищення людської здатності до самовизначення того, ким людина прагне бути...» [47, с. 112]. Ці праці засвідчили, що напередодні вторгнення українська наука вже сформувала уявлення про цифровий, психологічний та світоглядний характер ворожого впливу, який після 2022 року розгорнувся у повному обсязі.

Дослідження періоду повномасштабного вторгнення (2022–2026) утворюють ядро сучасної історіографії й розвиваються за кількома основними напрямками. Перший із них – концептуально-теоретичний – зосереджений на виробленні цілісних аналітичних рамок. Найповніше цей підхід репрезентований працею Р. Осадчука, який запропонував трирівневу модель аналізу, адаптовану з воєнних доктрин інформаційних операцій США та НАТО, і формалізує її так: «Інформаційна операція = функція від (Технічного рівня, Наративного рівня, Когнітивного рівня та взаємозв'язків між ними)» [48, с. 25]. Принципова новизна такого підходу полягає в акценті на взаємозв'язках між рівнями, що дає змогу подолати фрагментарність попередніх студій. Отже, теоретичний напрям прагне інтегрувати розрізнені аспекти пропагандистського впливу в єдину аналітичну систему.

Не менш важливим складником цього напрямку є уточнення понятійного апарату. Т. Кобець на основі порівняльного зіставлення тлумачень різних авторів узагальнює, що «пропаганда – це складний і багатогранний термін, який визначається як систематичний процес впливу на громадську думку, переконання та ставлення індивідів чи груп з метою досягнення певних стратегічних цілей» [33, с. 34]. Своєю чергою А. Захарченко, застосувавши кількісний аналіз стратегічних наративів у перші тижні вторгнення, доходить висновку, що «український стратегічний наратив мав цілковиту перевагу в боротьбі за увагу українців на початку повномасштабного вторгнення» [234]. Отже, теоретичний напрям поєднує вироблення дефініцій із емпіричним вимірюванням ефективності конкурентних наративів.

Другий, найпотужніший після 2022 року напрям, зосереджений на каналах і мережах поширення пропаганди, що зумовлено переміщенням основного масиву ворожого контенту в месенджери та соціальні мережі. Ключову роль тут відіграє платформа Telegram. М. Бутиріна та Л. Темченко, аналізуючи її як середовище просування російських дезінформаційних наративів, доходять висновку, що

«лінійна спрямованість пропагандистського впливу на таких каналах забезпечена відсутністю механізмів зворотного зв'язку» [8, с. 71]. Методику ж фреймового аналізу проросійської пропаганди на регіональному матеріалі розробила Н. Стеблина, яка на прикладі найпопулярніших телеграм-каналів Одещини встановила, що «як правило, ймовірність поширення проросійських наративів у дописах такого типу дуже висока» [76, с. 85]. Тим самим українська наука розвиває інструменти виявлення саме прихованих, латентних форм ворожого впливу, які маскуються під нейтральний контент.

Мережевий і кількісний вимір поширення пропаганди активно опрацьовують зарубіжні дослідники, які застосовують методи обчислювального аналізу. Так, група Д. Гайсслера встановила, що в перші місяці вторгнення проросійський контент поширювався скоординованими мережами автоматизованих акаунтів: «боти систематично ретвітили інших ботів на ранній стадії поширення, щоб сприяти нарощуванню проросійської підтримки» [135]. Скоординований характер цих мереж підтверджують Т. Віллаерт та М. Тутерс, які, аналізуючи дипломатичні Telegram-канали Кремля, доходять висновку, що вони «утворюють скоординовану комунікаційну мережу, навмисно побудовану у відповідь на війну» [232], а колектив А. Бави на великому масиві даних показує, що «прокремлівські канали часто наголошують на легітимності «спеціальної воєнної операції», зосереджуючись на темах визволення та національної безпеки» [88]. Отже, новітні емпіричні дослідження документально доводять централізовану координацію російського пропагандистського апарату в цифровому середовищі.

Третій напрям становить дослідження змістового наповнення пропаганди – наративів, мови ворожнечі та механізмів конструювання викривленої реальності. Проблематику мови ворожнечі як інструмента дегуманізації опрацьовано у праці М. Бутиріної, З. Галаджун і Л. Темченко, які визначають її як «комунікаційний феномен, що передбачає акт приниження цілих груп та суб'єктів» [9, с. 60]. Механізм конструювання альтернативної реальності через симулякри розкриває

Т. Варга, наголошуючи, що «основним структурним елементом у цій війні стають симулякри – образи того, чого не існує в реальності» [10, с. 527]. Візуальний вимір цього конструювання дослідила Л. Вежбовська, яка встановила, що «дієвість російської пропаганди забезпечується не стільки якістю візуальної інформації, скільки її кількістю й нав'язливістю... а також агресивністю, емоційним забарвленням і безапеляційністю подачі» [11, с. 9]. Отже, сучасна російська пропаганда конструює не окремі поодинокі фейки, а цілісну сфальшовану картину дійсності, у якій агресія набуває вигляду захисту.

Історико-меморіальний, правовий і систематизаційний виміри російської пропаганди розкрито у працях, що аналізують її наративи та принципи побудови. С. Лозниця пов'язує ефективність пропаганди з феноменом постправди, за якого «об'єктивні обставини менше впливають на моделювання публічної думки, ніж апеляція до емоцій чи до особистих думок» [44, с. 60]. Природу такої байдужості до фактів розкрив Г. Франкфурт, для якого «саме ця відсутність зв'язку з турботою про істину – ця байдужість до того, якими речі є насправді, – і становить сутність пустослів'я (bullshit)» [129, с. 33–34]. Я. Гаргаун і Д. Тулупніков констатують, що «інформаційна війна стала невід'ємною частиною сучасної війни між Україною та Російською Федерацією» [18, с. 55], окремо аналізуючи роль телеканалу RT. О. Горун систематизує російську воєнну пропаганду через «десять заповідей пропаганди» А. Мореллі, показуючи, як держава-агресор послідовно реалізує кожен принцип – від заперечення власної агресії до сакралізації війни [20, с. 165]. Динаміку ж наративів простежив І. Зелик, який зафіксував, що «усе частіше вони (наративи) ставали націлені не лишень на Україну, але й на її союзників» [26, с. 89]. Отже, дослідники наголошують на адаптивності та постійній трансформації російського пропагандистського впливу впродовж війни.

Здійснений огляд засвідчує, що впродовж 2022–2026 років в українській та зарубіжній науці сформувався окремий, доволі розгалужений напрям досліджень російської пропаганди періоду повномасштабного вторгнення, який постав на

основі наукових розвідок гібридного періоду. У його межах чітко окреслюються кілька дослідницьких ліній: вироблення цілісних теоретико-аналітичних рамок (Р. Осадчук, Т. Кобець, А. Захарченко), емпіричний аналіз каналів і мереж поширення в цифровому середовищі (М. Бутиріна, Н. Стеблина, група Д. Гайсслера, Т. Віллаерт і М. Тутерс, колектив А. Бави), а також вивчення змістового наповнення – мови ворожнечі, симулякрів, візуальних та історичних наративів (М. Бутиріна і співавтори, Т. Варга, Л. Вежбовська, С. Лозниця, Я. Гаргаун і Д. Тулупніков, О. Горун, І. Зелик). Прикметно, що ці дослідження виконано в межах різних дисциплін – соціальних комунікацій, політології, права, мистецтвознавства, обчислювальних наук, – що свідчить про міждисциплінарний характер проблематики. Водночас спільною рисою переважної більшості праць залишається певна фрагментарність: дослідники зазвичай зосереджуються на окремих аспектах – платформі, наративі, прийомі чи мовному явищі, – не інтегруючи їх у цілісну соціокомунікаційну модель. Саме цю прогалину покликане заповнити пропоноване дослідження, у якому інформаційні технології маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України розглядаються системно – як єдиний комплекс механізмів, засобів, технік і наративів, що функціонують у взаємозв'язку та постійно трансформуються під впливом розвитку цифрових технологій.

Окремі результати цього дослідження – типологію фейкових наративів щодо українського війська, аналіз пропагандистського прийому дегуманізації противника, характеристику ролі інформаційно-комунікаційних технологій у поширенні ворожої пропаганди та обґрунтування шляхів протидії їй – попередньо висвітлено автором у фахових публікаціях [13; 14; 15; 16].

Висновки до розділу 1

У першому розділі здійснено теоретико-методологічне обґрунтування дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України через послідовний історіографічний огляд наукового доробку – від класичних праць кінця XIX – першої третини XX століття до новітніх студій 2022–2026 років. Такий підхід дозволив відокремити сталу, інваріантну основу маніпулятивного й пропагандистського впливу від його мінливих, історично та технологічно зумовлених форм, а також окреслити той стан наукової розробленості проблеми, на який спирається подальше емпіричне дослідження.

За результатами аналізу зарубіжної та вітчизняної наукової традиції (підрозділ 1.1) встановлено, що концептуальний апарат осмислення маніпуляції й пропаганди формувався поступально й має тривалу спадкоємність. Інтелектуальні витoki цього напрямку сягають психології натовпу кінця XIX століття, у межах якої вперше було обґрунтовано принципову керованість масової свідомості. У першій третині XX століття, під впливом досвіду інформаційного забезпечення Першої світової війни, пропаганда постала як самостійний предмет наукового аналізу: класичні дослідження цього періоду заклали уявлення про стереотипізацію сприйняття, свідоме керування думками й настроями мас та структуру пропагандистського повідомлення. Подальший розвиток цих ідей у середині та другій половині XX століття дав змогу розглядати пропаганду не як сукупність окремих прийомів, а як системне соціально-технологічне явище, вбудоване в механізми масової комунікації та інформаційного суспільства. Узагальнено, що саме ця традиція сформувала той понятійний інструментарій, який сучасні аналітичні структури згодом операціоналізували стосовно російської дезінформації.

Обґрунтовано, що вітчизняна школа соціальних комунікацій не лише засвоїла світовий теоретичний доробок, а й запропонувала оригінальні концепції, актуалізовані безпосереднім досвідом інформаційного протистояння. Праці провідних українських учених у галузі соціальних комунікацій, а також новітні дослідження української медіанауки заклали підґрунтя для розгляду маніпуляції й пропаганди в межах саме соціокомунікаційної парадигми. На цій основі у розділі концептуально розмежовано поняття «маніпуляція» та «пропаганда»: доведено доцільність розгляду маніпуляції як прихованої, невід’ємної складової пропаганди, ефективність якої перебуває в оберненій залежності від міри її помітності для об’єкта впливу, тоді як пропаганда постає ширшим феноменом, здатним виконувати як деструктивні, так і – за певних умов – конструктивні соціальні функції. Встановлено також, що за незмінності внутрішніх принципів реалізації зовнішні форми пропагандистського впливу постійно трансформуються відповідно до рівня розвитку інформаційних технологій, що й зумовлює міждисциплінарний характер відповідного дослідницького поля.

Аналіз історіографії досліджень російської пропаганди періоду повномасштабного вторгнення (підрозділ 1.2) засвідчив, що повномасштабна агресія 24 лютого 2022 року стала переломним моментом у становленні цього дослідницького поля. Якщо до 2022 року ворожий інформаційний вплив вивчався переважно в межах ширшої проблематики гібридної війни, то після початку вторгнення російська пропаганда постала як самостійний, інтенсивно досліджуваний предмет наукового аналізу. Показано, що концептуальний фундамент новітніх студій було закладено ще у зарубіжних працях доповномасштабного періоду – моделях «пожежного шланга неправди» та «4D», а також у систематизаціях російського інформаційного протистояння, – тоді як вітчизняні дослідники вже напередодні вторгнення сформували уявлення про цифровий, психологічний і світоглядний характер ворожого впливу.

Узагальнено, що впродовж 2022–2026 років в українській та зарубіжній науці сформувався окремий, доволі розгалужений напрям досліджень, у межах якого чітко окреслюються три дослідницькі лінії. Першу з них становить вироблення цілісних теоретико-аналітичних рамок, найповніше репрезентоване трирівневими моделями аналізу інформаційних операцій. Другу лінію утворює емпіричний аналіз каналів і мереж поширення пропаганди в цифровому середовищі – від досліджень українських телеграм-каналів до обчислювального аналізу скоординованих ботомереж, які документально довели централізовану координацію російського пропагандистського апарату. Третю лінію формує вивчення змістового наповнення пропаганди – мови ворожнечі, симулякрів, візуальних та історичних наративів. Спільним висновком цих різнодисциплінарних студій є теза про адаптивність та безперервну трансформацію російського пропагандистського впливу впродовж війни.

Водночас здійснений огляд виявив, що попри розгалуженість і міждисциплінарність сучасної історіографії, переважній більшості праць властива певна фрагментарність: дослідники зазвичай зосереджуються на окремому аспекті – платформі, наративі, прийомі чи мовному явищі, – не інтегруючи їх у цілісну соціокомунікаційну модель. Саме ця прогалина визначає дослідницьке завдання пропонованої роботи, у якій інформаційні технології маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України розглядаються системно – як єдиний комплекс механізмів, засобів, технік і наративів, що функціонують у взаємозв’язку та безперервно трансформуються під впливом розвитку цифрових технологій.

Зрештою, теоретико-методологічний фундамент, сформований у першому розділі, дає підстави перейти від історіографічного узагальнення до безпосереднього аналізу інструментарію та механізмів функціонування інформаційних технологій маніпуляції і пропаганди в умовах повномасштабної війни, що й становить предмет наступного розділу дисертації.

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО І ЗОВНІШНЬОГО МЕДІЙНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1 Маніпулятивно-пропагандистські наративи для внутрішньої аудиторії країни-агресора

*«...вирішальним чинником у нових глобальних війнах ідей
дедалі більше ставатиме те, чия історія перемагає, а не
те, чия зброя перемагає».*

*Д. Ронфельдт, Дж. Арквілла
[202, с. 1].*

У першому розділі узагальнено теоретико-методологічні засади дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди: розкрито співвідношення понять «маніпуляція», «пропаганда», «наратив» і «дезінформація», окреслено зарубіжний та вітчизняний досвід їх вивчення, а також історіографію студій російської пропаганди періоду повномасштабного вторгнення. Це дає підстави перейти від теоретичного огляду до аналізу конкретних інформаційних технологій, за допомогою яких країна-агресор формує внутрішній медійний простір і спрямовує маніпулятивно-пропагандистські наративи на власну аудиторію. Поняття, уже визначені в розділі 1, надалі застосовуються як робочий інструментарій, без повторного розгорнутого тлумачення.

Наратив, що етимологічно походить від латинського «narro» – «розповідаю», «викладаю», у межах соціальних комунікацій постає базовою одиницею, навколо якої вибудовується пропагандистський вплив, оскільки саме він задовольняє когнітивно-емоційну потребу аудиторії в поясненні світу та набутті ідентичності [34]. У пропагандистській діяльності країни-агресора функції наративу зводяться до трьох взаємопов'язаних: він забезпечує реципієнтові когнітивний комфорт,

гармонізуючи процеси створення, поширення, сприйняття та потрактування інформації; продукує сенси для явищ навколишнього світу через пошук спільного в окремому та причинно-наслідкову раціоналізацію; надає подіям уявної передбачуваності. Спільним для всіх трьох функцій є те, що наратив за своєю природою спекулятивний: його розгортання неодмінно супроводжується маніпуляцією фактами, аргументами й контекстом, а вагому роль відіграє саме те, що в наративі замовчується або свідомо оминається увагою. Технологічно таке замовчування й акцентування реалізується через фреймування, яке Р. Ентман визначає так: «фреймувати означає відібрати певні аспекти сприйманої реальності та зробити їх помітнішими в комунікативному тексті, у такий спосіб просуваючи певне визначення проблеми» [122, с. 52]. Структурно-функціональну модель взаємозалежності наративу та наративізації подано в додатку Н.

Ще давньокитайський трактат «Мистецтво війни» проголошував, що «всяка війна ґрунтується на введенні в оману» [215]; у сучасних інформаційних протистояннях цей засадничий принцип реалізується передусім через наративні технології. Визначальними для внутрішнього впливу є стратегічні наративи – штучно сконструйовані засоби формування єдиного для широкого загалу бачення минулого й теперішнього, що їх використовують передусім для контролю за поведінкою соціуму та утвердження бажаного образу майбутнього [204]. Британський дослідник Л. Фрідман наголошує, що визначальною ознакою стратегічних наративів є їхня штучна створеність із наперед визначеною метою [130]. Бойові наративи (англ. «weaponized narratives»), що вирізняються виключно деструктивним спрямуванням, функціонують у логіці мережевої війни: американські дослідники Дж. Арквілла та Д. Ронфельдт визначають її як «нову форму конфлікту (і злочинності) на суспільному рівні, коротшу за традиційне воєнне протистояння, у якій учасники застосовують мережеві форми організації та відповідні доктрини, стратегії й технології, суголосні інформаційній добі» [84, с. 6]. Разом зі стратегічними бойові наративи належать до групи колективних, здатних

встановлювати цінності, норми та ідентичність соціальної групи, тож подальший аналіз внутрішньої пропаганди країни-агресора доцільно вибудовувати навколо стратегічних наративів і підпорядкованих їм меседжів. Загальноприйняті у міжнародній науковій спільноті класифікації наративів наведено в додатку П.

Стрижнем внутрішньої пропаганди країни-агресора слугує образ зовнішнього ворога, на який переноситься відповідальність за внутрішні проблеми: як зауважує Г. Почепцов, «Україна раптово опинилася в центрі інформаційного порядку денного Росії, заступивши собою всі її внутрішні проблеми: відбувається переведення внутрішніх проблем у зовнішні, і в цьому разі пропаганда дістає можливість подати все як підступи ворогів» [54, с. 675]. Опрацювання аналітичних матеріалів спеціалізованих інституцій протидії дезінформації методом вторинного аналізу даних дає підстави стверджувати, що сукупність стратегічних наративів, які країна-агресор транслює на внутрішню аудиторію, підпорядкована обмеженому наборові базових меседжів. Показово, що самі наративи не утворюють послідовної системи: у звіті Атлантичної ради дослідник К. Мічел зауважує, що Москва «розкидала одне виправдання за іншим, вкидаючи ідею за ідеєю в простір, щоб побачити, яка спрацює», подаючи «розлогий, подеколи суперечливий набір цілей і мотивувань» [178]. Ця суперечливість є не вадом, а робочою ознакою пропаганди: різні, навіть взаємозаперечні наративи обслуговують спільну мету – мобілізацію внутрішньої аудиторії – і зводяться до чотирьох основних меседжів: возвеличення країни-агресора, звинувачення умовного Заходу, викривлення суб'єктності України та зсув акценту на внутрішні проблеми інших держав.

Емпіричну базу аналізу маніпулятивно-пропагандистських наративів у цьому та наступному розділах становлять аналітичні матеріали спеціалізованих інституцій протидії дезінформації, опрацьовані методом вторинного аналізу даних за період від початку повномасштабного вторгнення (24 лютого 2022 р.) до березня 2026 р. Вибір саме вторинного аналізу зумовлений тим, що ці інституції систематично працюють із масивами первинних даних, недоступними для

одноосібного опрацювання, володіють верифікаційними процедурами й тривалою історією функціонування. Джерельну базу утворюють дві групи інституцій.

Першу групу становлять українські державні та громадські структури: Центр протидії дезінформації при РНБО України [64] і Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (обидва створені 2021 р.), громадські організації «Детектор медіа» й Інститут масової інформації, а також Національний інститут стратегічних досліджень. Ці інституції здійснюють систематичний моніторинг російських наративів, спрямованих на українську та внутрішню російську аудиторії [79]. Скоординована діяльність цих структур формує інституційну спроможність держави до своєчасного виявлення й документування ворожих інформаційних впливів.

Другу групу становлять міжнародні дослідницькі структури, звіти яких дають змогу верифікувати й доповнити українські дані; для кожної доцільно окреслити методологічний паспорт. Найповніший приклад методології дає дослідження «Цифрова окупація» лабораторії DFRLab: її команда проаналізувала 2,9 млн коментарів, опублікованих із 1 січня 2024 р. до 1 квітня 2025 р. у 110 телеграм-каналах окупованих територій (насамперед Херсонської, Запорізької та Донецької областей), і виявила 3 634 автоматизовані акаунти, застосувавши автоматизоване тематичне моделювання (BERTopic) у поєднанні з ручним кодуванням та класифікацією за допомогою GPT-4. Дослідники встановлюють, що виявлені акаунти «створювали адаптовані повідомлення для окупованих територій, відрізняючи свій контент від того, що адресувався іншим аудиторіям у Росії та Україні» [117]. Обмеженням цього дослідження є зосередженість на одній платформі та окремих регіонах.

Інші міжнародні структури доповнюють цю картину за різними напрямками; нижче окреслено методологічний паспорт кожної з них.

EU DisinfoLab спільно з технічним партнером Qurium методом інфраструктурного (технічного) аналізу задокументувала операцію Doppelganger –

мережу клонованих сайтів, що імітують дизайн і доменні імена відомих європейських медіа, насамперед у Німеччині, Франції та Італії, задля поширення прокремлівського контенту про війну й санкції. Матеріалом слугували виявлені домени, хостингова інфраструктура та зразки контенту; обмеженням є переважно технічний, а не змістовий фокус аналізу.

Французька служба пильності проти іноземного цифрового втручання VIGINUM застосовує методи розвідки за відкритими джерелами для виявлення й документування скоординованих інформаційних операцій. У серії технічних звітів вона описала інфраструктуру мереж RRN та Portal Komбат, що налічують від кількох сотень до понад двохсот ресурсів, а в узагальнювальному звіті 2025 р. підсумувала три роки російських інформаційних операцій проти України та її партнерів. Обмеженням є зосередженість переважно на європейськомовному сегменті.

Компанія Meta у щоквартальних звітах про суперницькі загрози (Adversarial Threat Reports) оприлюднює результати внутрішніх розслідувань і згортання мереж координованої неавтентичної поведінки [175; 174]. Матеріалом слугують дані самої платформи про фейкові акаунти, сторінки та групи; перевагою є доступ до внутрішньої аналітики, а обмеженням – те, що поза увагою лишаються операції на інших платформах.

Проєкт EUvsDisinfo Європейської служби зовнішніх справ веде відкриту базу випадків прокремлівської дезінформації, класифікуючи їх за наскрізними наративами. Матеріалом є повідомлення проросійських медіа різними мовами; обмеженням – орієнтація на спростування окремих випадків, а не на суцільний кількісний аналіз.

Українські інституції першої групи забезпечують безпосередній моніторинг російськомовного сегмента: Центр протидії дезінформації публікує аналітичні звіти про наративи для внутрішньої російської аудиторії та Глобального Півдня, «Детектор медіа» й Інститут масової інформації ведуть регулярний

медіамоніторинг [1], а Національний інститут стратегічних досліджень готує аналітичні доповіді щодо вразливості аудиторій до ворожого впливу. Спільним обмеженням вторинного аналізу є те, що він успадковує тематичні й географічні межі та методологічні припущення інституцій-джерел; саме тому в дослідженні дані систематично зіставляються між кількома незалежними джерелами.

Ці меседжі узгоджуються з незалежними систематизаціями ворожих наративів. Зокрема, Європейська служба зовнішніх справ у межах проекту EUvsDisinfo виокремлює п'ять наскрізних прокремлівських наративів – «еліти проти народу», «загроженої цінності», «втрачений суверенітет», «неминучий крах» Заходу та «зброюнізований гумор», – а також окремий наратив ярликування опонентів «нацистами», що його інтенсивно застосовують до України для виправдання агресії й дегуманізації українців [155]. Нижче ці категорії співвіднесено з чотирма меседжами, виокремленими в дослідженні.

Меседж возвеличення країни-агресора апелює до образу «традиційних цінностей» і духовної вищості, протиставленої «занепадному» Заходу (наратив «загрожених цінностей»), та поєднується з міфологізацією імперського й радянського минулого і тезою про приреченість країни-агресора на перемогу як глобального гегемона.

Меседж звинувачення умовного Заходу переносить відповідальність за війну на зовнішнього актора: Захід нібито «розпочав війну та воює руками українців», становить екзистенційну загрозу й водночас є духовно слабким; цьому відповідають наративи «втраченого суверенітету» та «неминучого краху» Заходу, які нагнітають відчуття загрози й апокаліптичну терміновість.

Меседж викривлення суб'єктності України є найпоширенішим і найрозгалуженішим. Він об'єднує заперечення української державності, тезу про «братній народ», приречений залишатися підпорядкованим, і зображення України як «штучного утворення»; видання «Ре-візія історії» фіксує ці наративи як «Україна – невдала тінь Росії» та «українці – насправді росіяни» [67, с. 12–15]. Окрему роль

відіграє ярлик «нацистів», а також звинувачення України в торгівлі людьми й органами, у нелегітимності повоєнної влади та в саботажі мирних перемовин.

Меседж зсуву акценту на внутрішні проблеми інших держав спрямований на розмивання відповідальності й пошук «винних»: до нього належать наративи про «біологічні лабораторії», нібито створені задля геноциду, та про «несправедливість розширення НАТО», співвідносні з наративом «еліти проти народу», що пропонує аудиторії готових «цапів-відбувайлів».

Наведена систематизація не є вичерпним каталогом усіх повідомлень ворожої пропаганди – вона узагальнює її стратегічні наративи. На відміну від поодиноких, ситуативних наративів і субнаративів, стратегічні наративи становлять відносно стає, системоутворче ядро впливу: вони формують цілісне бачення минулого й теперішнього, задають бажаний образ майбутнього й підпорядковують собі оперативний рівень повідомлень. Тому їх обмежена кількість – 22 – є не ознакою неповноти, а результатом узагальнення: за нескінченним поверхневим розмаїттям конкретних інформаційних вкидів проглядає скінченний набір базових наративних конструкцій, підпорядкованих чотирьом базовим меседжам і метанаративу «руського міра».

Натомість множина наративів, а надто субнаративів, є принципово відкритою й динамічною: вона щодня поповнюється новими артефактами під поточні інформаційні приводи, тому суцільний її облік ані можливий, ані доцільний. Саме тому на рівні субнаративів застосовано принцип репрезентативності: до аналізу залучено не всі наявні повідомлення, а типові, показові зразки, які відтворюють характерні структурні й функціональні ознаки всього масиву й дають змогу коректно поширити висновки на явище загалом без суцільного переліку.

Узагальнені результати систематизації 22 стратегічних наративів за чотирма меседжами наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Стратегічні наративи ворожої пропаганди для внутрішньої аудиторії за основними меседжами

Меседж	Стратегічний наратив	Група
Возвеличення країни-агресора	1. «Традиційні цінності»/«скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	конструктивна
	2. Країна-агресор приречена на перемогу як глобальний гегемон	конструктивна
	3. Країна-агресор «несе добро», «захищає та відновлює»	конструктивна
	4. Міфологізація та ідеалізація імперського й радянського минулого	конструктивна
	5. Світ багатополарний – треба боротися за місце в ньому	деструктивна
	6. «Відміна» культури та «скреп» країни-агресора; утиски російськомовних	деструктивна
Звинувачення умовного Заходу	7. Захід розпочав війну та воює руками українців	деструктивна
	8. Захід духовно та політично слабкий / є «злом»	конструктивна/деструктивна
	9. Екзистенційна загроза країні-агресору від Заходу	деструктивна
	10. Війна не проти України, а проти умовного Заходу	конструктивна
Викривлення суб'єктності України	11. Українці – «нацисти»	деструктивна
	12. Українці зрікаються спільної із країною-агресором історії	деструктивна
	13. Воєнні злочини українських військових на Донбасі	деструктивна
	14. Заперечення здатності України бути самостійною державою	конструктивна
	15. «Традиція допомоги слабшим»; захист «своїх» від «чужих»	конструктивна
	16. Україна торгує людьми, зокрема дітьми, та органами	конструктивна
	17. Українська влада та вибори після «майданів» нелегітимні	конструктивна
	18. Референдуми на ТОТ легітимні; там «завжди хотіли жити в РФ»	конструктивна
	19. «Україна – антиросія»; українці – «менші брати»	конструктивна
	20. Україна саботує мирні перемовини	конструктивна

Зсув акценту на внутрішні проблеми	21. Біолабораторії, створені задля геноциду населення країни-агресора	деструктивна
	22. Несправедливість розширення НАТО	деструктивна

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів [178] та [155].

Наведена систематизація засвідчує, що деструктивні наративи (апелювання до страху, помсти, несправедливості) і конструктивні (апелювання до справедливості, обраності, величі) є не окремими явищами, а двома регістрами одного впливу: обидві групи задовольняють базову потребу в безпеці й приналежності, різнячись лише емоційним знаком. Саме тому той самий меседж легко перемикається між регістрами залежно від комунікативного завдання.

Чотири меседжі не діють ізольовано, а поєднуються в наративні комплекси, підсилюючи один одного: звинувачення Заходу підкріплює викривлення суб'єктності України (мовляв, Захід «створив» і «використовує» Україну), а зсув акценту на внутрішні проблеми легітимізує возвеличення країни-агресора як «захисниці». Ця комбінаторність пояснює, чому та сама подія одночасно обслуговується кількома меседжами. Водночас усі вони апелюють до базових емоцій, підтримуючи такий психоемоційний стан реципієнта, за якого критичне сприйняття поступається місцем емоційній тотожності з «нами», а суперечливість наративів не послаблює впливу, а навпаки – забезпечує пропаганді гнучкість, потрібну для тривалого обслуговування інтересів владних еліт країни-агресора. В основі такого поділу на «своїх» і «чужих» лежить фундаментальна для політичної теорії опозиція, яку К. Шмітт уважав визначальною: «специфічно політичне розрізнення... – це розрізнення між другом і ворогом» [210, с. 26]. Отже, протиставлення «своїх» і «чужих» є одним із базових механізмів пропагандистського впливу.

Історично стратегічні наративи ворожої пропаганди спираються на сталий фундамент соціальних міфів. Українська дослідниця О. Дарморіз наголошує, що «пропаганду треба розглядати насамперед як форму комунікації, завдяки якій

поширюються певні факти, чутки, аргументи та відомості, що впливають на формування суспільної думки», і що ця форма нерозривно пов'язана з міфотворчістю, яка розгортається водночас «у сфері індивідуального як міфологізація особистості, загального – як міфологізація соціальної групи чи суспільного класу, актуального – як міфологізація події чи ситуації, історичного – як міфологізація історичного періоду чи факту» [21]. На цьому підґрунті у ворожій пропаганді проти України вибудовується розгалужена система соціальних міфів, які в межах дослідження доцільно згрупувати за п'ятьма змістовими типами – етнічні, мовні, культурні, історичні та конфесійні, – розгорнутими в конкретні наративні артефакти («прадавні укри», «Крим подарували», «недомова», «українська культура – селянська», «правильна парафія – московська»). Тяглість цього арсеналу підкреслює С. Лозниця, зауважуючи, що «пропаганда певною мірою є складовою частиною намірів військової інтервенції» [44, с. 62]. Ця здатність наративів формувати уявлення про дійсність узгоджується з тезою П. Бергера й Т. Лукмана про соціальне конструювання реальності: «соціологія знання має займатися всім, що вважається «знанням» у суспільстві, незалежно від його остаточної обґрунтованості чи необґрунтованості» [91, с. 15]. Отже, соціальні міфи становлять одну з фундаментальних основ функціонування сучасної пропаганди.

Розгортання цих типів у конкретні наративні артефакти демонструє їхню спрямованість проти української суб'єктності. Етнічні міфи («прадавні укри», «чудь білоока») заперечують окремішність українського етносу; мовні («недомова», «діалект», «поляки придумали») делегітимізують українську мову; культурні («українська культура – селянська», «Гоголь і Малевич – російські», «Захід загниває») принижують українську й дискредитують західну культуру; історичні («Русь – початок Росії», «Крим подарували», «Малоросія», «новоросія») привласнюють минуле й заперечують суверенність; конфесійні («правильна парафія – московська», «православні, єднаймося») підпорядковують релігійну тему

військово-політичним завданням агресора. Спільним для всіх п'яти типів є вільне поводження з фактами й оцінне викривлення-приниження.

Внутрішня аудиторія країни-агресора у цьому дослідженні означає спільноту соціальних акторів, що перебувають у межах її кордонів і пов'язані з ініціатором трансляції наративів переважно середнім ступенем залежності. Її інформаційне поле є неоднорідним, однак у цілому контрольованим і залежним від провладних структур, які постійно трансформують його, аби зробити максимально сприйнятливим до бажаної рецепції наративів загарбницької війни. Специфіку цієї аудиторії визначає сукупність історико-економічних чинників, які розглянуто далі.

Специфіку внутрішньої аудиторії країни-агресора визначають щонайменше п'ять взаємопов'язаних історико-економічних чинників (додаток Р). По-перше, це модель «ресурсної псевдодемократії», за якої наявність сировинної ренти дає владі важелі майже тотального контролю над інформаційним полем. По-друге, це історично сформована традиція одержавлення медіа й витіснення незалежних джерел інформації. По-третє, це низький і спадний рівень медіаграмотності разом із браком практик інформаційної гігієни. По-четверте, це керована історична пам'ять, у якій імперське та радянське минуле систематично міфологізуються. По-п'яте, це соціально-економічна залежність значних верств населення від держави, що робить їх особливо вразливими до мобілізаційних наративів. Сукупна дія цих чинників і зумовлює високу керованість рецепції у внутрішньої аудиторії.

Контрольованість поля посилюється двома взаємопов'язаними процесами. По-перше, це стале зниження медіаграмотності та згасання практик інформаційної гігієни, що робить аудиторію дедалі сприйнятливішою до пропаганди. По-друге, це самовідтворення так званих «інформаційних бульбашок», які за принципом каскаду водночас згуртовують і дроблять аудиторію за ознакою приналежності, не виводячи її за межі підконтрольного поля.

Бажаний для пропагандистів рівень сприйнятливості досягається через семантичне моделювання – насичення інформаційного поля мовою ненависті та

розлюдненням. Механізм такого впливу свого часу розкрив В. Клемперер, який показав, що слова здатні діяти «наче крихітні дози миш'яку: їх ковтають непомітно, вони начебто не мають жодного ефекту, а за деякий час отруйна реакція таки настає» [157, с. 16]. Дослідження кремлівських телеграм-каналів підтверджують системний характер цього процесу: Н. Стеблина, аналізуючи динаміку мови ворожнечі, встановлює, що «вживання мови ворожнечі має схожі сплески уваги для всіх трьох» найпопулярніших пропагандистів [77, с. 19]. М. Бутиріна та Л. Темченко звертають увагу на «поєднання традиційних засобів радянської пропаганди (візуальні коди, риторичні фігури, стилістичні прийоми, порівняння, цитування) та новітніх маніпулятивних технологій», підкреслюючи, що «визначена... мова війни межує з жорстким рівнем hate speech» [8, с. 71]. Заборона такої практики закріплена й на рівні міжнародного права: стаття 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює, що «будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом» [46]. Дієвість такого семантичного моделювання пояснюється й тим, що збіднення мови обмежує можливості критичного мислення: як зауважував У. Еко, «усі нацистські чи фашистські підручники послуговувалися збідненим словником та примітивним синтаксисом, щоб обмежити інструментарій складного й критичного мислення» [118, с. 15]. Найпоширеніші мовні засоби виразності, задіяні в маніпуляціях під час соціальних комунікацій, узагальнено в додатку Е.

Ефективність впливу ворожих наративів на внутрішню аудиторію визначається трьома взаємопов'язаними характеристиками: ступенем відповідності наративу найвагомішим соціокультурним цінностям аудиторії, здатністю наративу до емоційного зараження та навіювання, а також спроможністю конструювати неочевидні причинно-наслідкові зв'язки. Саме тому рецепція наративу не є пасивним сприйняттям: вона спирається на внутрішню, здебільшого непроговорену

логіку, яка дозволяє нехтувати правилами формальної лінійної логіки й пояснювати складні явища через простий дихотомічний поділ на «своїх» і «чужих». Ця особливість робить внутрішню аудиторію сприйнятливою навіть до відверто суперечливих наративів за умови, що вони відповідають домінантній у цьому соціумі парадигмі.

Формування внутрішнього (а частково й транскордонного) медіапростору країни-агресора спирається на визначений набір інформаційних технологій, що надають наративам форми, придатної до масового поширення. Першою з них є трансформація самої структури повідомлення. Якщо класична модель комунікації, запропонована Г. Ласвеллом, описується формулою «хто – що повідомляє – яким каналом – кому – з яким ефектом» [160], то пропагандистське повідомлення добудовує до неї щонайменше три елементи – нав'язаний контекст, запропоновану оцінку та з заклик до дії. Ці елементи, по суті, і є «фреймом» у розумінні Е. Гофмана – сукупністю базових принципів організації досвіду, що впорядковують події та нашу суб'єктивну причетність до них [138, с. 10]. Таким чином, саме фреймування забезпечує інтерпретацію подій у потрібному для пропаганди напрямі.

Уся сукупність пропагандистської діяльності в новітньому медіапросторі поєднує засоби, форми та інструменти. Серед засобів чільне місце посідають цифрові технології – фейки, монтаж, зміна контексту, штучний інтелект, боти, меми, – які й забезпечують перехід від традиційної пропаганди до так званої «пропаганди 2.0» – мережевої, цифрової форми пропаганди, докладно осмисленої у праці Г. Почепцова «Пропаганда 2.0» [54]. Завдяки такому інструментарію пропагандистський вплив стає масштабнішим, швидшим і менш помітним для аудиторії.

Задля цілісного уявлення про цей інструментарій усю сукупність інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди доцільно систематизувати за критерієм рівня залучення людини в реалізацію впливу, розподіливши їх на три групи – класичні, змішані та новітні (табл. 2.2). Такий поділ відображає історичну

еволюцію інструментарію: від «ручної», трудомісткої роботи агітаторів до майже повністю автоматизованих операцій, керованих штучним інтелектом. Для кожної групи нижче наведено конкретні задокументовані приклади її застосування в російській агресії проти України.

Таблиця 2.2 – Основні інформаційні технології маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України: систематизація та приклади

№	Технологія / засіб	Конкретний задокументований приклад (із джерелом)
Класичні (максимальне залучення людини)		
1	Державна агітація й мова ворожнечі через державні ЗМІ	програмна стаття Т. Сергійцева «Что Россия должна сделать с Украиной» в державному агентстві РІА Новості – відкрита програма «деукраїнізації» та заперечення української ідентичності [75]
2	Пряма цензура й блокування	блокування в РФ Facebook та Instagram і визнання компанії Meta «екстремістською» рішенням суду (березень 2022) [206]
3	Традиційні канали (освіта, індоктринація)	примусова русифікація шкільної освіти на тимчасово окупованих територіях [119]
Змішані (людина + автоматизація)		
4	Ботоферми та координовані мережі акаунтів (СІВ)	згорнуті компанією Meta мережі координованої неавтентичної поведінки російського походження [176]
5	Тролеферма, астротурфінг	«Cyber Front Z» – тролеферма в Санкт-Петербурзі, пов'язана з Є. Пригожиным; масове імітування «народної» підтримки [177]
6	Псевдофактчекінг (імітація верифікації)	проект «War on Fakes» – Telegram-канал і сайт, що імітують фактчекінг задля поширення дезінформації [207]
7	Скоординована фабрикація конспірологічного контенту	кампанія про «біолабораторії США в Україні» – тиражування сфабрикованих «доказів» [110]
Новітні (провідна роль алгоритмів і штучного інтелекту)		
8	Генеративна журналістика (ІІІ-контент)	мережа «СоруСор» – використання великих мовних моделей для масової генерації фейкових новин під виглядом західних медіа [205]
9	Дипфейк (відео)	фейкове відео В. Зеленського із закликом «скласти зброю», поширене через зламаний сайт «Україна 24» (16.03.2022) [94]
10	Клонування голосу й зображення (імперсонація)	серія фейкових відеодзвінків «мера Києва В. Кличка» до європейських мерів (Берлін, Мадрид, Відень, Будапешт), червень 2022 [125]

№	Технологія / засіб	Конкретний задокументований приклад (із джерелом)
11	Дипфейк-звернення від імені керівництва	фейкове «звернення В. Путіна» про військовий стан і мобілізацію на зламаних радіо й ТБ прикордонних регіонів РФ (05.06.2023) [112]
12	Мережі клонів медіа (проксі-сайти)	операція «Doppelganger» / RRN – клони Bild, Der Spiegel, 20 Minutes для аудиторій ЄС [116]
13	Промислові мережі проксі-ресурсів	мережа «Portal Kombat» – понад 200 сайтів, що масово ретранслюють проросійський контент [228, с. 7]
14	Автоматизовані ботомережі в месенджерах	3 634 автоматизовані акаунти у 110 Telegram-каналах TOT (аналіз DFRLab «Digital Occupation») [117]
15	Алгоритмічна курація та мікротаргетинг	таргетована реклама операції «Doppelganger» у Facebook, адаптована під локальні аудиторії ЄС [174, с. 14–19]

Примітка. Наведено основні (найпоширеніші) технології; перелік є відкритим і динамічним, оскільки інструментарій постійно ускладнюється, насамперед у групі новітніх технологій, пов'язаних зі штучним інтелектом. Наскрізними прийомами реалізації для всіх груп лишаються фейк, монтаж і зміна контексту, вирвана з контексту цитата (фото, цифра), мем, підміна авторитету, емоційний тригер, дуалізація «свій–чужий», міфологізація, встановлення порядку денного (agenda-setting); узагальнені моделі впливу – «пожежний шланг неправди» (firehose of falsehood) і «4D» (dismiss, distort, distract, dismay). Детальні переліки методів, прийомів, мовних засобів і способів подачі наведено в додатках В, Г, Д, Е, Ж, К.

Джерело: складено автором.

Наведена систематизація засвідчує ключову закономірність: за незмінності базових принципів впливу – апеляції до емоцій, дуалізації «свій–чужий», багаторазового повторення – зовнішні форми його реалізації безперервно ускладнюються відповідно до рівня розвитку цифрових технологій. Якщо класичні технології потребували значних людських ресурсів і були порівняно легко відстежуваними, то новітні, навпаки, дедалі менше залежать від людини й важче піддаються виявленню, що робить протидію їм принципово складнішою. Емпіричний аналіз конкретних практик застосування цих технологій за різних умов доступу до мережі Інтернет і в середовищі штучного інтелекту здійснено безпосередньо в розділі 3.

Проміжну, змішану групу – ботоферми, координовані мережі акаунтів та автоматизоване тиражування – підтверджують моніторинги спеціалізованих інституцій. Компанія Meta означає координовану неавтентичну поведінку як «скоординовані зусилля з маніпулювання публічною дискусією задля стратегічної

мети, у яких фейкові акаунти є центральним елементом операції», і фіксує, що одна з викритих мереж «діяла з Росії та України й була націлена насамперед на Україну», використовуючи фейкові акаунти та фіктивні персони й бренди в інтернеті [176, с. 12–13]. Новітній рівень становлять мережі проксі-ресурсів: за даними VIGINUM, операція RRN «спирається на мережу з кількох сотень дезінформаційних сайтів», а операція Portal Kombat – на «мережу з понад 200 сайтів, які не створюють оригінального контенту, а масово поширюють публікації проросійських джерел» [228]. Систематичне нав'язування таких тем реалізує механізм установлення порядку денного, описаний М. Мак-Комбсом і Д. Шоу: «читачі дізнаються не лише про певну проблему, а й про те, якої ваги їй надати, – з обсягу та розміщення матеріалу» [170, с. 176]. Відповідно, комплексне застосування цих технологій забезпечує масштабність і стійкість пропагандистського впливу.

Основним каналом системної трансляції наративів на внутрішню аудиторію залишаються телеграм-канали, а їх поєднання з ботофермами, координованими мережами акаунтів і мережами проксі-сайтів забезпечує безперервність та масштабованість впливу. Найновіший, суто алгоритмічний рівень – генеративний штучний інтелект та синтетичні медіа – набуває самостійного значення й потребує окремого емпіричного аналізу, що його здійснено в розділі 3.

Масштаб автоматизованого складника цих технологій ілюструють ті самі дані: у межах лише 110 телеграм-каналів окупованих територій за п'ятнадцять місяців виявлено понад три з половиною тисячі автоматизованих акаунтів, відповідальних за десятки тисяч коментарів. У поєднанні з мережами проксі-сайтів (сотні ресурсів операцій RRN і Portal Kombat) та згорнутими компанією Meta мережами координованої неавтентичної поведінки це засвідчує індустріальний характер сучасного пропагандистського виробництва країни-агресора.

Ті самі інформаційні технології обслуговують не лише мобілізацію внутрішньої аудиторії, а й безпосередній інформаційно-психологічний примус щодо найуразливіших груп – військовополонених і мешканців тимчасово

окупованих територій (далі – ТОТ). Його стрижнем є порушення права на інформацію, інформаційна ізоляція та дегуманізація. На окупованих територіях України цей примус набуває форми тотального інформаційного контролю: як зазначає EUvsDisinfo, «життя під російською окупацією – це не лише воєнна реальність, це інформаційна облога», за якої мешканці «відрізані від українських медіа, зазнають постійної російської пропаганди, потерпають від відключень інтернету та блокування месенджерів» [208]. Таким чином, інформаційна ізоляція стає самостійним інструментом психологічного контролю над населенням окупованих територій.

Механіку такого впливу на мешканців ТОТ докладно розкриває дослідження DFRLab «Цифрова окупація». Виявлена мережа ботів просуvala три основні категорії повідомлень – проросійську пропаганду, антиукраїнську пропаганду та абстрактне антивоєнне повідомлення, – водночас формуючи «позитивні зображення російської культури та влади» з метою «виховати вдячність і лояльність до Росії» серед місцевого населення [117]. Паралельно ці повідомлення дискредитували українську владу, надто главу держави, та подавали життя під окупацією як таке, що «покращується» завдяки відбудові інфраструктури й соціальним послугам. Отже, інформаційна ізоляція доповнюється активним конструюванням альтернативної реальності, у якій окупація нормалізується, а спротив знеохочується.

За своєю природою такий примус є формою насильства у двох взаємопов'язаних вимірах. У символічному вимірі, за П. Бурд'є, панування ґрунтується на тому, що підпорядковані приймають нав'язані їм категорії сприйняття як власні, унаслідок чого насильство залишається невидимим для його жертви [96]. У структурному вимірі, за Й. Галтунгом, «насильство вбудоване в структуру і проявляється як нерівний розподіл влади, а відтак – як нерівні життєві шанси» [134, с. 170]. Стосовно військовополонених і населення ТОТ обидва виміри поєднуються: інформаційна ізоляція закріплює структурну нерівність, а

систематична пропаганда й дегуманізація («укропи», погрози «забрати дітей на перевиховання») здійснюють символічний примус.

Особливо вразливою групою є військовополонені, право яких на інформацію закріплене Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими [23], однак систематично порушується країною-агресором – через друк фейкових видань і поширення неправдивих повідомлень про нібито відмову української сторони від обмінів. Такі дії, спрямовані на емоційне зламування особи всупереч її волі, за змістом відповідають ознакам психологічного насильства, передбаченим національним законодавством, зокрема Кримінальним кодексом України [39]. Отже, у підконтрольному країні-агресору медіапросторі пропаганда функціонує не лише як засіб переконання, а й як інструмент цілеспрямованого психологічного тиску на беззахисні категорії населення.

Здатність ворожих наративів впливати на внутрішню аудиторію визначається передусім особливостями рецепції, а тому та сама пропагандистська конструкція по-різному спрацьовує в різних аудиторних сегментах. Це зумовлює доцільність диверсифікації аудиторії за трьома ознаками: за ступенем свободи рецепції (низьким, середнім, високим), за способом залучення (безпосереднім чи опосередкованим) та за приналежністю до ініціатора трансляції (внутрішня, невизначена, зовнішня). Саме остання ознака виводить дослідження за межі внутрішнього медіапростору країни-агресора – до аналізу механізмів і наративів зовнішнього пропагандистського впливу, якому присвячено наступний підрозділ.

2.2 Механізми та наративи зовнішнього пропагандистського впливу РФ в міжнародному інформаційному просторі

Зовнішня аудиторія, на відміну від внутрішньої, перебуває в інформаційному полі, що не контролюється країною-агресором [211] і розташоване за її межами. Саме ця обставина визначає як значно більший масштаб і неоднорідність

зовнішньої аудиторії, так і специфіку умов впливу на неї. Ефективність кожного етапу просування ворожих наративів тут залежить від здатності максимально швидко адаптуватися до мінливих умов, у яких відбувається вплив.

Поширення пропагандистських наративів за межами країни-агресора здійснюється невинно й переслідує цілі з різними термінами досягнення – короткострокові, середньострокові та довгострокові. Саме тому робота з ворожими наративами є невід’ємною частиною зовнішньої політики країни-окупанта й вагомою статтею витрат у її бюджеті.

Масштаб зовнішньої аудиторії зумовлює значні ресурси, які країна-агресор витрачає на вплив за кордоном. За даними Служби зовнішньої розвідки України, наведеними виданням «Детектор медіа», «на інформаційний сектор Москва передбачила в нинішньому бюджеті 1,85 мільярда доларів – це на 54% більше, ніж у 2025-му» [51]. Ці кошти спрямовуються на систематичне просування російських наративів у європейських столицях через мережу представництв, «російських домів», лояльних організацій та інформаційних платформ.

Ключову теоретичну відмінність зовнішньої аудиторії від внутрішньої доцільно пояснити через теорію соціальних систем Н. Лумана, за якою будь-яка соціальна система характеризується певним ступенем відкритості щодо інформаційного обміну: внутрішня аудиторія тяжіє до закритості, а зовнішня – до відкритості [168]. Проте відкритість системи не тотожна її сприйнятливості до ворожих наративів: висока інтенсивність комунікацій може, навпаки, нівелювати вплив окремого повідомлення за принципом «білого шуму». Тому прямої кореляції між свободою доступу до інформації та ефективністю пропаганди не простежується.

Ілюстрацією може слугувати й антропо-соціальний протест – зниження довіри до меседжів, пов’язаних із владою або панівною ідеологією, що історично виникав за поєднання певного віку, проміжного економічного становища та зниження ідеологічного зараження (нігілісти в Російській імперії, суспільні настрої

«періоду застою» в СРСР, рух молодотурків в Османській імперії, протести проти залученості США до В'єтнамської війни). Такі приклади засвідчують, що навіть за формально відкритого доступу до інформації ефект впливу визначається сукупністю конкретно-історичних умов.

Показовим контрприкладом до тези про відкритість систем є Корейська Народно-Демократична Республіка: попри максимальну закритість її інформаційного простору, наративи країни-агресора виявляються тут надзвичайно дієвими, а впродовж років повномасштабної війни наративи Пхеньяна та країни-окупанта інтегруються й посилюють одне одного. Це підтверджує, що вирішальним є не формальний ступінь відкритості системи, а конфігурація конкретних умов впливу.

Концепція «білого шуму» пояснює й зворотну закономірність: у суспільствах із дуже високою інтенсивністю комунікацій надлишок інформації може нівелювати вплив окремого повідомлення, розчиняючи його в загальному потоці. Тому країна-агресор комбінує стратегії – від точкового впливу на закриті чи напівзакриті аудиторії до масованого «затоплення» відкритих інформаційних просторів однотипним контентом.

Ілюстрацією різної вразливості за подібних формальних умов є те, що держави, однаково інтегровані до європейського інформаційного простору, демонструють якісно відмінний рівень зараження ворожими наративами: за зіставних технологічних можливостей аудиторії одних країн зберігають високу стійкість, тоді як інші, з популістським урядуванням, виявляються помітно вразливішими. Це вкотре підтверджує первинність соціально-політичних і культурно-історичних чинників над суто технологічними.

Специфіка зовнішнього впливу полягає в постійній адаптації до змінних умов, що виразно проявилось після обмежувальних заходів Європейського Союзу [107]. Як зазначає VIGINUM, «відколи 2 березня 2022 року ЄС призупинив мовлення RT і Sputnik на своїй території, Російська Федерація була змушена

реорганізувати свою здатність поширювати наративи серед європейських аудиторій», а нову платформу Euromore було засновано «спеціально для охоплення західних аудиторій як контрпропагандистський елемент проти прозахідних медіа» [228, с. 6]. Отже, зовнішній вплив вирізняється не лише масштабом ресурсів, а й високою інституційною гнучкістю.

Механізм такої адаптації добре простежується на прикладі мінливого медійного представлення відносин країни-агресора з політичними режимами Сирії: якщо у 2015 році, підтримуючи чинну на той час владу, її опонентів характеризували як терористів, то вже у 2024 році з новим керівництвом було проведено зустріч як із рівноправним суб'єктом суверенної держави, що одразу позначилося на спектрі транльованих наративів. Це підтверджує, що зовнішній наратив є не сталою конструкцією, а гнучким інструментом [192], який щоразу підлаштовується під поточну геополітичну кон'юнктуру.

Вплив на зовнішню аудиторію відбувається за умов, які, на відміну від внутрішньої аудиторії, є значно численнішими й мінливішими. До основних властивостей цих умов належать: синергетичність (умови посилюють одна одну), мінливість (підпорядкованість непередбачуваним подіям – «чорним лебедям»), глобальність (тотожність для аудиторій, об'єднаних певними ознаками), відповідність (адекватність рівню науково-технічного та соціально-економічного розвитку) та об'єктивність (можливість визначити природу їх походження). Наратив, який не враховує цих умов, не знаходить емоційного відгуку в аудиторії й не виконує поставлених завдань.

Синергетичність умов означає, що економічні, політичні та культурні чинники впливу взаємопов'язані й посилюють один одного, тож криза в одній сфері підвищує сприйнятливість до наративів, дотичних до інших. Мінливість пов'язана з дією непередбачуваних подій – «чорних лебедів», – які здатні різко змінити конфігурацію умов і знецінити раніше дієві наративи. Глобальність передбачає, що для аудиторій, об'єднаних певними ознаками, окремі умови є тотожними незалежно

від державних кордонів. Відповідність вимагає узгодженості наративу з наявним у суспільстві рівнем технологічного та соціально-економічного розвитку, а об'єктивність – можливості чітко визначити природу походження кожного значущого чинника. Урахування всіх п'яти властивостей одночасно є передумовою коректного прогнозування ефективності наративу.

Конкретні умови впливу формуються сукупністю значущих чинників, які доцільно згрупувати за чотирма напрямками: історичні, економічні, соціально-політичні та культурно-демографічні. Коректний аналіз трансляції наративів на зовнішню аудиторію передбачає врахування всіх чотирьох груп одночасно, адже лише так можливо комплексно розглянути конкретний кейс.

Особливу роль серед значущих чинників відіграє історична пам'ять, властива соціальним суб'єктам різного масштабу. Саме тривалість і суб'єктивна варіативність історичної пам'яті пояснюють, чому одні й ті самі стратегічні наративи використовувалися й Російською імперією, і СРСР, і сучасною країною-агресором, що ілюструє сформульований Дж. Орвеллом принцип: «Хто контролює минуле, той контролює майбутнє; хто контролює теперішнє, той контролює минуле» [187]; зокрема, надання збройної та фінансової допомоги політичним діячам із сумнівною легітимністю було започатковане ще на початку XIX століття. Три основні причини, з яких історичний контекст визначає специфіку трансляції наративів на зовнішню аудиторію, розглянуто далі. Вплив історичного контексту на особливості трансляції ворожого наративу до зовнішньої аудиторії детально розкрито в додатку С.

Серед економічних чинників простежується стійкий взаємозв'язок між показниками доходів (обсягом доходу, ступенем нерівності, коефіцієнтом Джині) та рівнем зараження ворожими наративами: країни з високою економічною нерівністю та низькими доходами населення здебільшого виявляються сприйнятливішими до наративів країни-агресора, оскільки та може фінансувати лояльних політичних акторів, не висуваючи демократично-ліберальних вимог,

обов'язкових під час перемовин із більшістю інших держав. Показовим є визнання країною-агресором у 2024 році уряду Талібану, що системно порушує права людини, зокрема права жінок.

Урахування конкретних умов робить некоректним застосування узагальнювальних термінів на кшталт «Глобальний Південь», «колективний Захід» чи «країни, що розвиваються», оскільки вони не враховують сутнісної специфіки окремих соціально-політичних суб'єктів. Як наголошує український політолог О. Гарань, «термін «Глобальний Південь» насправді є дуже умовним» [17]. Тому ефективність наративу залежить від його співвіднесеності з конкретними умовами, а не з умоглядними макрорегіонами.

Розрізнення зовнішньої аудиторії, на яку транслуються ворожі наративи, ґрунтується на аналізі зовнішньополітичної практики країни-агресора, у якій виокремлено шість основних характеристик її зовнішньополітичних відносин – тяглості імперської та радянської традицій, ситуативної прагматичності союзів, інструменталізації історії, використання ресурсно-безпекових важелів, підтримки антизахідних та авторитарних режимів і експлуатації локальних розколів. Ці характеристики визначають, які саме наративи й меседжі виявляються найдієвішими для конкретного соціально-політичного суб'єкта. Для стратегічних наративів, що найактивніше транслуються назовні, властива сутнісна незмінність, чим і пояснюється їхня повторюваність у різних країнах; водночас конкретні акценти щоразу адаптуються до місцевих умов. Оскільки в межах цієї роботи неможливо охопити всі держави світу, вибір зроблено на користь найпоказовіших кейсів, що репрезентують типові конфігурації значущих чинників. Базисні характеристики зовнішньополітичних відносин країни-агресора наведено в додатку Т.

Як і у випадку внутрішньої аудиторії, наративи, спрямовані назовні, поділяються на два емоційні реєстри – деструктивний, що апелює до страху, обурення й відчуття несправедливості, та конструктивний, що апелює до відчуття

сили, справедливості й обраності. Перемикання між цими регістрами дозволяє країні-агресору звертатися до різних сегментів зовнішньої аудиторії, зберігаючи спільне смислове ядро.

Структурно вплив на зовнішню аудиторію організований ієрархічно [180]: метанаратив окреслює бажаний кінцевий стан («визнання провідної ролі країни-агресора у світі»), стратегічні наративи визначають шляхи його досягнення, а субнаративи пояснюють конкретні причини поточних подій. Така будова забезпечує наративам гнучкість: субнаративи оперативно оновлюються відповідно до подій, тоді як метанаратив і стратегічні наративи лишаються сталими.

Над усіма стратегічними наративами зовнішнього впливу надбудовується метанаратив так званого «русского міра» [159] – уявлення про наддержавну цивілізаційну спільноту, об'єднану мовою, вірою та «спільною історією». Саме він надає окремим наративам спільної рамки й дозволяє переключати аудиторії між регістрами «захисту своїх» і «протистояння Заходу», зберігаючи стратегічну єдність пропаганди. Сам «русский мір» при цьому є класичним прикладом того, що Б. Андерсон називав «уявленою спільнотою»: нація, за його визначенням, «є уявленою політичною спільнотою – причому уявленою як за своєю природою обмежена, так і суверенна» [81, с. 6]. У підсумку, метанаратив «русского міра» інтегрує окремі пропагандистські наративи в єдину ідеологічну систему.

Оскільки стратегічні наративи є смисловим ядром пропагандистського впливу, схарактеризуємо докладніше основні з них, систематизовані в таблиці 2.1, простеживши їхній зміст та еволюцію впродовж 2022–2026 років. Ці наративи транслуються як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію, різнячись переважно акцентами, і згруповані за чотирма базовими меседжами.

За період повномасштабної війни ворожі наративи зазнали помітної еволюції. Умовно в ній виокремлюють два етапи – початок вторгнення та період від літа 2022 року, відправною точкою якого стали події в Бучі: оприлюднені докази масових воєнних злочинів унеможливили повторення «кримського сценарію» з меседжем

«їх там немає» й змусили кремлівську пропаганду зсунути акценти з переконання на заперечення. Надалі, у 2023–2026 роках, наративи дедалі більше адаптувалися до окремих аудиторій і підсилювалися новітніми інформаційними технологіями.

Меседж возвеличення країни-агресора реалізується передусім через наратив про «традиційні цінності» та «скрепи», у якому країна-агресор зображується духовним осердям, протиставленим «морально занепалому» Заходу. Його доповнюють наративи про приреченість країни-агресора на перемогу як глобального військово-політичного гегемона та про її нібито добродійну місію – «нести добро», «захищати й відновлювати». Спільним підґрунтям цих наративів є міфологізація й ідеалізація імперського та радянського минулого.

До цього ж меседжу належить наратив про «багатополярний світ», у якому країна-агресор позиціює себе як центр сили, що бореться проти «гегемонії Заходу». На внутрішню аудиторію та на частину зовнішньої, що традиційно не належить до «колективного Заходу», активно транслюється й наратив про «відміну» культури країни-агресора та про нібито утиски російськомовного населення, покликаний легітимізувати агресію як «захист своїх».

Меседж звинувачення умовного Заходу переносить відповідальність за війну на зовнішнього актора. Його ядром є наратив «Захід розпочав війну та воює руками українців», згідно з яким Україна нібито є лише інструментом у чужому протистоянні. Цей наратив підсилюється тезами про «екзистенційну загрозу» країні-агресору з боку Заходу та його сателітів і про «духовну слабкість» самого Заходу.

Логічним продовженням є наратив «війна не проти України, а проти умовного Заходу», що перетворює агресію на «оборонну» дію. До цього ж меседжу тяжіють конспірологічні наративи про «біологічні лабораторії», нібито створені задля геноциду, та про «несправедливість розширення НАТО», покликані виправдати вторгнення в очах як внутрішньої, так і зовнішньої аудиторії.

Найрозгалуженішим є меседж викривлення суб'єктності України, фундаментом якого слугують наративи, що заперечують українську державність та ідентичність. Україну подають як «невдалу тінь Росії», а українців – як «насправді росіян»; на цих тезах ґрунтуються наративи про «братній народ», приречений залишатися підпорядкованим, і про «менших братів» [67, с. 12–15]. Таким чином, заперечення української суб'єктності становить один із базових стратегічних наративів російської пропаганди.

Окрему групу утворюють наративи про штучність української нації та мови: Україну зображують як «штучний проєкт Заходу», а українську мову – як «штучно створену», тоді як історико-територіальний блок представлений тезами про те, що Україна «відібрала чужі землі», а Крим, Донбас і південний схід «завжди були російськими» [67, с. 16–19]. Саме ці наративи легітимізують окупацію та «референдуми» на тимчасово окупованих територіях.

Меседж викривлення суб'єктності доповнюють дискредитаційні наративи: про «українців-нацистів», про «воєнні злочини українських військових на Донбасі», про нелегітимність повоєнної української влади та виборів, про «торгівлю людьми й органами», а також про нібито саботаж Україною мирних перемовин. Спільна функція цих наративів – представити Україну як несуб'єктне, «кероване ззовні» й «злочинне» утворення, позбавлене права на власну позицію.

Меседж зсуву акценту на внутрішні проблеми інших держав спрямований на розмивання відповідальності: він пропонує зовнішнім аудиторіям готових «винних» – від наднаціональних еліт до окремих урядів, – переспрямовуючи невдоволення з країни-агресора на внутрішні негаразди самих реципієнтів. У поєднанні з наративами про «біолабораторії» та «розширення НАТО» цей меседж працює на створення альтернативної картини світу, у якій агресія постає похідною від «чужих» дій.

Розгляньмо детальніше найпоширеніші наративи цього періоду разом із їхнім фактологічним спростуванням. Наратив про «українців-нацистів» і потребу

«денацифікації» є одним із наріжних у виправданні агресії. Програмним викладом цього наративу стала стаття кремлівського пропагандиста Т. Сергейцева, у якій «денацифікація» відверто ототожнюється зі знищенням української національної ідентичності та державності [75]. Фактологічно він спростовується демократичним обранням українського керівництва та мінімальною електоральною підтримкою праворадикальних сил, проте його стійкість забезпечується експлуатацією історичної травми Другої світової війни та високим дегуманізаційним потенціалом самого ярлика, який дозволяє переносити його на будь-якого опонента незалежно від реального змісту.

Наратив про «біологічні лабораторії», нібито створені в Україні задля геноциду населення країни-агресора, є класичним прикладом конспірологічної дезінформації. Він не має фактичного підґрунтя, однак активно транслиувався у 2022 році як превентивне виправдання можливого застосування зброї масового ураження та як інструмент залякування і внутрішньої, і зовнішньої аудиторії. Обвинувачення в «геноциді» тут інвертує зміст самого поняття, юридично визначеного статтею II Конвенції про запобігання злочину геноциду як «діяння, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу» [35]. З огляду на викладене, конспірологічні наративи використовуються для легітимації агресії та маніпулювання суспільною свідомістю.

Наратив про «єдиний народ» і «братню націю», приречену на возз'єднання, є ідеологічним стрижнем заперечення української суб'єктності. Він ігнорує тривалу традицію української державності та окремішність української культури, зводячи історію України до похідної від російської; саме цей наратив слугує обґрунтуванням самої мети війни – ліквідації України як незалежного суб'єкта.

Наративи про «історичну належність» Криму, Донбасу та південного сходу країни-агресору спираються на вибіркове й викривлене трактування минулого, замовчуючи, зокрема, депортацію кримськотатарського народу та цілеспрямовану

русифікацію цих територій. Вони покликані легітимізувати окупацію та псевдореферендуми, надаючи анексії позірної «історичної справедливості».

Наратив про «штучність» української мови та про «утиски російськомовних» виконує подвійну функцію: делегітимізує українську ідентичність і водночас створює привід для «захисту» російськомовного населення. Він заперечує столітню історію обмежень української мови й підмінює захист мовних прав їх імітацією, використаною як привід до агресії.

Наратив «Захід воює руками українців» перетворює Україну на несуб'єктний інструмент чужого протистояння. Його мета – знецінити український спротив як «маріонетковий» і водночас представити агресію як «оборону» від Заходу; на зовнішню аудиторію цей наратив транслюється як заклик «не втручатися в чужу війну». Ці наративи підпорядковані ширшій воєнно-політичній меті, адже, за класичною формулою К. фон Клаузевіца, «війна є не що інше, як продовження політики іншими засобами» [104]. Таким чином, цей наратив слугує інструментом політичної легітимації збройної агресії проти України.

Наратив про «традиційні цінності» протиставляє країну-агресора «морально занепалому» Заходу й особливо ефективний в аудиторіях із консервативними або релігійними настроями. Він переносить конфлікт із площини міжнародного права у площину «ціннісної війни», де агресія подається як «захист духовності».

Наратив про «багатополярний світ» і боротьбу проти «західного колоніалізму» адресований насамперед позаєвропейським аудиторіям. Парадоксально, що країна-агресор, яка веде колоніальну за своєю суттю війну, позиціює себе як лідера «антиколоніального» фронту, експлуатуючи історичні образи колишніх колоній щодо Заходу. Ідеологічним підґрунтям такого наративу слугує концепція цивілізаційного протистояння, за якою «лінії розломів між цивілізаціями стануть лініями фронтів майбутнього» [148, с. 22]. За риторикою «антиколоніалізму» приховується та сама логіка сили, яку ще Фукідід зафіксував у «Мелоському діалозі»: «сильні роблять те, що можуть, а слабкі страждають так, як

мусять» [223]. Отже, декларації про «багатополярний світ» маскують прагнення до перегляду міжнародного порядку силовими засобами.

Окремої уваги заслуговують конструктивні наративи, що апелюють до позитивних відчуттів. Наратив про країну-агресора, яка «несе добро», «захищає й відновлює», подає окупацію як «визволення» та «відбудову», а руйнування – як «вимушену необхідність». Він адресований насамперед аудиторіям, схильним довіряти патерналістській риторичі, і покликаний сформувати образ агресора-«рятівника».

Наратив про «традицію допомоги слабшим» і «захист своїх від чужих» експлуатує уявлення про справедливість і солідарність, переспрямовуючи їх на легітимацію втручання. У поєднанні з наративом про «референдуми» на окупованих територіях як нібито «вияв волі народу» він формує ілюзію добровільності окупації.

Наративи про «величезні втрати» України та про її «неминучу поразку через слабкість» працюють на деморалізацію як української, так і зовнішньої аудиторії, знеохочуючи підтримку. Вони поєднують деструктивний реєстр – страх і безнадію – з конструктивним для внутрішньої аудиторії агресора відчуттям переваги й правоти.

Наратив «Україна – антиросія» подає українську державність як штучний антипроект, позбавлений самостійного змісту, а наратив про «саботаж мирних перемовин» перекладає відповідальність за продовження війни на українську сторону. Обидва спрямовані на підрив міжнародної підтримки та на розкол усередині коаліції партнерів.

Період повномасштабного вторгнення породив і низку більш конкретних наративів, що розгортають чотири базові меседжі під поточні події. У межах меседжу звинувачення Заходу помітне місце посідає наратив про «бумеранг санкцій»: обмеження проти країни-агресора нібито шкодять насамперед самому Заходу, спричиняючи енергетичну кризу, інфляцію та зубожіння європейців. Цей

наратив адресований економічно вразливим верствам і покликаний підірвати суспільну підтримку санкційної політики.

Наратив про «продовольчу кризу», нібито спровоковану Україною та Заходом через блокування експорту зерна, спрямований передусім на аудиторії Близького Сходу й Африки. Він перекладає відповідальність за загрозу голоду з країни-агресора, яка блокувала українські порти, на її жертву.

Наратив про «русофобію» на Заході подає будь-яку критику дій країни-агресора як ірраціональну ненависть до всього російського, зокрема до культури й мови. Він виконує захисну функцію, знецінюючи аргументовану критику й консолідуючи внутрішню та проросійську зовнішню аудиторію навколо образу «обложеної фортеці».

Наратив ядерного залякування, що супроводжується маніпуляціями довкола Запорізької атомної електростанції, спрямований на демобілізацію західної підтримки через нагнітання страху перед «неконтрольованою ескалацією». Він поєднує деструктивний реєстр залякування з тезою про «безвідповідальність» Заходу, що нібито підштовхує світ до катастрофи.

У межах меседжу викривлення суб'єктності України окрему групу становлять наративи заперечення воєнних злочинів: масові вбивства в Бучі, обстріли цивільної інфраструктури та інші задокументовані злочини оголошуються «постановкою», «провокацією» або «дією самих українців». Ці наративи є прямою реакцією на незаперечні докази й ілюструють зсув пропаганди від переконання до заперечення. Юридично-політичну відповідь на таке заперечення дала Верховна Рада України, яка у своїй Заяві визнала «дії Збройних сил Російської Федерації та політичного і військового керівництва Російської Федерації під час збройної агресії проти України... геноцидом Українського народу» [59]. Як бачимо, заперечення воєнних злочинів є одним із ключових інструментів інформаційного приховування відповідальності країни-агресора.

Наративи персональної дискредитації українського керівництва, насамперед Президента України, зображують його «нелегітимним», «маріонеткою Заходу» чи «перешкодою для миру». Як засвідчують наведені вище емпіричні дані, саме дискредитація лідерства є кількісно домінантною темою ворожого контенту, що підтверджує її стратегічну пріоритетність.

Проголошені цілі «демілітаризації» та «денацифікації» також є наративами-виправданнями самої агресії: вони формулюють війну як «спеціальну операцію» з «оздоровлення» України, маскуючи загарбницький характер вторгнення під квазітерапевтичну місію.

У межах меседжу возвеличення країни-агресора наратив про моральний занепад Заходу, сфокусований на темах гендерної рівності та прав ЛГБТК+-спільноти, протиставляє «здорову традиційність» країни-агресора «декадансу» Заходу. Він особливо резонує в консервативних і релігійних аудиторіях та слугує ціннісним обґрунтуванням геополітичного протистояння.

Наратив «втоми від війни» та «невідворотності поразки України» спрямований на демобілізацію як українського суспільства, так і західних партнерів. Він експлуатує природну втому від тривалого конфлікту, підштовхуючи до ідеї «миру за будь-яку ціну», що фактично означав би капітуляцію.

Нарешті, у межах меседжу зсуву акценту на внутрішні проблеми наратив про українських біженців як «тягар» і «загрозу» для приймаючих суспільств переспрямовує соціально-економічне невдоволення громадян на вимушених переселенців і активно інструменталізується у внутрішньополітичній боротьбі окремих європейських країн.

До найтриваліших належить наратив про те, що «Україна вісім років обстрілювала Донбас», покликаний легітимізувати вторгнення як «захист» і перекласти на Україну відповідальність за початок збройного протистояння. Він спирається на викривлене трактування подій 2014–2022 років [106] і систематично замовчує роль країни-агресора в розпалюванні конфлікту.

Наратив про НАТО як «агресивний блок», що «оточує» країну-агресора й «провокує» її на дії, інвертує причинно-наслідковий зв'язок: оборонний характер Альянсу подається як наступальний, а суверенне право держав на вибір безпекових союзів – як «загроза». Цей наратив є одним із наріжних у виправданні вторгнення перед зовнішньою аудиторією.

Наратив про те, що мирні перемовини зриває нібито Україна або Захід, перекладає відповідальність за продовження війни з агресора на його жертву та партнерів. Він активізується щоразу під час дипломатичних ініціатив і покликаний представити країну-агресора як «прихильника миру», а її опонентів – як «партію війни».

Систематичне документування наведених наративів у працях українських і закордонних дослідників та у звітах спеціалізованих інституцій свідчить про їхній сталий, а не ситуативний характер. Саме опрацьована література дозволяє простежити спадкоємність цих наративів від довоєнного періоду до повномасштабної фази й зафіксувати їх адаптацію до нових інформаційних умов.

Наведений огляд засвідчує, що попри позірну множинність усі основні наративи 2022–2026 років зводяться до обмеженого числа меседжів і відтворюють сталий смисловий каркас. Їхня ефективність забезпечується не новизною, а повторюваністю та здатністю адаптуватися до конкретної аудиторії, що й робить систематичний моніторинг і своєчасне спростування цих наративів необхідною умовою протидії ворожому впливу.

Систематизація зовнішньої аудиторії за конфігурацією значущих чинників дозволяє виокремити два полюси сприйнятливості до ворожих наративів. На одному полюсі – держави з тривалою традицією національно-визвольної боротьби та сталими демократичними інститутами, менш вразливі до кремлівських наративів; на іншому – держави зі слабкими демократичними традиціями, високою економічною нерівністю або популістським стилем урядування, помітно

вразливіші. Нижче розглянуто найпоказовіші кейси, згруповані за макрорегіонами; детальні таблиці меседжів за окремими країнами наведено в додатку Ш.

Країни Балтії (Естонська, Латвійська та Литовська Республіки) характеризуються як розвинені демократії з високим рівнем доходу, яким притаманна традиція національно-визвольного протистояння країні-агресору та реальне усвідомлення загрози вторгнення. З огляду на це кремлівська пропаганда диверсифікує меседжі для їхніх аудиторій, проте уникає меседжу «звинувачення Заходу», який тут виявляється завідомо неефективним.

Республіка Польща – держава з довгою історією національно-визвольної боротьби проти країни-агресора, ліберально-демократичними цінностями та вираженою внутрішньою специфікою (висока релігійність і національна свідомість). Її економіка є однією з найдинамічніших у Європейському Союзі. Водночас наявність складних сторінок в історії польсько-українських взаємин дозволяє кремлівській пропаганді робити наголос саме на меседжі викривлення суб'єктності України.

Країни Вишеградської групи (окрім Республіки Польща) – Чеська та Словацька Республіки й Угорщина – вирізняються з-поміж держав Європейського Союзу популістським стилем урядування за відносно слабкої соціальної підтримки населення. Станом на 2025 рік окремі з них почали формувати антиукраїнський геополітичний блок, що переконливо свідчить про ефективність зараження їхніх аудиторій ворожими наративами; спектр цих наративів загалом тотожний тому, що транслюється на аудиторії Італійської Республіки чи країн Балтії.

Французька Республіка – країна з усталеною традицією ліберально-демократичних цінностей та неоднозначних, однак постійних взаємовідносин із країною-агресором. Її сучасне економіко-політичне (значні борги, тяжіння частини суспільства до праворадикального популізму) та соціально-демографічне становище є доволі складним, проте це не заважає їй лишатися однією з найрозвиненіших економік ЄС і одним із найбільших донорів допомоги Україні.

Така багатогранність змушує кремлівську пропаганду звертатися одночасно до всіх чотирьох груп меседжів.

Італійська Республіка – розвинена демократична країна з подібними до Франції економіко-політичними, соціально-демографічними та культурно-історичними проблемами. За обсягами вона має одну з провідних економік Європейського Союзу, а підтримка України впродовж років повномасштабної війни лишається на високому рівні, чому сприяє потужна українська діаспора, сформована переважно з фахівців активного соціального віку. Водночас тривалі політико-економічні зв'язки створюють сприйнятливие тло для меседжу, спрямованого на викривлення суб'єктності України.

Королівство Іспанія – одна з найрозвиненіших країн-членів Європейського Союзу зі складною історією взаємовідносин із країною-агресором. З огляду на цей історичний досвід сучасна кремлівська пропаганда уникає складних для себе тем, зосереджуючи вплив переважно на викривленні суб'єктності України.

Республіка Молдова – держава з тривалою та складною історією протистояння країні-агресору й вираженою внутрішньополітичною поляризацією: у різні періоди її очолювали то проросійські, то проєвропейські сили. Сукупність пострадянських соціально-економічних і демографічних проблем разом із цією поляризацією зумовлює постійну активізацію ворожої пропаганди, яка диверсифікує меседжі за всіма напрямками.

Республіка Білорусь – недемократична, авторитарна держава, що завдяки політиці свого очільника відіграє роль політико-економічного прикриття й буфера між країною-агресором та рештою світу, насамперед Європейським Союзом. З метою нівелювання історичної близькості Білорусі до України країна-агресор зосереджує свою пропаганду в цій державі-сателіті на викривленні суб'єктності України.

Країни Азії (Східної, Центральної та Південної) – вельми різні за глибшого аналізу соціальні утворення, які, однак, об'єднують кілька спільних рис:

невизначеність ролі релігії в державному управлінні, значний вплив силових структур, традиція займати проміжну позицію між Заходом і країною-агресором, кланово-авторитарні управлінські практики та наявність значних запасів корисних копалин. Серед ворожих наративів, поширених у цих країнах, переважають ті, що спрямовані на викривлення суб'єктності України.

Країни Арабського світу (22 держави – 16 із Близького Сходу чи Західної Азії та 6 із Північної Африки) здебільшого характеризуються авторитарним урядуванням і високою економічною нерівністю, хоча за конкретними показниками суттєво відрізняються одна від одної. Виходячи з традиційної соціально-економічної нерівності, країна-агресор наголошує у своїй пропаганді на ціннісно-культурних традиціях регіону, поганих відносинах із умовним Заходом та орієнтації на так зване «право сильного».

Країни Західної Африки, зокрема учасниці «Альянсу держав Сахелю» (Буркіна-Фасо, Малі, Нігер), – бідні й недемократичні держави, керовані військовими, з традицією присутності військових формувань країни-агресора на своїй території. Наразі вони вельми залежні від країни-окупанта та значно заражені ворожими наративами й меседжами, аналогічними до тих, що транслиуються на країни Арабського світу та Латинської Америки.

Країни Центральної та Східної Африки – порівняно відмінні між собою соціальні утворення, частину яких визначають як залежні території. Їх об'єднує відсутність ліберально-демократичних традицій, низький рівень соціального захисту й життя, значний вплив силових структур, сировинний тип господарства з наявністю корисних копалин, а також значна частка молодого чоловічого населення. Відповідно, ворожі наративи, особливо з групи меседжу возвеличення сили країни-агресора, сприймаються тут із легкістю.

Країни Латинської Америки (держави Південної, Центральної та Північної Америки, а також Карибського басейну) абсолютно різняться за економічними показниками – від однієї з найбільших економік світу до найбідніших країн регіону.

За аналогією з країнами Арабського світу кремлівська пропаганда робить наголос на двох групах меседжів із ціннісно-культурною орієнтацією – захопленні уявною силою та звичці звинувачувати Захід, – що робить ці аудиторії доволі сприйнятливими до ворожих наративів.

Щодо Республіки Польща ворожа пропаганда цілеспрямовано реанімує історичні конфлікти – насамперед Волинську трагедію, – аби протиставити поляків та українців і послабити двосторонню солідарність. Ці наративи накладаються на економічні тертя довкола аграрного експорту та присутності українських біженців, унаслідок чого історична тема стає інструментом поточної політичної дестабілізації.

У Французькій Республіці задіяно всі чотири групи меседжів: від «традиційних цінностей», адресованих консервативному електорату, до звинувачень Заходу в «ескалації», адресованих антивоєнним і лівим колам. Така широта пояснюється поляризованістю французького суспільства та наявністю впливових політичних сил, історично прихильних до зближення з країною-агресором.

Натомість країни Балтії демонструють відносну стійкість до ворожих наративів завдяки послідовній державній політиці медіаграмотності, високому рівню довіри до національних інституцій та живій історичній пам'яті про радянську окупацію. Це підтверджує, що вразливість зовнішньої аудиторії є не сталою величиною, а результатом взаємодії інформаційної політики держави та суспільної стійкості.

Спільним для країн Африки, Арабського світу та Латинської Америки є те, що це переважно держави з низьким рівнем доходів, сировинною економікою, слабкими демократичними традиціями та значною часткою молодого населення, яка робить їх сприйнятливими насамперед до меседжів возвеличення сили країни-агресора та звинувачення Заходу [66]. Особливий випадок серед аудиторій із позаєвропейського простору становить Ісламська Республіка Іран: через

відсутність підтримки країною-агресором Ірану в новому загостренні його протистояння з Державою Ізраїль і посилення внутрішньої соціально-економічної напруженості ворожі наративи впродовж останніх років поступово втрачають тут популярність, а найдієвішим лишається меседж звинувачення умовного Заходу, насамперед США.

У процесі просування наративів на зовнішню аудиторію доцільно розрізняти трьох акторів: ініціатора трансляції, яким виступає держава-агресор і підпорядковані їй структури; нараторів – різноманітних медіаперсон і публічних діячів, що озвучують наративи; та фокалізаторів – власне пропагандистів і політтехнологів, які визначають, на яких аспектах проблеми акцентувати увагу реципієнтів. Ця тріада забезпечує гнучкість системи: за незмінності ініціатора нараторів і фокалізаторів можна оперативно змінювати залежно від аудиторії та кон'юнктури.

Роль історичної пам'яті у сприйнятті наративів зовнішньою аудиторією реалізується щонайменше через три механізми. По-перше, це тяглість самих наративів, що передаються від імперської та радянської доби до сучасності. По-друге, це локальна історична пам'ять конкретних спільнот, яка може як підсилювати, так і послаблювати вплив певного наративу. По-третє, це глобальна історична пам'ять, пов'язана з тривалими зв'язками країни-агресора з окремими регіонами світу. Ці механізми й формують специфіку сприйняття наративів зовнішньою аудиторією. Значущість такої роботи з минулим пояснюється тим, що, за спостереженням П. Нора, «існують місця пам'яті (*lieux de mémoire*), тому що більше немає середовищ пам'яті (*milieux de mémoire*)» [184, с. 7]: втрата живого досвіду минулого робить колективну пам'ять особливо вразливою до наративного переструктурування. Реакцією держави на таку інструменталізацію минулого стала й декомунізаційна політика: Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів...» встановлює, що «пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського)

тоталітарних режимів та використання їхньої символіки... в Україні забороняється» [58]. Таким чином, історична пам'ять є одним із ключових чинників сприйняття й відтворення пропагандистських наративів.

Показовим є приклад країн Вишеградської групи, де у 2024–2025 роках ворожі наративи про «втому від війни», «маріонетковість» української влади та «загрозу з боку українських біженців» лягли на підготовлений популістською риторикою ґрунт і були інструменталізовані у внутрішньополітичній боротьбі. Це засвідчує, що ефективність зовнішнього впливу визначається не стільки змістом наративу, скільки його резонансом із наявними внутрішніми суперечностями.

У Республіці Молдова ворожа пропаганда системно експлуатує енергетичну залежність та внутрішньополітичну поляризацію, посилюючись у періоди виборчих кампаній і референдумів щодо європейської інтеграції. Наративи про «небезпеку зближення з ЄС» та «економічний колапс» без російських ресурсів адаптуються до локального контексту, що робить молдовську аудиторію одним із найактивніших об'єктів зовнішнього впливу на пострадянському просторі.

В аудиторіях Африки, Арабського світу та Латинської Америки країна-агресор робить наголос на антизахідних і антиколоніальних наративах, поєднуючи їх із демонстрацією «сили» та пропозицією співпраці без демократично-ліберальних умов. У низці держав Африки цей вплив історично підкріплювався присутністю приватних військових формувань, що поєднувало інформаційний вимір із безпосередньою безпековою залежністю. За документацією Атлантичної ради, зі скоординованих інформаційних кампаній, виявлених у Західній Африці, «шістнадцять пов'язані з Росією» [220]. Саме тому наративи країни-агресора знаходять тут відносно сприятливий відгук, попри географічну й культурну віддаленість від театру воєнних дій.

Федеративна Республіка Німеччина як провідна економіка Європейського Союзу та ключовий донор допомоги Україні є пріоритетною мішенню зовнішнього впливу. Саме тут операція *Doppelganger* розгорнула найбільшу кількість клонів

національних медіа, а ворожі наративи зосереджуються на темах вартості енергоносіїв, інфляції та «тягаря» підтримки України, апелюючи до економічних побоювань населення.

Сполучені Штати Америки є об'єктом наративів, що експлуатують внутрішньополітичну поляризацію: ідеться про «надмірні витрати» на підтримку України коштом внутрішніх потреб і про зображення війни як «чужого» конфлікту. Ці наративи адаптуються під різні політичні табори, підсилюючи наявні суспільні розколи.

Стратегічні наративи в зовнішньому просторі підсилюються субнаративами [142] – окремими сюжетами, що конкретизують загальні тези під поточні події. Так, стратегічний наратив про «неминучий крах» підтримки України розгортається через субнаративи про «втому союзників», «корупцію в українській владі» та «безперспективність спротиву», кожен із яких оновлюється відповідно до інформаційного приводу.

Окремим інструментом зовнішнього впливу є релігійний чинник: через мережі, пов'язані з московським патріархатом, поширюються наративи про «захист православ'я» та «духовну єдність», адресовані релігійним спільнотам у різних країнах. Це надає пропаганді додаткового каналу легітимації, який складно контролювати світськими засобами.

Значну роль у зовнішньому впливі відіграє робота з так званими «співвітчизниками» – російськомовними діаспорами, які розглядаються як природна аудиторія й водночас ретранслятор наративів. Через мережу «російських домів», земляцтв і культурних товариств підтримується постійний канал трансляції, що активується в потрібний політичний момент.

Комплексний розгляд наративів, спрямованих на зовнішню аудиторію, засвідчує їхню контрверсійність і водночас функціональну ефективність [133]: спираючись на повторюваність методів і врахування місцевих особливостей, вони тривалий час обслуговують стратегічні цілі країни-агресора. Це актуалізує потребу

в системному вторинному аналізі таких наративів та в поєднанні системного й синергетичного підходів для релевантної аналітики впливу на різні аудиторії.

Просування ворожих наративів на зовнішню аудиторію спирається на розгалужену технологічну інфраструктуру, ядром якої є мережі проксі- та клонованих ресурсів. Найпоказовішою є операція Doppelganger: за документацією EU DisinfoLab, «Doppelganger використовує численні «клони» автентичних медіа (щонайменше 17 медіапровайдерів, зокрема Bild, 20minutes, Ansa, The Guardian чи RBC Ukraine) і націлює на користувачів фейкові статті, відео й опитування» [116]. Механізм полягає в купівлі схожих доменних імен і копіюванні дизайну відомих європейських видань задля поширення прокремлівського контенту під виглядом легітимної журналістики.

Цю інфраструктуру доповнюють мережі координованої неавтентичної поведінки, які виявляє й згортає компанія Meta, та скоординовані інформаційні операції, задокументовані службою VIGINUM методами розвідки з відкритих джерел (OSINT) (мережі RRN і Portal Komban). Поряд із цифровими каналами використовуються й традиційні дипломатичні та культурні інструменти – мережа дипломатичних представництв, «російських домів» і лояльних організацій, згадана вище у зв'язку з бюджетом закордонної пропаганди.

Оскільки жодна окрема інституція не охоплює всього спектра зовнішнього впливу, релевантність висновків забезпечується триангуляцією даних: українські моніторингові структури фіксують російськомовний сегмент, європейські служби (VIGINUM, EU DisinfoLab) – інфраструктуру операцій у Європі, а платформні звіти (Meta) – мережевий вимір. Зіставлення цих джерел компенсує обмеження кожного з них і підвищує надійність узагальнень.

Про індустріальний масштаб і змістову спрямованість автоматизованого впливу свідчать конкретні дані. У межах дослідження DFRLab виявлена мережа з 3 634 ботів опублікувала 316 790 коментарів (з них близько третини унікальних), розподілених за 69 наративними темами, причому кожен акаунт публікував у

середньому 84 коментарі на день. Показово, що найпоширенішою темою виявилася дискредитація Президента України (48 044 коментарі), яка помітно випереджала загальну критику України (13 500), критику «колективного Заходу» (11 798) та США (10 917) [117]. Ці цифри емпірично підтверджують, що ворожа пропаганда пріоритезує персоналізовану дискредитацію лідерства над абстрактною ідеологією. Масштаб цього впливу підтверджують і дані Європейської служби зовнішніх справ: за її третім звітом про загрози FIMI, «Україна лишається головною мішенню російських атак FIMI: майже половина зафіксованих інцидентів – 257 – у вибірці» [80, с. 9]. Тобто, автоматизовані мережі забезпечують масштабне й цілеспрямоване поширення пропагандистських наративів у цифровому середовищі.

Інфраструктура впливу на європейські аудиторії вимірюється сотнями ресурсів: за даними VIGINUM, мережа RRN нараховує кілька сотень дезінформаційних сайтів, а лише одна її складова – операція Portal Kombat – понад двісті ресурсів, що не виробляють власного контенту, а масово ретранслюють проросійські джерела, тоді як у межах операції Doppelganger, за документацією EU DisinfoLab, клоновано щонайменше сімнадцять європейських медіапровайдерів. Така кількість ресурсів забезпечує ефект інформаційної масовості, за якого повторюваність повідомлень підвищує довіру до них навіть без фактичного підтвердження.

Систематичність протидії з боку платформ ілюструють щоквартальні звіти компанії Meta, яка регулярно згортає мережі координованої неавтентичної поведінки російського походження. Навіть порівняно невеликі мережі – на кшталт викритої на початку 2022 року групи з десятків акаунтів і сторінок, що спиралася на фейкові персони та платне просування, – засвідчують типовий модус операції: штучне нарощування охоплення під виглядом органічної активності.

Спільною ознакою цих технологій є мімікрія – маскування пропагандистського контенту під незалежні джерела, що ускладнює його виявлення й підвищує довіру аудиторії. Саме тому протидія зовнішньому впливу потребує не

лише спростування окремих фейків, а й викриття самої інфраструктури їх поширення.

Технологічна перебудова зовнішнього мовлення після обмежень щодо RT і Sputnik відбувалася за кількома напрямками одночасно: створення нових брендів-«наступників», перенесення мовлення на платформи соціальних мереж і месенджерів, а також розбудова мереж проксі-ресурсів і клонів. Така диверсифікація каналів ускладнює блокування й забезпечує стійкість системи до регуляторного тиску.

Важливу роль відіграють і неформальні ретранслятори – лояльні блогери, «незалежні» експерти та політики, які надають ворожим наративам вигляду органічної громадської думки. Використання таких нараторів дозволяє країні-агресору дистанціюватися від першоджерела й підвищити довіру аудиторії до транльованого контенту.

Сукупність ворожих наративів, спрямованих на зовнішню аудиторію, формує феномен скерованої, легко керованої героїки, яка, нехтуючи індивідуальністю та основами моралі, тривалий час обслуговує інтереси владних еліт країни-агресора. Саме тому протидія цим наративам потребує не лише спростування окремих тез, а й системного руйнування самої логіки їх побудови.

Ефективність впливу на зовнішню аудиторію визначається не лише охопленням, а й часткою соціально активних осіб, які запам'ятовують наратив, вбудовують його у власний світогляд і використовують як аргумент. Саме тому кількісні показники поширення повідомлень доцільно доповнювати якісним аналізом їх засвоєння, що й забезпечує метод вторинного аналізу в поєднанні з контент- і дискурс-аналізом. Значущість саме соціально активних осіб пояснює класична модель «двоступеневого потоку комунікації» Е. Каца й П. Лазарсфельда, згідно з якою «ідеї часто течуть від радіо та преси до лідерів думок, а від них – до менш активних верств населення» [153, с. 32]. Таким чином, вирішальним

чинником ефективності пропаганди є не лише поширення повідомлень, а й їх інтеріоризація лідерами думок та подальше соціальне тиражування.

Зовнішній вимір інформаційно-психологічного тиску країни-агресора спрямований насамперед на дискредитацію міжнародних гуманітарних інституцій, що опікуються військовополоненими та цивільним населенням. Пліондруючи загальнолюдські цінності, країна-агресор систематично маніпулює міжнародними організаціями й намагається знизити ефективність їхньої діяльності. Так, поширення дезінформації щодо нібито відмови української сторони від обмінів військовополоненими завдає психологічної шкоди не лише самим полоненим та їхнім родинам, а й підриває довіру міжнародної спільноти до посередницьких зусиль. Протидія такому тиску можлива лише за умови згуртованості партнерів України на державному й інституційному рівнях.

Практична цінність покраїнного розподілу полягає в тому, що він емпірично унаочнює ключову закономірність: за сутнісної незмінності стратегічних наративів їхні акценти щоразу адаптуються до конкретних історичних, економічних, соціально-політичних і культурно-демографічних умов аудиторії. Зіставлення домінантних меседжів і ключових наративів за групами країн дає змогу простежити, які саме конфігурації значущих чинників роблять ту чи ту аудиторію вразливою до певного типу впливу, і тим самим перейти від простого переліку наративів до розуміння механізму їх добору. Саме тому наведені нижче дані згруповано не за формальними макрорегіонами, а за типовими конфігураціями умов сприйняття: розвинені демократії Європейського Союзу (табл. 2.3), країни Балтії, Республіка Польща та Вишеградська група (табл. 2.4), пострадянський простір (табл. 2.5), Близький Схід та Азія (табл. 2.6), Африка (табл. 2.7) і Латинська Америка (табл. 2.8).

Таблиця 2.3 – Розвинені демократії Європейського Союзу

Країна	Домінантний(і) меседж(і)	Ключові наративи
Федеративна Республіка Німеччина	звинувачення Заходу; викривлення суб'єктності України	«тягар підтримки України», «енергетична криза через санкції», «корумпована українська влада»; масове клонування німецьких медіа (Doppelganger)
Французька Республіка	усі чотири меседжі	«традиційні цінності», «ескалація з боку Заходу», «Україна – проєкт Заходу», «економічний тягар війни»
Італійська Республіка	викривлення суб'єктності України	«Україна несамотійна», «втома від війни», «біженці як тягар»
Королівство Іспанія	викривлення суб'єктності України	«Україна несамотійна»; уникання складних історичних тем у відносинах із країною-агресором

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів Atlantic Council, EUvsDisinfo (EEAS), VIGINUM, EU DisinfoLab.

Таблиця 2.4 – Країни Балтії, Республіка Польща, Вишеградська група

Країна / група	Домінантний(і) меседж(і)	Ключові наративи
Країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва)	диверсифіковані, окрім «звинувачення Заходу»	«загроза ескалації», «утиски російськомовної меншини», «мілітаризація регіону»
Республіка Польща	викривлення суб'єктності України	«Волинська трагедія», «історичні кривди», «аграрний конфлікт», «тягар біженців»
Вишеградська група (Угорщина, Словаччина, Чехія)	звинувачення Заходу; викривлення суб'єктності України	«втома від війни», «маріонеткова влада України», «загроза біженців», «мир будь-якою ціною»

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів EUvsDisinfo (EEAS), VIGINUM, Atlantic Council.

Таблиця 2.5 – Пострадянський простір

Країна	Домінантний(і) меседж(і)	Ключові наративи
Республіка Молдова	усі меседжі (диверсифіковано)	«небезпека зближення з ЄС», «економічний колапс без ресурсів РФ», «придністровська карта»
Республіка Білорусь	викривлення суб'єктності України	«єдиний народ»; нівелювання історичної близькості Білорусі до України

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів Центру протидії дезінформації, EUvsDisinfo (EEAS).

Таблиця 2.6 – Близький Схід та Азія

Країна / регіон	Домінантний(і) меседж(і)	Ключові наративи
Ісламська Республіка Іран	звинувачення Заходу (насамперед США)	«Захід – джерело зла», «право сильного»; наративи поступово втрачають популярність
Країни Арабського світу	возвеличення сили країни-агресора; звинувачення Заходу	«право сильного», «антизахідні цінності», «традиціоналізм проти лібералізму Заходу»
Країни Азії (Східної, Центральної, Південної)	викривлення суб'єктності України	«Україна несамостійна», «вигідність проміжної позиції між Заходом і РФ»

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів Центру протидії дезінформації, EUvsDisinfo (EEAS).

Таблиця 2.7 – Африка

Регіон	Домінантний(і) меседж(і)	Ключові наративи
Країни Західної Африки («Альянс держав Сахелю»: Буркіна-Фасо, Малі, Нігер)	возвеличення сили; звинувачення Заходу	«антиколоніалізм», «сила проти Заходу», безпекова співпраця без демократичних умов
Країни Центральної та Східної Африки	возвеличення сили країни-агресора	«сила лідера й держави», «антизахідний фронт», ресурсно-безпекова залежність

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів Центру протидії дезінформації, Atlantic Council / DFRLab.

Таблиця 2.8 – Латинська Америка

Регіон	Домінантний(і) меседж(і)	Ключові наративи
Країни Латинської Америки (Південної, Центральної, Північної Америки та Карибського басейну)	возвеличення сили; звинувачення Заходу	«антиколоніалізм», «Захід-гегемон», «право сильного», ціннісно-культурна орієнтація

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів Центру протидії дезінформації, EUvsDisinfo (EEAS).

Висновки до розділу 2

У другому розділі дослідження встановлено, що в умовах російської агресії проти України маніпуляція та пропаганда функціонують як інформаційні технології прямої дії, які цілеспрямовано формують внутрішній і зовнішній медійний простір. Це положення обґрунтовано як у межах теоретичних концепцій «м'якої сили» та гібридної війни, так і на практичному матеріалі повномасштабного вторгнення, де інформаційний вплив виступає окремим, самостійним інструментом досягнення стратегічних цілей країни-агресора.

Підтверджено доцільність розгляду маніпуляції як невід'ємної складової пропаганди: пропаганда є системою впливу з вираженою ідеологічно-мобілізаційною метою, тоді як маніпуляція постає конкретним прийомом викривлення інформації, за допомогою якого ця мета досягається. Такий підхід дозволив системно пов'язати теоретико-методологічні засади, розкриті в першому розділі, з аналізом конкретних інформаційних технологій у другому й уникнути повторного викладу вже визначених понять.

Установлено, що смисловим ядром впливу на внутрішню аудиторію країни-агресора є стратегічні наративи, підпорядковані чотирьом базовим меседжам – возвеличенню країни-агресора, звинуваченню умовного Заходу, викривленню суб'єктності України та зсуву акценту на внутрішні проблеми інших держав. Ці меседжі не утворюють логічно несуперечливої системи, проте саме їхня суперечливість забезпечує пропаганді гнучкість, потрібну для тривалого обслуговування інтересів владних еліт.

Доведено, що деструктивні та конструктивні наративи є не окремими явищами, а двома емоційними регістрами єдиного впливу: перші апелюють до страху, помсти й відчуття несправедливості, другі – до відчуття сили, справедливості й обраності, однак обидва задовольняють базові когнітивно-емоційні потреби людини у безпеці, приналежності та самоідентифікації. Саме тому

той самий меседж легко перемикається між регістрами залежно від комунікативного завдання й аудиторії.

З'ясовано, що стратегічні наративи спираються на сталий фундамент соціальних міфів – етнічних, мовних, культурних, історичних та конфесійних, – спрямованих передусім на заперечення української суб'єктності. Ці міфи мають глибоке історичне коріння й відтворюються від імперської та радянської доби до сучасності, набуваючи в умовах повномасштабної війни нових форм і наративних артефактів.

Систематизовано технологічний апарат пропаганди, що охоплює трансформовану модель повідомлення, яка, на відміну від класичної, добудовує нав'язаний контекст, запропоновану оцінку та заклик до дії, сукупність засобів, форм та інструментів пропагандистської діяльності, а також еволюцію інформаційних технологій від класичних до змішаних і новітніх, дедалі більш алгоритмічних.

Установлено, що основним каналом системної трансляції наративів на внутрішню аудиторію є телеграм-канали, поєднані з ботофермами, координованими мережами акаунтів і мережами проксі-ресурсів, що забезпечує безперервність і масштабованість впливу. Найновіший, суто алгоритмічний рівень – генеративний штучний інтелект і синтетичні медіа – набуває самостійного значення й потребує окремого емпіричного аналізу, здійсненого в наступному розділі.

Доведено, що внутрішнє інформаційне поле країни-агресора вирізняється високою контрольованістю, яку забезпечують стале зниження медіаграмотності, самовідтворення «інформаційних бульбашок» і семантичне моделювання через мову ненависті та розлюднення. Дослідження кремлівських телеграм-каналів емпірично підтверджують системний і синхронізований характер поширення мови ворожнечі серед провідних пропагандистів. Склад визначників специфіки сучасної

кремлівської пропаганди та чинники специфічності рецепції у внутрішньої аудиторії наведено в додатках М і Р.

Обґрунтовано, що в умовах війни маніпуляція та пропаганда використовуються і як інструмент системного психологічного насильства щодо мешканців тимчасово окупованих територій та військовополонених. Таке насильство поєднує символічний вимір зі структурним, а на окупованих територіях набуває форми тотальної інформаційної облоги – відрізання від українських медіа, постійної пропаганди та блокування засобів зв'язку.

Установлено, що вплив на зовнішню аудиторію відрізняється значно більшим масштабом ресурсів та інституційною гнучкістю: фінансування закордонної пропаганди країни-агресора сягнуло рекордного рівня, а після обмежувальних заходів Європейського Союзу щодо RT і Sputnik система оперативно реорганізувалася, перейшовши до нових брендів-«наступників», платформ соціальних мереж і мереж проксі-ресурсів.

Доведено, що ефективність зовнішнього впливу визначається не свободою доступу до інформації, а відповідністю наративу конкретним умовам впливу. Це підтверджується як контрприкладом закритої, але вкрай сприйнятливої до ворожих наративів системи Кореїської Народно-Демократичної Республіки, так і концепцією «білого шуму», за якою надлишок інформації у відкритих суспільствах здатен нівелювати вплив окремого повідомлення.

Систематизовано умови впливу на зовнішню аудиторію за п'ятьма властивостями – синергетичністю, мінливістю, глобальністю, відповідністю та об'єктивністю – і чотирма групами значущих чинників – історичними, економічними, соціально-політичними та культурно-демографічними. Обґрунтовано некоректність застосування узагальнювальних макрокатегорій на кшталт «Глобального Півдня» чи «колективного Заходу» замість аналізу сутнісної специфіки окремих соціально-політичних суб'єктів.

Установлено, що над окремими стратегічними наративами надбудовується метанаратив так званого «руського міра», який надає їм спільної цивілізаційної рамки, а сама будова впливу є ієрархічною: метанаратив окреслює бажаний кінцевий стан, стратегічні наративи визначають шляхи його досягнення, а субнаративи оперативно оновлюються відповідно до поточних інформаційних приводів.

Доведено, що неоднорідність зовнішньої аудиторії зумовлює диференціацію пропагандистських меседжів за двома полюсами сприйнятливості: держави з тривалою традицією національно-визвольної боротьби та сталими демократіями (країни Балтії, Республіка Польща) є менш вразливими, тоді як країни зі слабкими демократичними традиціями, високою економічною нерівністю або популістським урядуванням (Вишеградська група, значна частина держав Африки, Арабського світу та Латинської Америки) виявляються помітно сприйнятливішими.

Схарактеризовано технологічне ядро зовнішнього впливу – мережі проксі- та клонованих ресурсів (операції Doppelganger, RRN, Portal Komban), координовані неавтентичні мережі, а також дипломатичні, релігійні та діаспорні канали, – спільною ознакою яких є мімікрія під легітимні джерела. Конкретні дані спеціалізованих інституцій засвідчують індустріальний масштаб цього впливу та пріоритезацію персоналізованої дискредитації українського керівництва над абстрактною ідеологією.

Здійснено докладний огляд основних наративів періоду повномасштабного вторгнення 2022–2026 років, який засвідчив, що попри їхню позірну множинність усі вони зводяться до обмеженого числа меседжів і відтворюють сталий смисловий каркас. Систематичне документування цих наративів у науковій літературі та у звітах спеціалізованих інституцій підтверджує їхній сталий, а не ситуативний характер, а також спадкоємність від довоєнного періоду до повномасштабної фази.

Установлено, що спільною рисою функціонування ворожої пропаганди щодо внутрішньої аудиторії, населення тимчасово окупованих територій і зовнішньої

аудиторії є прагнення до максимальної контрольованості інформаційного простору, яке в певному сенсі корелює з концепцією «цифрового концтабору» й суттєво підсилює деструктивні наслідки інформаційно-психологічного впливу.

Окремим методологічним результатом розділу є апробація вторинного аналізу даних як провідного методу дослідження ворожих наративів. Обґрунтовано, що надійність висновків забезпечується триангуляцією джерел – зіставленням матеріалів українських моніторингових структур, європейських служб протидії іноземному втручання та звітів цифрових платформ, – що компенсує обмеження кожного окремого джерела й дозволяє відокремити сталі закономірності від ситуативних коливань.

Установлено, що еволюція ворожих наративів упродовж повномасштабної війни має щонайменше два етапи, вододілом між якими стали події в Бучі: оприлюднені докази масових воєнних злочинів унеможливили повторення попередніх сценаріїв заперечення присутності й змусили пропаганду зсунути акценти з переконання на заперечення та дискредитацію. Надалі наративи дедалі активніше адаптувалися до окремих аудиторій і підсилювалися новітніми інформаційними технологіями.

Підтверджено тезу про універсальність базових наративів: одні й ті самі стратегічні наративи транслуються і на внутрішню, і на зовнішню аудиторію, різнячись переважно акцентами, а не сутністю. Це пояснюється тим, що вони апелюють до універсальних антропо-соціальних потреб, а відмінності між наративами для різних аудиторій мають здебільшого формальний характер за незмінності їхнього функціонального призначення.

Розкрито рольову структуру просування наративів, у якій розрізняються ініціатор трансляції – держава-агресор і підпорядковані їй структури, наратори – медіаперсони та публічні діячі, що озвучують наративи, і фокалізатори – пропагандисти й політтехнологи, які визначають акценти. Ця тріада забезпечує

системі стійкість і гнучкість: за незмінності ініціатора нараторів і фокалізаторів можна оперативно змінювати відповідно до аудиторії та кон'юнктури.

З'ясовано, що ефективність впливу на аудиторію визначається не лише охопленням, а й здатністю наративу відповідати соціокультурним цінностям реципієнтів, викликати емоційне зараження та конструювати неочевидні причинно-наслідкові зв'язки. Тому кількісні показники поширення повідомлень доцільно доповнювати якісним аналізом їх засвоєння, що й забезпечує поєднання вторинного аналізу з контент- і дискурс-аналізом.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що систематизація меседжів, наративів і технологій їх поширення створює основу для розроблення механізмів своєчасного виявлення та спростування ворожого впливу. Оскільки спільною вразливістю ворожої пропаганди є її повторюваність і залежність від сталого смислового каркаса, саме викриття цього каркаса, а не лише спростування окремих фейків, є найдієвішим напрямом протидії.

Отже, результати другого розділу підтверджують, що інформаційні технології маніпуляції та пропаганди трансформувалися у потужний інструмент прямого впливу, який відіграє одну з ключових ролей у веденні сучасного гібридного протистояння. Це актуалізує потребу в подальшому емпіричному вивченні новітніх практик їх застосування – в умовах вільного та обмеженого доступу до мережі Інтернет і за використання технологій штучного інтелекту, – чому присвячено наступний розділ дослідження.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НОВІТНІХ ПРАКТИК ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ

3.1 Інформаційні технології маніпуляції та пропаганди в умовах вільного доступу до Інтернет-ресурсів

Упродовж останніх десятиліть розвиток мережі Інтернет відбувається фактично безперервно та набуває дедалі більших масштабів, унаслідок чого вона трансформувалася з інструменту комунікації в одну з базових складових сучасного соціального, політичного та інформаційного середовища. Одним із найочевидніших наслідків цього процесу стало формування концепції так званого «вільного» Інтернету, яка передбачає відносно необмежений доступ до інформаційних ресурсів, а також можливість участі широких верств населення у глобальному інформаційному обміні. Водночас доступність мережі не є універсальною характеристикою, а значною мірою залежить від рівня цифровізації суспільства, політичного устрою конкретної держави та особливостей її інформаційної політики. Ця залежність не є лінійною і не гарантує рівномірного розподілу доступу серед населення.

Масштаб поширення мережі Інтернет ілюструють кількісні дані. За оцінками Міжнародного союзу електрозв'язку, станом на 2024 рік мережею Інтернет користуються приблизно 5,5 мільярда осіб, або 68 % населення планети, тоді як близько 2,6 мільярда осіб – майже третина людства – залишаються поза мережею [126]. В Україні ж на початок 2024 року налічувалося 29,64 мільйона користувачів, що відповідало рівню проникнення інтернету 79,2 % населення [154]. Ці показники засвідчують, що вільний доступ до мережі, попри глобальне поширення, не є універсальним: різниця між тими, хто має доступ, і тими, хто його позбавлений (так

званий цифровий розрив), сама стає чинником інформаційної нерівності, яким послуговуються недемократичні режими, штучно поглиблюючи його на підконтрольних територіях. Саме тому дослідження маніпуляції та пропаганди доцільно провадити окремо для умов вільного та обмеженого доступу до мережі.

У контексті недемократичних або антидемократичних політичних режимів цифрові технології й доступ до мережі Інтернет використовуються не лише як інструмент розвитку, а й як засіб контролю над соціальними комунікаціями та ефективний механізм ведення інформаційно-технологічних воєн. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах повномасштабної агресії проти України, де інформаційний простір фактично виступає одним із ключових театрів протистояння. Країна-агресор реалізує комплексну інформаційну політику, що поєднує одночасне обмеження доступу до мережі для внутрішньої аудиторії та його активне використання як інструмента впливу на зовнішні аудиторії. На підконтрольних та умовно підконтрольних територіях доступ до мережі обмежується для широких верств населення, залишаючись доступним переважно для військових і провладних структур, що дозволяє забезпечити високий рівень контролю над інформаційним простором і значно спростити процес поширення маніпуляції та пропаганди.

Починаючи з 2014 року, а особливо після 2022 року, інформаційна політика Російської Федерації зазнала суттєвої трансформації, що виявляється в цілеспрямованій перебудові інформаційного простору задля максимально ефективного використання потенціалу мережі Інтернет як інструмента впливу. Цю зміну засобів фіксує й Г. Петришин, зауважуючи, що «з початком і впродовж війни в Україні ключову роль в інформаційному протиборстві Росії проти України стали відігравати платформи соціальних мереж та месенджери, блоги, дезінформаційні мережі та технології штучного інтелекту» [50, с. 117]. При цьому поширення маніпуляції та пропаганди адаптується залежно від умов доступу до мережі в цільовій аудиторії: у середовищах із вільним доступом акцент робиться на

складних, багаторівневих інформаційних конструкціях, використанні стратегічних наративів та їх комбінацій, тоді як в умовах обмеженого доступу домінують прямі, жорстко контрольовані форми пропагандистського впливу, які не передбачають альтернативних джерел інформації. Окремого значення в сучасних умовах набуває використання штучного інтелекту та інших високотехнологічних цифрових інструментів, які суттєво підвищують ефективність інформаційно-психологічного впливу.

Методологічною основою розділу є поєднання вторинного аналізу даних, якісного контент-аналізу з елементами критичного дискурс-аналізу та порівняльного аналізу емпіричних матеріалів, отриманих з аналітичних звітів інституцій протидії дезінформації, публікацій громадських організацій, міжнародних моніторингових ресурсів, а також авторського моніторингу інформаційного простору. Повний перелік джерел емпіричної бази, опрацьованих методом вторинного аналізу, наведено в додатку Я. Метою розділу є виявлення, систематизація та аналіз найпоширеніших технологій маніпуляції та пропаганди, що застосовуються за різного рівня доступу до мережі Інтернет, а також визначення їх впливу на формування інформаційного середовища. Досягнення цієї мети передбачає аналіз особливостей поширення пропаганди у відкритих та контрольованих інформаційних середовищах, виявлення домінантних стратегічних наративів і їх структурних елементів, а також оцінку ролі цифрових технологій у процесах інформаційного впливу.

Вільний доступ до мережі Інтернет спирається на принцип свободи інтернету, який Центр демократії та верховенства права визначає як «право на доступ, обмін і поширення інформації без цензури чи неналежного втручання» [7], тобто передбачає можливість для будь-якого соціального актора відкрито підключитися, не стикаючись із дискримінацією за формою (насамперед гальмуванням швидкості) чи суттю (обмеженням контенту), безпечно висловлювати думки й отримувати інформацію [60]. Проте позитивні аспекти вільного доступу мають і зворотний бік:

вони становлять потенційну загрозу різним формам благополуччя соціальних акторів – психологічному здоров'ю, репутації, економічному достатку, ступеню представленості в певному полі, – чим і послуговується кремлівська пропаганда, яка впродовж щонайменше двадцяти п'яти років активно використовує негативні можливості концепції вільного інтернету задля ведення інформаційних і гібридних воєн.

Парадоксально, але порівняно з обмеженим доступом вільний доступ до мережі є менш сприятливим для поширення маніпуляції та пропаганди, оскільки забезпечує представленість альтернативної точки зору й можливість верифікувати інформацію – саме завдяки цим двом дискурсивним відмінностям досягається паритет соціальних настроїв, що в балансі веде до стабільного розвитку суспільства. Ступінь недемократичності режиму (його авторитарність чи тоталітарність) безпосередньо корелює зі ступенем несвободи слова в ньому, а отже – з обмеженням доступу до мережі; показовими прикладами є Ісламська Республіка Іран, Китайська та Корейська Народно-Демократичні Республіки й сама країна-агресор. Тому недемократичні режими провадять принципово різну політику щодо внутрішнього та зовнішнього сегментів глобальної мережі: у внутрішньому – прямо пропорційно до часу існування режиму встановлюють дедалі численніші правила й обмеження, а щодо зовнішнього – демонструють наростаюче нехтування ними, логічним завершенням чого є створення та координування на урядовому рівні груп хакерів як осіб, що свідомо примножують потенційні загрози вільного доступу.

Можливість скористатися перевагами вільного доступу визначається двома взаємопов'язаними показниками – рівнем медіаграмотності та інформаційної гігієни. Спираючись на визначення ЮНЕСКО й Академії української преси, медіаграмотність доцільно розуміти як сукупність компетентностей щодо раціональної та усвідомленої взаємодії соціального актора з різноманітними медіа (насамперед як споживача контенту або контент-мейкера), а інформаційну гігієну – як набуту здатність аналізувати й спрямовувати потоки інформації задля власного

благополуччя [28]. Необхідні навіть в умовах миру, ці компетентності стають життєво важливими в умовах сучасної війни, невід'ємною складовою якої є глобальний інформаційний простір. Ці компетентності забезпечують реалізацію фундаментального права, закріпленого статтею 19 Загальної декларації прав людини: «кожна людина має право... шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів» [24]. Тож, медіаграмотність та інформаційна гігієна є ключовими передумовами стійкості суспільства до пропагандистського впливу.

У демократично-ліберальних суспільствах через дедалі численніші випадки інформаційних загроз системно підвищують рівень медіаграмотності та зі свідомого віку прищеплюють навички інформаційної гігієни, насамперед критичність мислення; така цілеспрямована робота в середньо- та довготривалій перспективі приносить системні результати. В Україні перед окупацією 2014 року та після неї така робота урядом майже не провадилася, що великою мірою відобразилося на кількості та якості запроваджених тоді санкцій. Проте, зробивши висновки, під час повномасштабної війни українське суспільство демонструє порівняно високий рівень медіаграмотності та поширеності звичок інформаційної гігієни, що втримує ефективність ворожих наративів на низькому рівні попри їх постійну еволюцію. Отже, вільний доступ до мережі не тотожний ані звичці ним користуватися, ані рівню медіаграмотності аудиторії. Гарантії такого доступу закріплені й на регіональному рівні: стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує, що «кожен має право на свободу вираження поглядів», яке включає «свободу... одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [36]. Таким чином, вирішальним чинником стійкості до пропаганди є не сам доступ до інформації, а здатність суспільства критично її осмислювати.

Саме тому в умовах вільного доступу поширення ворожої пропаганди спрямоване насамперед на зовнішню аудиторію й у XXI столітті дістало окреме

позначення – FIMI (англ. Foreign Information Manipulation and Interference, іноземне інформаційне маніпулювання та втручання). Європейська служба зовнішніх справ визначає FIMI як «здебільшого не протиправну модель поведінки, що загрожує цінностям, процедурам і політичним процесам або має потенціал негативно на них впливати; така діяльність має маніпулятивний характер і здійснюється навмисно та скоординовано державними чи недержавними акторами, зокрема їхніми проксі, усередині та за межами власної території» [201, с. 4]. Глобалізація інформаційного простору, коли вільний доступ став поширеним майже в усіх країнах, дала авторитарним режимам змогу цілеспрямовано втручатися в інформаційний простір розвинених демократій – зокрема через постійну крадіжку технологій державними установами.

Систематичний, а не ситуативний характер поширюваних за вільного доступу наративів підтверджується даними спеціалізованих досліджень цифрового середовища. Аналіз кремлівських телеграм-каналів засвідчує синхронізоване й централізоване поширення однакових меседжів різними, формально не пов'язаними ресурсами, а вивчення мови ворожнечі в цих каналах – стали динаміку її нарощування напередодні та під час активних фаз агресії. Окремою тактикою таких каналів є імітація самого формату фактчекінгу: вони переймають візуальні та риторичні прийоми перевірки фактів, аби надати дезінформації вигляду об'єктивного викриття [207]. Це дозволяє розглядати окремі фейки й вкиди не як хаотичні епізоди, а як елементи наперед узгоджених інформаційних кампаній, кожна з яких обслуговує певний стратегічний наратив і добирає під нього відповідні субнаративи та канали поширення.

Поширеність стратегічних наративів в умовах вільного доступу не тотожна ані їх ефективності, ані частці зараження суспільства, ані рівню цифровізації країни; вона визначається насамперед урахуванням актуального й історичного контексту та традиції взаємин конкретної держави з країною-агресором. До найменш поширених належать наративи, що апелюють до особливостей окремих регіонів і культур.

Показово, що сам факт присутності таких малопоширених наративів в інформаційному просторі країни маркує суттєву присутність ворожої пропаганди, а отже – опосередковано вказує на наявність лояльного населення, розвиненої діаспори або військового контингенту. Розподіл найменш поширених наративів за окремими державно-територіальними об'єднаннями наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Розподіл найменш поширених стратегічних наративів в умовах вільного доступу до мережі Інтернет за державно-територіальними об'єднаннями

№	Найменш поширений наратив	Об'єднання (де поширений)	Меседж	Умовна група
1	У всьому винні екстремісти	Балтія	звинувачення Заходу	зло
2	ЄС намагається розпочати війну на їхній території	Балтія	звинувачення Заходу	зло
3	Країна-агресор – єдина альтернатива Заходу	Центральна і Східна Африка	возвеличення країни-агресора	добро
4	Українське зерно постачається за хабарі до багатих країн	Центральна і Східна Африка	викривлення суб'єктності України	зло
5	Якби не дії очільника агресора, на нього напав би Захід	Білорусь	звинувачення Заходу	добро
6	«Майдани» – державні перевороти, що накликали біду	Білорусь	викривлення суб'єктності України	зло
7	Плани нападу на Білорусь	Білорусь	звинувачення Заходу	зло
8	Українці – «менші брати»	Білорусь	викривлення суб'єктності України	добро
9	Захід «інфікував» українців націоналізмом	Білорусь	звинувачення Заходу	добро
10	Україна – «антиросія»	Білорусь	викривлення суб'єктності України	зло
11	Україна саботує мирні перемовини	Білорусь	викривлення суб'єктності України	зло
12	Українці зрікаються власної історії	Молдова	викривлення суб'єктності України	зло
13	Віктимізація України	Молдова	викривлення суб'єктності України	зло

Примітка. «Умовна група» відображає емоційний реєстр наративу: «добро» – конструктивний (апеляція до сили, справедливості, обраності), «зло» – деструктивний (апеляція до страху, обурення, несправедливості).

Джерело: складено автором на основі даних, наведених у таблицях підрозділу 2.1 цього дослідження.

Як видно з таблиці 3.1, найбільшу представленість специфічних малопоширених наративів фіксуємо в Республіці Білорусь, що пояснюється найтіснішими історичними зв'язками з країною-агресором, наявністю її контингенту й розвиненої діаспори. Домінують при цьому наративи умовної «групи зла» та меседжу викривлення суб'єктності України, просування якого є для кремлівської пропаганди найзручнішим, оскільки знижує ризик конфліктів з іншими країнами.

Натомість найпоширеніші в умовах вільного доступу ворожі наративи належать переважно до групи умовного «зла» й обслуговують меседж звинувачення Заходу. За рівнем зустрічальності їх доцільно розподілити на три групи. Першу утворює домінантний конструктивний наратив про так звані «традиційні цінності», «скрепи» та «високу духовність» країни-агресора, поширений у країнах із найрізноманітнішим рівнем цифровізації – від Французької Республіки до Ісламської Республіки Іран.

До другої групи належать два наративи меседжу звинувачення Заходу – «війна не проти України, а проти Заходу загалом, США чи НАТО зокрема» та «Захід духовно й політично слабкий». Широку представленість цих наративів у західних країнах можливо пояснити гуманістично-ліберальною схильністю до саморефлексії та самокритики, що робить прийнятною для аудиторії розвинених демократій критику, спрямовану проти їхнього устрою й цінностей; натомість в інших країнах (Латинської Америки, Африки) вони спираються на традиційне протиставлення так званим «західним цінностям».

Третю групу становлять шість стратегічних наративів – «Україна проти православ'я / ісламу / католиків, або ж українці – сатаністи», «воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі», «країна-агресор приречена на перемогу як глобальний військово-політичний гегемон», «допомога Україні

шкодить самим донорам і розпалює війну», «Захід спровокував, а тепер ескалує війну». Першочерговими спільними рисами для них є тривала історія існування в медіапросторі та опертя на утворювані ними комплекси субнарративів.

Для повноти емпіричної картини та фіксації стану ворожого нарративного арсеналу станом на завершення досліджуваного періоду доцільно звести всі основні стратегічні наративи, що їх країна-агресор трансливала впродовж повномасштабного вторгнення 2022–2026 років, у єдиний каталог, систематизований за чотирма базовими меседжами – возвеличення країни-агресора, звинувачення умовного Заходу, викривлення суб’єктності України та зсуву акценту на внутрішні проблеми інших держав. На відміну від наведеної вище таблиці 3.1, що фіксує лише найменш поширені, регіонально специфічні наративи, зведений каталог охоплює весь корпус базових наративів разом із підпорядкованими їм субнарративами та наративними артефактами, у яких вони втілюються в конкретних інформаційних приводах (таблиця 3.2). Показово, що самі наративи не утворюють логічно несуперечливої системи: у звіті Атлантичної ради дослідник К. Мічел зауважує, що Москва «розкидала одне виправдання за іншим, вкидаючи ідею за ідеєю в простір, щоб побачити, яка спрацює» [178], – проте саме ця суперечливість забезпечує пропаганді гнучкість. Систематизацію узгоджено з незалежним переліком наскрізних прокремлівських наративів Європейської служби зовнішніх справ [155]. Відповідно, систематизація стратегічних наративів дає змогу простежити цілісну архітектуру сучасної російської пропаганди попри внутрішню суперечливість окремих її елементів.

Таблиця 3.2 – Субнарративи та наративні артефакти стратегічних наративів ворожої пропаганди періоду повномасштабного вторгнення (2022–2026; нумерація наративів – за таблицею 2.1)

Меседж	№ наративу (за табл. 2.1)	Ключові субнарративи та наративні артефакти
Возвеличення країни-агресора	1	«гейропа», «загниваючий Захід», «захист сім'ї», антиЛГБТ-риторика

Меседж	№ наративу (за табл. 2.1)	Ключові субнаративи та наративні артефакти
	2	«непереможна армія», «ядерний козир», «Захід втомиться першим»
	3	«відбудова ЛНР/ДНР», «гуманітарна місія», «потьомкінські села»
	4	«велика Перемога», «безсмертний полк», «спадкоємність СРСР»
	5	«антиколоніалізм», «проти гегемонії США», орієнтація на БРІКС+
	6	«культура отмени», «мовний геноцид», «заборона всього російського»
Звинувачення умовного Заходу	7	«НАТО спровокувало», «Україна – проксі Заходу», «гарматне м'ясо»
	8	«занепад Європи», «розкол ЄС», «втома від України»
	9	«нас хочуть знищити», «оточення НАТО», зв'язок із «біолабораторіями»
	10	«зіткнення цивілізацій», «Захід воює до останнього українця»
Викривлення суб'єктності України	11	«денацифікація», «бандерівці», «неонацисти з Азову»
	12	«знесення пам'ятників», «війна з минулим», «варварська декомунізація»
	13	«вісім років обстрілів Донбасу», «геноцид у ЛДНР», фейки про «полювання ЗСУ»
	14	«failed state», «зовнішнє управління», «Україна – не держава»
	15	«захист російськомовних», «врятувати Донбас»
	16	«чорна трансплантологія», «продаж дітей через Darknet»
	17	«хунта», «держпереворот 2014», «прострочений президент»
	18	«народне волевиявлення», «повернення додому»
	19	«єдиний народ», «штучна нація», «малороси»
	20	«Київ не хоче миру», «Захід забороняє переговори»
Зсув акценту на внутрішні проблеми	21	«американські біолабораторії», «птахи й комахи-переносники»
	22	«НАТО обіцяло не розширюватися», «порушені червоні лінії»

Джерело: складено автором на основі систематизації, наведеної в розділі 2 цього дослідження, та аналітичних матеріалів Atlantic Council і EUvsDisinfo (EEAS).

Меседж возвеличення країни-агресора об'єднує наративи, покликані сформувати образ сильної, самодостатньої та морально вищої держави. Його ядром

є теза про «традиційні цінності» й «високу духовність», протиставлені «занепадному» Заходу, довкола якої вибудовується антизахідна ціннісна риторика – від «гейропи» до «захисту сім'ї». Ці наративи доповнюються мілітарним самовихвалянням («непереможна армія», «ядерний козир»), легітимацією окупації як «відбудови» та систематичною міфологізацією імперського й радянського минулого, що надає агресії видимості історичної тягlosti й «священної місії». Прикметно, що ця група майже повністю складається з конструктивних наративів, які апелюють не до страху, а до відчуття сили, справедливості й обраності. Апеляція до «обраності» спирається на глибинний «міф про етнічну обраність», який Е. Сміт уважав одним із наріжних складників національної ідентичності – переконання, що певна спільнота «обрана для особливого призначення» [212, с. 44]. аким чином, меседж возвеличення країни-агресора формує ціннісно-ідентифікаційну основу легітимації її внутрішньої та зовнішньої політики.

Меседж звинувачення умовного Заходу переносить відповідальність за війну на зовнішнього актора, зображаючи агресора жертвою, змушеною захищатися. Наратив «Захід воює руками українців» знімає з країни-агресора провину за жертви, теза про духовну й політичну слабкість Заходу підживлює очікування його «неминучого краху», а конструкт екзистенційної загрози – аж до «біолабораторій» та «оточення НАТО» – виправдовує превентивну агресію [110]. Спільним знаменником цих наративів є переформатування наступальної війни в оборонну, що особливо ефективно спрацьовує в аудиторіях із традицією антизахідного ресентименту.

Меседж викривлення суб'єктності України є найпоширенішим і найрозгалуженішим – до нього належить найбільше стратегічних наративів. Він об'єднує заперечення української державності («failed state», «зовнішнє управління»), етнічне й історичне розчинення українців у «єдиному народі» («менші брати», «малороси»), ярлик «нацистів» із похідною «денацифікацією», а також дегуманізаційні звинувачення – від «воєнних злочинів на Донбасі» до

«торгівлі дітьми й органами». Окрему підгрупу становлять наративи легітимації окупації (референдуми, «завжди хотіли жити в РФ») та делегітимації української влади («хунта», «прострочений президент»). Саме цей меседж є для кремлівської пропаганди найзручнішим, оскільки знижує ризик прямих конфліктів з іншими державами.

Меседж зсуву акценту на внутрішні проблеми інших держав спрямований на розмивання відповідальності й пошук зовнішніх «винних»: до нього належать наративи про «біологічні лабораторії», нібито створені задля геноциду, та про «несправедливість розширення НАТО». Хоча кількісно ця група найменша, вона виконує важливу функцію – переводить дискусію з площини dokonаних фактів агресії у площину конспірологічних «першопричин», пропонуючи аудиторії готових «цапів-відбувайлів».

Усі чотири меседжі спираються на глибший, історично сформований фундамент соціальних міфів. Українська дослідниця О. Дарморіс наголошує, що пропаганда нерозривно пов'язана з міфотворчістю, яка розгортається одночасно на індивідуальному, соціально-груповому, актуальному та історичному рівнях [21]. На цьому підґрунті у ворожій пропаганді проти України вибудовується розгалужена система соціальних міфів, які доцільно згрупувати за п'ятьма змістовими типами – етнічними, мовними, культурними, історичними та конфесійними, – розгорнутими в конкретні наративні артефакти (таблиця 3.3). Сама природа міфу сприяє такому переструктуруванню: як показав Р. Барт, «міф перетворює історію на природу», подаючи сконструйовані значення як щось самоочевидне й позаісторичне [86, с. 129]. Таким чином, соціальні міфи становлять глибинний світоглядний фундамент стратегічних наративів сучасної російської пропаганди.

Таблиця 3.3 – Соціальні міфи як історичний фундамент ворожих наративів проти України

Типи міфів	Наративні артефакти	Спрямування
Етнічні	«прадавні укри», «чудь білоока»	заперечення окремішності українського етносу
Мовні	«недомова», «діалект», «мову придумали поляки»	делегітимація української мови
Культурні	«українська культура – селянська», «Гоголь і Малевич – росіяни», «Захід загниває»	приниження української та дискредитація західної культури
Історичні	«Русь – початок Росії», «Крим подарували», «Малоросія», «новоросія»	привласнення минулого й заперечення суверенності
Конфесійні	«правильна парафія – московська», «православні, єднаймося»	підпорядкування релігійної теми військово-політичним завданням

Джерело: складено автором на основі [21] та [67, с. 12–19].

Спільною рисою всіх п'яти типів міфів є вільне поводження з фактами й оцінне викривлення-приниження, підпорядковане єдиній меті – запереченню української суб'єктності. Ці міфи мають глибоке історичне коріння, відтворюються від імперської та радянської доби до сучасності й у період повномасштабної війни набувають нових форм і артефактів, слугуючи «історичною легендою» для актуальних стратегічних наративів; видання «Ре-візія історії» фіксує їх як стрижневі конструкти на кшталт «Україна – невдала тінь Росії» та «українці – насправді росіяни» [67, с. 12–19]. У підсумку, соціальні міфи забезпечують історичну легітимацію та світоглядну стійкість сучасних пропагандистських наративів.

Наведений каталог не є статичним переліком: упродовж повномасштабного вторгнення ворожий наративний арсенал зазнав щонайменше двох етапів еволюції, вододілом між якими стали події в Бучі навесні 2022 року. Оприлюднені докази масових воєнних злочинів унеможливили попередні сценарії заперечення присутності військ і змусили пропаганду зсунути акценти з переконання на заперечення, дискредитацію та зустрічне звинувачення (наратив про «постановку»). Надалі, з 2024–2025 років, наративи дедалі активніше адаптувалися

до окремих аудиторій і підсилювалися новітніми технологіями, проте їхній базовий смисловий каркас, зафіксований у таблицях 3.2 і 3.3, залишався незмінним, що підтверджує його сталий, а не ситуативний характер і саме тому робить його викриття найдієвішим напрямом протидії.

Окремо слід наголосити на дискурсивній парадоксальності зовнішнього впливу за вільного доступу: ефективність пропаганди тут визначається не свободою доступу до інформації самою по собі, а відповідністю наративу конкретним умовам сприйняття. Це узгоджується зі спостереженням Є. Морозова, який застерігав від «кіберутопізму» – «наївної віри в емансипаційну природу онлайн-комунікації» [181]: сам лише вільний доступ до інформації не гарантує захисту від маніпуляції. Надлишок інформації у відкритих суспільствах породжує ефект так званого «білого шуму», за якого окреме повідомлення розчиняється в загальному інформаційному потоці й втрачає вплив; саме тому країна-агресор змушена компенсувати цю втрату не якістю окремого меседжу, а кількістю, багатоканальністю та узгодженістю цілих комплексів наративів. Ця логіка перегукується з класичним застереженням Н. Постмана, який протиставляв дві антиутопічні моделі: «Орвелл боявся тих, хто заборонятиме книги. Гакслі ж боявся, що забороняти книги не буде потреби, бо не залишиться нікого, хто захотів би їх читати» [195], – за відкритого доступу маніпуляція діє радше через перенасичення, ніж через заборону. Ця обставина принципово відрізняє стратегію впливу на аудиторію з вільним доступом від стратегії щодо аудиторії з обмеженим доступом, де окреме повідомлення, навпаки, легко домінує в збідненому інформаційному просторі. Обидві стратегії є формою протидії гарантованому статтею 34 Конституції України праву кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію... усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [38]. Отже, інформаційний вплив може однаково ефективно здійснюватися як через дефіцит, так і через надлишок інформації.

Поширення кремлівської пропаганди за вільного доступу до мережі особливо активно послуговується комплексами зі стратегічних наративів і субнаративів. У

цьому вбачається чотири взаємопов'язані прямі закономірності, що утворюють своєрідне «коло». По-перше, чим вищий ступінь свободи доступу й користування мережею, тим різноманітнішою та уявно-аргументованішою має бути ворожа маніпуляція та пропаганда, оскільки примітивні прямі твердження в такому середовищі одразу спростовуються. По-друге, чим різноманітнішою та уявно-аргументованішою вона має бути, тим частіше залучає комплекси зі стратегічних і субнаративів, здатні імітувати багатоголосся й видимість дискусії. По-третє, чим частіше залучаються такі комплекси, тим вища ймовірність і потреба у високорозвинених цифрових інформаційних технологіях, здатних генерувати й тиражувати необхідні обсяги контенту. По-четверте, активне залучення таких технологій, своєю чергою, є означником напряду трансляції на зовнішню аудиторію в умовах вільного доступу, замикаючи «коло».

Ілюстрацією третьої закономірності є розгорнута країною-агресором задля системної дискредитації уряду й Сил Оборони України інформаційна війна в державах Південної Америки, що триває не перший рік. Після заклику українського керівництва 2022 року долучатися до оборони держави значну частку іноземних добровольців становили громадяни країн Латинської Америки: станом на 2024 рік до 40 % іноземців, які поповнили Сухопутні війська, були вихідцями з цього регіону, зокрема близько п'ятисот солдатів представляли Республіку Колумбію. Кремлівські пропагандисти використали образ медійного шеф-кухара колумбійського походження для створення численних дипфейків, спрямованих на всебічну дискредитацію Сил Оборони та уряду України серед аудиторії Південної Америки, насамперед Колумбії.

Ілюстрацією четвертої закономірності є те, що впродовж 2025 року, порівняно з попередніми роками, помітно зросла кількість фейків і дипфейків, створених із залученням провідних здобутків цифрового розвитку. Серед фейків найчастіше використовували вигадані «накази» та «приписи» (про «мобілізацію жінок», «дозвіл на застосування зброї щодо мирного населення»), а серед дипфейків

– згенеровані неймережами спотворені аналоги реальної інформації, зокрема фальшиві рекламні кампанії Міністерства оборони України (на кшталт прирівнювання контракту до сиру «Philadelphia» чи підписки на «Netflix» і «Roblox»), покликані принизити суспільство та армію. Через розгалужену мережу ворожих каналів такий контент досягав навіть медіапростору Королівства Іспанія, поширюючись, зокрема, через канал «Pravda Spain».

Комплекс стратегічного нарративу із субнарративами можна розглядати як одиницю інформаційно-психологічної операції, у якій добір певної кількості субнарративів посилює згубний вплив базового нарративу. За своєю логікою такі операції реалізують механізм рефлексивного управління, яке Т. Томас визначає як «спосіб передання партнерові або супротивникові спеціально підготовленої інформації, щоб схилити його добровільно ухвалити наперед визначене рішення, бажане для ініціатора впливу» [222, с. 237]. Окремі елементи таких комплексів можуть бути подібними чи тотожними для кількох стратегічних нарративів, а самі комплекси суголосні між собою й виявляють здатність до акумуляції та синергії: що більше їх діє в інформаційному просторі країни, то легше закріплюються нові. Наприклад, у 2025 році в різних країнах із вільним доступом широко поширювався комплекс субнарративів про те, що «на підконтрольних Україні територіях дітей-сиріт і дітей внутрішньо переміщених осіб обманом залучають до армії та відправляють на фронт без підготовки, де вони масово гинуть»; цей комплекс посилював одразу кілька стратегічних нарративів («Україна торгує людьми, зокрема дітьми, та органами», «Україна зазнає величезних втрат», «Захід воює руками українців»).

Серед найактивніше поширюваних в умовах вільного доступу комплексів зі стратегічних і субнарративів за їхніми структурними елементами можна виокремити щонайменше дев'ять, узагальнених у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4 – Основні комплекси субнарративів, що поширюються в умовах вільного доступу до мережі Інтернет

№	Комплекс субнарративів	Основна мета	Ключові посилювані нарративи
1	Дискредитація Сил Оборони України	приписати ЗСУ злочини окупантів	«воєнні злочини ЗСУ на Донбасі», «українці – нацисти»
2	Розпалення розбрату (Україна – партнери; між партнерами)	послабити коаліцію, підживити проросійські й популістські сили	«політики провокують війну», «у всьому винні екстремісти»
3	«Розквіт ТОТ»	легітимізувати окупацію як «відбудову»	«агресор захищає та відновлює», «на ТОТ хотіли жити в РФ»
4	Економічний	ствердити «успіх» економіки агресора й «занепад» Заходу	«допомога Україні шкодить донорам», «агресор приречений на перемогу»
5	Залякування силою / возвеличення армії	демобілізувати підтримку через страх	«агресор – глобальний гегемон», ядерний шантаж
6	Дискредитація українського уряду	підірвати легітимність влади	«влада не легітимна», «в Україні цензура й корупція»
7	Гендерна дезінформація	дискредитувати через образ жінки, нормалізувати насильство	«мати-героїня», «чорна вдова», «жінка полку»
8	Використання образу дітей	виправдати злочини та депортацію	«діти Донбасу», «врятувати від війни»
9	Релігійний	легітимізувати агресію «захистом духовності»	«висока духовність агресора», «Україна проти православ'я»

Джерело: розроблено автором.

Комплекс 1 спрямований на приписування Силам Оборони України злочинів, що їх коять або планують війська країни-окупанта, і посилює насамперед нарративи «воєнні злочини українських військових на Донбасі», «українці – нацисти», «на ТОТ люди завжди ідентифікували себе як росіян». Попри численні відео, де самі окупанти (зокрема представники підрозділу «Рубікон») і «воєнкори» розповідають про тренування операторів БпЛА на мирному населенні прифронтових територій, на зовнішню аудиторію транслиуються фейки про «полювання» з боку ЗСУ: у 2025 році так званий «посол з особливих доручень МЗС РФ» поширював звинувачення в «цілеспрямованому полюванні на жителів ЛНР», а перед обстрілом Краматорська –

дезінформацію про нібито розміщення ЗСУ в діючому пологовому будинку. На аудиторію з вільним доступом такі фейки справляють обмежений ефект завдяки постійній протидії дезінформації та підвищенню медіаграмотності з боку українських і європейських урядових та громадських організацій.

Комплекс 2 має на меті розпалювання розбрату між Україною та її партнерами й між самими партнерами, підживлюючи проросійські або національно-шовіністичні сили (зокрема провладні партії Словацької Республіки й Угорщини), і сприяє закріпленню наративів «це політики провокують війну, а прості люди проти», «у всьому винні екстремісти», «ЄС намагається розпочати війну на їхній території». У 2025 році кремлівські пропагандисти ініціювали обговорення «історичних прав на українські землі» із залученням представників Польщі, Угорщини та Словаччини, поширювали фейк про нібито приховану видачу віз громадянам країни-агресора урядом Чеської Республіки (насправді видачу припинено з 2022 року), а також спотворювали результати реального опитування, проведеного компанією «Public First» на замовлення медіа «Politico», щодо сприйняття війни у Франції та Німеччині.

Комплекс 3 покликаний створити в аудиторії з вільним доступом враження «розквіту» тимчасово окупованих територій і посилює наративи «країна-агресор захищає та відновлює», «на ТОТ люди завжди хотіли жити в РФ», «захист «своїх» від дискримінації «чужих»» [29]. Так, попри закриття консульства країни-агресора в Польщі, «руський дім» продовжує проводити заходи, присвячені «відбудові ЛНР і ДНР»; активно поширюються маніпуляції довкола ремонту автошляху Е-58; а в межах «навчальних» і «культурних» програм спільноти БРІКС+ організовуються відвідування ТОТ (що вже є порушенням міжнародного права) із проживанням в осередках, збудованих за принципом «потьомкінських сіл». У 2025 році на Генеральній асамблеї ООН голова МЗС країни-агресора публічно прирівняв мешканців ТОТ до населення колоній.

Комплекс 4 стверджує «успішність» економіки країни-агресора та протиставляє їй «занепад» економік держав, що підтримують Україну, посилюючи наративи «допомога Україні – помилка, що шкодить донорам», «агресор приречений на перемогу». Показовим є відеоролик 2022 року про «загибель європейців» без російського газу, для якого використали кадри негазифікованого Красноярська і який процитували «Evening Standard» та «Bloomberg». Типовими прийомами є підміна понять (ототожнення ВВП, рівня життя та динаміки зростання) і «некромова» – лексеми на кшталт «від’ємне зростання», «спеціальна операція», «хлопок». Ще Дж. Орвелл зауважував, що «політична мова... покликана зробити брехню правдоподібною, а вбивство – респектабельним і надати видимості ґрунтовності суцільному марнослів’ю» [188]. Із 2024 року, з огляду на очевидність економічного спаду, акценти зміщено з власне економічних показників на дискредитацію антивоєнних експертів, а загальна динаміка комплексу спадає, адже «велика російська економіка» виявилася таким самим міфом, як і «непереможна російська армія».

Комплекс 5 просуває меседж возвеличення країни-агресора через залякування та вихваляння силою її армії; найактивнішим він був у 2022 році. Серед показових операцій – злочинний вплив на заснований 2002 року у Франції аналітичний центр «Centre français de recherche sur le renseignement», який усупереч подіям на фронті пророкував воєнну «велич» країни-агресора, та «інформаційний вкид» про ядерну зброю, що почався з фото «секретного ядерного потяга» в месенджері «Telegram» і переріс у дискусії в «The Times» та «La Repubblica», породивши лексеми «радіоактивне цунамі» й «червона кнопка». Обидві операції вдалося нейтралізувати завдяки злагодженій експертній протидії, ефективність якої в умовах вільного доступу значно вища.

Комплекс 6 зосереджений на дискредитації українського уряду й посилює найбільшу кількість наративів меседжу викривлення суб’єктності України – від «українці – нацисти» до «українці зрікаються власної історії». Використовувані

фейки переважно низькотехнологічні (рівня графічних редакторів): у 2025 році поширювали фальшивий лист «прем'єр-міністра» про евакуацію держустанов до Західної України, підроблені листівки «Українського інституту національної пам'яті» про приховування радянських нагород, фейковий документ про зміни до Виборчого кодексу, а у 2023–2024 роках – заклики до мобілізації з 16 років нібито за авторством міністра оборони. Реальне соціологічне опитування групи «Рейтинг» «Як війна змінила мене та країну» було спотворене задля просування наративів «українська влада не легітимна» та «в Україні цензура й тотальна корупція».

Комплекс 7 ґрунтується на гендерній дезінформації: образ жінки використовується для дискредитації всього, до чого вона причетна (управління, виховання, лікування), і для нормалізації сексуального насильства, першочерговим наслідком чого є опосередкована травматизація дітей і погіршення адаптації вимушених переселенок. Виокремлюються чотири цільові групи – жінки на ТОТ, у Силах Оборони, на підконтрольній території та біженки, – а типовими субнаративами є «мати-героїня», «чорна вдова», «жінка полку», «хохлушка». В умовах вільного доступу, з огляду на здобутки феміністичного руху в розвинених демократіях, пряма віктимізація та бодішеймінг, узвичаєні на території країни-агресора, одразу викликають негативну реакцію, тож пропаганда вдається до натяків та «езопової мови». Онлайн-насильство проти жінок незмінно ґрунтується на гендерній дезінформації, що свідомо знижує рівень рівноправ'я й повсякденного благополуччя кожної української жінки.

Комплекс 8 експлуатує образ дитини як універсальний емоційний тригер, апелюючи до гуманістичних цінностей задля виправдання власних злочинів і дискредитації України. Центральним є соціально-демографічний міф про «дітей Донбасу», що просувається з 2006 року й лишається одним із найрозвиненіших; у 2025 році в Республіці Чилі під патронатом країни-агресора проводили присвячену їм виставку, а в польському медіапросторі 2023 року розгорнули операцію про «чорну трансплантологію» за участі українських дітей. Примусову депортацію

дітей із ТОТ, визнану Парламентською асамблеєю Ради Європи геноцидом [68], маскують субнаративами «вивезти на реабілітацію та лікування» і «врятувати від війни», насильницьке надання громадянства – субнаративами «дати дітям дім» і «забезпечити піклування», а діяльність понад 57 мілітаризованих таборів на ТОТ приховують, не допускаючи туди міжнародних спостерігачів [71]. Отже, у межах цього комплексу апеляція до гуманістичних цінностей поєднується із системним приховуванням задокументованих порушень, що визначає його подвійну – емоційно-мобілізаційну та маскувальну – функцію.

Комплекс 9 використовує релігію для легітимації агресії «захистом духовності», посилюючи наративи «висока духовність на боці агресора», «Захід духовно слабкий», «Україна проти православ'я / ісламу». На відміну від більшості країн світу, у країні-агресорі існує багатовікова традиція не лише підпорядкування релігійних конфесій владі, а й їхньої тісної співпраці зі спецслужбами та пропагандою. Оскільки найбільшу політичну вагу має Російська православна церква, цей комплекс розгортається насамперед у країнах із давньою православною традицією (у послідовності за чисельністю православних – Греція, Молдова, Болгарія, Сербія, Грузія, Румунія, Україна та ін.); окремі церковні пропагандисти мають понад 300 тисяч підписників у месенджері «Telegram». Друге місце посідає інструменталізація ісламу за участі керівництва Чеченської Республіки – зокрема постановчі відео в «TikTok» про нібито «сатанізм» чи «наругу над Кораном» з боку Сил Оборони, – тоді як юдаїзм і буддизм майже не залучаються через традицію утисків їхніх громад.

Дев'ять окреслених комплексів не існують ізольовано, а утворюють взаємопов'язану систему, у якій той самий субнаратив може одночасно обслуговувати кілька комплексів, а самі комплекси взаємно посилюються. Так, гендерна дезінформація (комплекс 7) і експлуатація образу дітей (комплекс 8) сходяться в темі «примусу до співпраці через дитину»; дискредитація Сил Оборони (комплекс 1) живить дискредитацію уряду (комплекс 6); а релігійний комплекс (9)

підводить ціннісний фундамент під наратив про «традиційні цінності», спільний для економічного (4) та «розквіту ТОТ» (3) комплексів. Ця мережева будова забезпечує пропаганді стійкість: спростування окремого фейку не руйнує систему, оскільки той самий меседж негайно відтворюється в межах суміжного комплексу з іншим фактичним наповненням. Саме тому найдієвішим напрямом протидії є викриття сталого смислового каркаса, а не лише реагування на поодинокі викиди. Повний перелік поширених у просторі з вільним доступом пропагандистських комплексів із ворожими субнаративами наведено в додатку У.

Одним із найактуальніших завдань, вирішенню якого опосередковано сприяє дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди, є підвищення ефективності протидії інформаційно-психологічним операціям та посилення позицій українських медіа, що вже кілька років працюють у надскладних умовах повномасштабної війни, першими у світі відповідаючи на нові виклики. В умовах вільного доступу протидія ворожій пропаганді ґрунтується насамперед на суворому дотриманні стандартів відповідальної журналістики [61] – сепаруванні фактів від коментарів, уникненні безальтернативних варіантів оманливого вибору й одноманітного емоційного забарвлення матеріалу, ретельній верифікації. Навіть незначне відхилення від цих стандартів широко тиражується ворожою пропагандою й багаторазово масштабується: показово, що від початку повномасштабної війни українські медіа вже кілька разів передчасно повідомляли про «смерть» колаборанта – очільника ТОТ Херсонської області, і щоразу цей зрадник отримував найбільші за охопленням майданчики кремлівських пропагандистів для донесення меседжів возвеличення агресора та викривлення суб'єктності України.

Підсумовуючи, поширення ворожої маніпуляції та пропаганди постійно здійснюється з використанням усіх можливостей вільного доступу до мережі; водночас цей процес є оберненим і рівнозначним – високоефективна протидія кремлівським маніпуляціям здійснюється із залученням тих самих інформаційних

технологій, що надають потенційно деструктивні можливості. Саме тому вільний доступ, попри створювані ним загрози, лишається середовищем, менш сприятливим для ворожого впливу, ніж обмежений. Саме тому захист цього середовища є складовою національної безпеки, яку Закон України «Про національну безпеку України» визначає як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [62]. Таким чином, забезпечення вільного доступу до інформації в поєднанні з розвитком суспільної стійкості до маніпулятивного впливу є необхідною передумовою інформаційної та національної безпеки держави.

3.2 Поширення маніпуляції та пропаганди в умовах обмеженого доступу до мережі Інтернет

Актуальність вивчення поширення маніпуляції та пропаганди в умовах обмеженого доступу до мережі Інтернет зумовлена щонайменше чотирма аспектами. По-перше, потребою адекватної оцінки умов інформаційного протистояння на всіх його рівнях. По-друге, неможливістю відбудови тимчасово окупованих територій без виваженої соціально-комунікаційної роботи, що враховує наслідки багаторічного (з 2014 року) зараження ворожою пропагандою, зосередженою на сплюндруванні зв'язків із іншими регіонами України та запереченні національної ідентичності. По-третє, залежністю майбутніх безпекових гарантій від системної інформаційно-комунікаційної роботи з внутрішньою аудиторією країни-агресора, спрямованої на визнання провини та відповідальності, адже вже виросли покоління, які знали лише чинну владу й родичі яких брали участь у загарбницькій війні. По-четверте, науковою унікальністю самої ситуації.

Наукова унікальність ситуації розкривається за чотирма напрямками. По-перше, це синергія стрімких еволюційних змін інформаційних технологій із

розвитком цифрових технологій: показовим є використання терміналів «Starlink», що водночас ілюструє швидкість технологічного поступу (перші версії – 2015 рік), можливості для маніпуляцій довкола їх купівлі й авторизації, розширення аудиторії охоплення та безпосереднє застосування ворогом як зброї, зокрема для скоєння воєнних злочинів. По-друге, це безпрецедентно тривале (щонайменше з 2004 року) і послідовне імперсько-шовіністичне розгортання пропаганди, аналогів якому за тривалістю не мала жодна країна світу. По-третє, це можливість порівняти результативність трьох періодів (2004–2014, 2014–2022 і від 2022 року). По-четверте, це сприятливість для простеження життєвого циклу пропагандистських трендів – від виникнення через розквіт до згасання. Кожен із цих напрямів наразі є єдиним у світі випадком, а їх сукупність додає феномену додаткової унікальності.

Мережа Інтернет виникла у 1960-х роках у США як військовий засіб зв'язку й пройшла кілька етапів еволюції: первинного розвитку (1960–1980), набуття доступності (1980–1990), комерціалізації (1990-ті) та набуття швидкості (від 2000-х). Розгортання інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії припадає саме на етап швидкості та виходу мережевих технологій на якісно новий рівень, прикладом чого є штучний інтелект. Це вкрай важливо, оскільки вже на початку агресії аудиторія, на яку транслювалася кремлівська пропаганда, була значною мірою призвичаєна до користування мережею, а з часом взаємопроникність зв'язків між мережею й ураженою пропагандою аудиторією лише посилювалася.

Процеси цифровізації соціальних комунікацій були передбачені ще у працях розробників теорії інформаційного (постіндустріального) суспільства 1970-х років, і зміни інформаційного простору періоду агресії проти України повністю відповідають її основним положенням; більше того, за цей період відбулося щонайменше два еволюційних прориви – з поширенням технологій зв'язку 3G та 5G, – кожен з яких спричинив якісні зміни в застосовуваних інформаційних технологіях, зокрема появу й удосконалення здатності ШІ генерувати та

поширювати пропагандистський контент. Водночас якісні та кількісні зміни інформаційного простору й наявний в українців досвід гібридної й інформаційної воєн (як-от багаторічна трансляція образу «недолугих малоросів» у російських серіалах) сприяли зростанню медіаграмотності українського суспільства, тоді як у суспільстві країни-агресора відбувалися протилежні процеси – стабільне зниження медіаграмотності та комплексна інфантилізація й когнітивна деградація внутрішньої аудиторії, розпочаті приблизно з 2000 року. Довготривалий ефект такого впливу пояснює теорія культивування Дж. Гербнера, згідно з якою телебачення «культивує з дитинства ті самі схильності та вподобання, які раніше засвоювалися з інших первинних джерел» [136, с. 175]. З огляду на викладене, цифровізація інформаційного простору одночасно розширила можливості пропагандистського впливу й підвищила значення медіаграмотності як ключового чинника суспільної стійкості.

Наслідки цілеспрямованого зниження медіаграмотності внутрішньої аудиторії добре ілюструють два показові явища. Перше – узвичаєна практика щорічної так званої «прямої лінії» з очільником країни-агресора, під час якої громадяни звертаються до нього задля розв’язання елементарних комунальних питань (встановлення ялинки на площі, забезпечення дровами), що влаштовує переважну більшість населення й водночас є абсолютно неприйнятним для розвинених демократій. Друге – емотивно-когнітивні наслідки зараження пропагандою, які можна спостерігати в опублікованих інтерв’ю військовополонених, зокрема в межах проєктів, створених задля протидії дезінформації та адресованих також внутрішній аудиторії агресора. Обидва явища засвідчують сформовану інфантилізацію та вивчену безпорадність, що робить цю аудиторію майже ідеальним об’єктом пропагандистського впливу. Механізм формування такої пасивності відповідає описаній П. Фрейре «банківській концепції освіти», за якої «освіта стає актом вкладання, у якому учні є сховищами, а вчитель – вкладником» [131, с. 72], що позбавляє аудиторію навичок критичного мислення.

Комплементарною до теорії інформаційного суспільства є концепція так званого «цифрового концтабору» («цифрового ГУЛАГу»), що набула розвитку під час пандемії коронавірусу. Тоді було виявлено, що системна цифровізація та набуття мережею статусу узвичаєного засобу комунікацій надають владним «зацікавленим групам» нових можливостей обмеження прав і свобод соціальних акторів. Оскільки сама сутність постіндустріального суспільства передбачає надвисокий рівень насичення інформацією, найефективнішим є не зниження цього рівня, а управління інформаційними каналами та приводами, насамперед через генерацію власного, провладного контенту, який заспокоює аудиторію, а не підбурює її. Показово, що два соціуми, які стартували з подібних позицій у 1990-х, нині перебувають на протилежних засадах взаємодії з інформаційно-технологічним середовищем: в Україні цифровізація сприяє розбудові децентралізованого громадянського суспільства з міцними горизонтальними зв'язками, а в країні-агресорі – посиленню репресій та обмеженню доступу до мережі.

Обмеження доступу до мережі Інтернет, послуговуючись структурно-функціональним підходом, доцільно класифікувати за провідною роллю функцій (для внутрішньої аудиторії та для ТОТ) та за провідною роллю структурної організації, диверсифікованої згідно з чотирма найзначущими дискурсивними показниками. Перший – ступінь ідеологічного змісту обмеження (від перешкод через недбалість комунальних підприємств до цілеспрямованих заборон структур влади) у поєднанні з рівнем опосередкованості: реальні претензії до поєднання жовтого й блакитного кольорів у медіапросторі агресора є прикладом високого рівня опосередкованості, а заборона згадок про покладання квітів до пам'ятника Лесі Українки – середнього.

Другий показник – технічний рівень обмеження. Наразі в країні-агресора відсутні технічні можливості для рішень на кшталт північнокорейського національного інтранету «Кванмен» чи тим паче складнішої багаторівневої китайської системи заборон і дозволів, а пострадянську концепцію «суверенного»

інтернету вже багато років глузливо називають «Чебурнетом». Третій показник – наявність нормативно-правової та технологічної бази: попри блокування низки соціальних мереж, месенджерів і ресурсів [206], жодної відповідальності за придбання й користування сервісами VPN немає, тож на внутрішньому ринку існує значний попит і пропозиція на них, причому користуються ними не лише відносно ліберальні актори, а й відверті воєнні злочинці задля дій в інформаційному полі України. Четвертий показник – ступінь фізичного нагляду: якщо на ТОТ батьків можуть позбавити прав за онлайн-навчання дітей в українській школі, то на традиційно російських територіях і нагляд, і його наслідки значно слабші.

Усі чотири показники всебічно сприяють просуванню ворожих наративів, створюючи оптимальні умови для розгортання інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди, – власне, тому їх і запроваджує кремлівська влада. Особливість таких умов визначається системною роботою пропагандистів за трьома напрямками: контролем за інформаційними потоками; створенням емотивного дисбалансу в аудиторії (демонізація, глорифікація, залякування); цілеспрямованою інфантилізацією та когнітивною деградацією (насадження магічного мислення, розмиття кордонів провини через меседж «це інше» та відповідальності через меседж «не все так однозначно»). Дієвість цих меседжів пояснює теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера: «існування дисонансу, будучи психологічно некомфортним, спонукає людину намагатися зменшити дисонанс і досягти консонансу» [128, с. 3], а розмиття провини пропонує аудиторії найлегший спосіб такого зменшення.

Поширення маніпуляції та пропаганди на територіях з обмеженим доступом спрямоване на донесення тих самих чотирьох меседжів (возвеличення агресора, звинувачення Заходу, викривлення суб'єктності України, зсув акценту на внутрішні проблеми), що й на зовнішню аудиторію. Це підтверджує неодноразово зафіксоване Службою безпеки України та Службою зовнішньої розвідки існування так званих «методичок», які не суттєво різняться за загальними принципами незалежно від

цільової аудиторії [74], – свідчення централізованого формування наративів та їх подальшої адаптації під конкретні інформаційні завдання. Поширеність деструктивних наративів за типами територій наведено в таблиці 3.5.

Емпіричною основою систематизації поширюваних на територіях з обмеженим доступом наративів слугує триангуляція джерел різної природи – матеріалів українських моніторингових структур, звітів європейських служб протидії іноземному втручання та аналітики недержавних правозахисних організацій. Такий підхід дозволяє компенсувати обмеження кожного окремого джерела, відокремити сталі закономірності від ситуативних коливань і мінімізувати ризик спотворення, зумовлений утрудненістю (а нерідко й прямою небезпекою для життя) польових досліджень на самих цих територіях. Отримані в такий спосіб дані свідчать, що попри позірну множинність конкретних повідомлень усі вони зводяться до обмеженого числа деструктивних і конструктивних наративів, розподіл яких за типами територій має стійкий характер.

Таблиця 3.5 – Поширеність трансляції деструктивних наративів на територіях з обмеженим доступом до мережі Інтернет

№	Наратив групи деструктивних наративів	внутрішня	ТОТ	прифронтові
1	Захід (умовний) є злом	+	+	–
2	Екзистенційна загроза агресору від Заходу та сателітів	+	–	–
3	Захід спровокував, а зараз ескалує війну	+	+	+
4	Світ багатополярний, і треба боротись за місце в ньому	+	+	–
5	Воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі	+	+	+
6	Українці (умовний «Київ»/«Західна Україна») є нацистами	+	+	–
7	Існують утиски російськомовного населення	+	+	–
8	Захід воює руками українців	+	+	+
9	Українці зрікаються спільної з агресором історії	+	+	+
10	Несправедливість розширення НАТО	+	+	–
11	Біологічні лабораторії створені задля геноциду населення агресора	+	–	–

№	Наратив групи деструктивних наративів	внутрішня	TOT	прифронтові
12	«Відміна» культури та «скреп» країни-агресора	+	+	–

Примітка. «+» – наратив поширений, «–» – не поширений, залежно від ступеня зустрічальності у відкритих джерелах.

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів DFRLab, EUvsDisinfo (EEAS), ZMINA, Alliance for Securing Democracy (GMF).

Групи стратегічних наративів для внутрішньої аудиторії та TOT приблизно на 90 % тотожні, тоді як на прифронтових територіях переважають наративи, що апелюють до ресентименту старшого покоління, звинувачують Захід і дискредитують образ українських військових (зокрема через нібито провокацію ворожих ударів по місцях квартирування). Показово, що в маніпуляціях, поширюваних на українській землі (прифронтові території й TOT), відсутні найабсурдніші наративи – про біолабораторії та екзистенційну загрозу існуванню країни-агресора, – що є непрямою позитивною оцінкою зусиль із розвитку медіаграмотності; натомість внутрішня аудиторія країни-агресора лишається найсприйнятливішою й ладна приймати на віру всі деструктивні наративи. Аналогічний розподіл простежується й щодо конструктивних наративів (таблиця 3.6).

Таблиця 3.6 – Поширеність трансляції конструктивних наративів на територіях з обмеженим доступом до мережі Інтернет

№	Наратив групи конструктивних наративів	внутрішня	TOT	прифронтові
1	Країна-агресор несе добро	+	+	–
2	«Традиційні цінності»/«скрепи», висока духовність агресора	+	+	–
3	Традиція співпраці та допомоги «слабшим»	+	+	–
4	Захист «своїх» від дискримінації «чужих»	+	+	–
5	Заперечення здатності України бути самостійною державою	+	–	+
6	Країна-агресор захищає та відновлює	+	+	–
7	Війна не проти України, а проти Заходу	+	+	–
8	Україна торгує людьми, зокрема дітьми, та органами	+	+	–
9	Україна зазнає величезних втрат	+	+	+

№	Наратив групи конструктивних наративів	внутрішня	TOT	прифронтові
10	Захід духовно та політично слабкий	+	+	+
11	Українська влада та вибори після «Майданів» не легітимні	+	+	–
12	Референдуми на TOT – легітимні	+	+	–
13	На TOT люди завжди ідентифікували себе як росіян	+	+	–
14	Агресор приречений на перемогу як глобальний гегемон	+	+	–
15	Війна заради збагачення української влади та Заходу	+	+	+
16	Українці – «менші брати»	+	–	–
17	Україна – «антиросія»	+	–	–
18	Міфологізація та ідеалізація імперського й радянського минулого	+	+	+/-
19	Україна саботує мирні перемовини	+	+	+/-

Примітка. «+» – поширений, «–» – не поширений, «+/-» – відносно поширений, залежно від ступеня зустрічальності у відкритих джерелах.

Джерело: складено автором на основі аналітичних матеріалів DFRLab, EUvsDisinfo (EEAS), ZMINA, Alliance for Securing Democracy (GMF).

Пул конструктивних наративів, що транслуються на внутрішню аудиторію та на TOT, майже тотожний; відмінності стосуються лише інтенсивності просування наративів меншовартості України («українці – менші брати», «Україна – антиросія», «Україна не держава») на TOT. Натомість на прифронтових територіях конструктивні наративи майже не поширюються – за винятком традиційних для українського суспільства патернів звинувачення можновладців («війна заради збагачення», «саботаж мирних перемовин») і залякування («величезні втрати України», «слабкість Заходу»).

Серед територій України, на яких ворожа влада запроваджує обмеження доступу задля полегшення просування наративів, доцільно виокремити дві групи. Першу становлять прифронтові території, де обмеження слугують одразу військовим, військово-психологічним і військово-політичним цілям. Військово-політичні цілі актуальні насамперед у межах 10-кілометрової зони від лінії зіткнення, звідки більшість соціально активних громадян виїхала, а переважну

частину населення становлять люди похилого віку або особи з проросійськими поглядами; тут пропаганда (зокрема друк окремих «газет») зосереджена на формуванні лояльного окупантам населення, заохоченні колабораціонізму та створенні «сплячих» комірок. За межами цієї зони, у дев'яти прифронтових областях, де лишаються стійкі й національно свідомі люди, переслідуються військово-психологічні цілі – не політична трансформація свідомості (приречена на провал), а психологічний тиск задля розхитування психіки, розпачу й депресії; значну роль тут відіграють фейки з максимально локальним контентом, як-от поширювані у 2025 році через «Telegram» вигадки про «мінування шкіл» чи «шкоду ППО для чоловічого здоров'я».

Специфіка військово-психологічного тиску на прифронтових територіях виявляється й у стигматизації самих Сил Оборони серед частини цивільного населення, спровокованій страхом відповідних ударів: зафіксовано випадки прохань до військових знімати форму перед відвідуванням продуктових магазинів у Харкові, а в Дніпрі подекуди діяли неофіційні обмеження на поселення військовослужбовців у готелі та гуртожитки. Ворожа пропаганда цілеспрямовано підживлює ці настрої, поширюючи наративи про «провокацію ударів» і «небезпечне сусідство», чим прагне ізолювати військових від суспільної підтримки й посилити відчуття вразливості цивільних. Водночас саме на цих територіях протидія є найскладнішою, оскільки поєднує потребу спростування фейків із реальними безпековими ризиками, які ці фейки експлуатують. Такий тиск прямо суперечить статті 51 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, яка забороняє «акти насильства або погрози насильством, що мають на меті тероризувати цивільне населення» [22]. Таким чином, інформаційно-психологічний тиск на прифронтових територіях спрямований на руйнування суспільної довіри між цивільним населенням і Силами оборони України.

Другу групу становлять тимчасово окуповані території, де також доцільно розрізняти окупацію з 2014 року та з 2022 року, адже особливості пропаганди

визначаються специфікою аудиторії: національно свідомих громадян у АР Крим, Донецькій і Луганській областях менше, ніж на окупованих частинах Запорізької та Херсонської областей, а частка громадян України постійно зменшується через добровільно-примусову заміну паспортів і цілеспрямоване витіснення населенням окупанта. Через ризик для життя дослідників ґрунтовні наукові студії аудиторії ТОТ майже відсутні, тож найперспективнішим напрямом до повернення контролю держави видається розбудова аналітичних центрів регіонального спрямування на базі наявних науково-дослідних установ. Правовою основою для таких дій слугує Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який визначає, що тимчасово окупована територія «є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України» [56]. Отже, відновлення інформаційного суверенітету на ТОТ потребуватиме системної наукової, аналітичної та державної роботи.

Серед російських територій (у межах кордонів 1991 року) доцільно розрізняти «глибинку» та «центр». До «глибинки» традиційно, ще з імперських часів, належить абсолютна більшість територій країни-агресора: населення тут здебільшого не є соціально активним, вирізняється інертністю, поганою освітою, низьким рівнем життя та соціальних очікувань; відключення благ цивілізації, зокрема доступу до мережі, є звичним явищем, що викликає радше песимістичний фаталізм. Проте, з огляду на величезні людські втрати на війні та першочерговий призов із депресивних регіонів і республік із домінуванням національних меншин, навіть у цій аудиторії подекуди виникають сумніви в доцільності дій влади, тож задля «приспання» населення посиленням пропаганди запроваджують обмеження мережі, пояснювані будь-якими причинами – аж до нібито протидії українським безпілотникам.

Окремої уваги в межах «глибинки» заслуговує Чеченська Республіка, інформаційний простір якої майже повністю контрольований, а населення значною

мірою представлене молодими чоловіками з сільських регіонів. Суспільство республіки характеризується вкрай високим впливом стереотипів і культу маскулінної сили, а вільного доступу до мережі там ніколи по суті й не було; маніпуляція та пропаганда зосереджені на підтриманні образу голови республіки як «вірного кремлівського піхотинця» й не зазнали суттєвих змін у період повномасштабної агресії. Натомість «центр» формують лише кілька територіальних одиниць з історично високим рівнем життя й концентрацією соціально активного, освіченого населення (Москва, Московська область, Санкт-Петербург, окремі великі міста нафтових регіонів). Саме тут спостерігалися спроби сформувати політичну опозицію, а інформаційні технології є найваріативнішими; водночас саме на «центральных» територіях обмеження доступу, запроваджені вже після початку повномасштабної війни, викликають найбільше обурення через найвищий рівень цифровізації, залишаючись при цьому засобом підтримки влади шляхом полегшення пропаганди. Алгоритм дії обмежень доступу до Інтернету з метою поширення маніпуляції та пропаганди подано в додатку Ф.

Політична складова є засадничою в обмеженнях доступу як на ТОТ, так і на території Росії, оскільки обмеження сприяють легітимізації влади та війни. Психологічний компонент домінує насамперед на прифронтових територіях і частково на ТОТ, причому вектор залякування різниться: на прифронтових територіях наголошують на силі загарбника (ядерна зброя, стрімке захоплення), а на ТОТ – на «звірствах» Сил Оборони, химерно поєднуючи це із заспокійливою риторикою про перемоги. В умовах повного, а не часткового обмеження доступу психологічний компонент стає провідним, тож найбільшої шкоди, що може бути прирівняна до психологічного насильства, зазнають українці в умовах тотального інформаційного контролю. Першочергово це стосується військовополонених – однієї з найуразливіших груп, яка через високу національну свідомість, досвід бойових дій, фізичні травми й емотивно-когнітивне виснаження є найсприйнятливішою до психологічного насильства та травм.

Ступінь правового захисту аудиторії безпосередньо впливає на застосовувані методи: найменш захищеними є військовополонені, за ними – мешканці ТОТ, які перебувають під постійним психологічним тиском і нерідко мають рідних у неоголошених заручниках, і лише трохи більш захищеними – мешканці території Росії. Відповідно, найпримітивніші маніпуляції фіксувалися у фільтраційних таборах для безправних біженців із ТОТ, тоді як ІІІ найактивніше залучають для контенту, адресованого відносно захищеним мешканцям прифронтових територій. Самі методи поширення маніпуляції та пропаганди на територіях з обмеженим доступом вирізняються за чотирма ознаками: вони переважно традиційні (газети, плакати, промови) через обмежену цифровізацію, причому з огляду на соціально-демографічний профіль осіб, які лишилися на ТОТ, аж ніяк не менш ефективні за високотехнологічні [117]; можуть бути значно примітивнішими й грубішими, ніж за вільного доступу; від початку орієнтовані на фізичний примус чи шантаж (у Бердянську продукти видавали лише за умови використання прапора країни-агресора); а високотехнологічні методи присутні, але є найменш численними. Співвідношення груп методів за аудиторіями наведено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7 – Групи методів поширення маніпуляції та пропаганди за аудиторіями на територіях з обмеженим доступом до мережі Інтернет

№	Група методів	внутрішня	ТОТ	прифронтові
1	Традиційні – узвичаєні горизонтальні соціальні комунікації (спілки, громадські об'єднання, заклади освіти, транспорт, чутки, апеляції)	+	+	+/-
2	Технологічні – спираються на поширені за останні 20 років цифрові технології (відео- й аудіохостинги, соціальні та стільникові мережі)	+	+/-	+/-
3	Високотехнологічні – створені із застосуванням ІІІ й спеціального ПЗ (дипфейки, клонування, приховане збирання даних)	+/-	+/-	+/-

Примітка. «+» – поширена група, «-» – не поширена, «+/-» – поширеність визначається конкретними умовами місця, залежно від зустрічальності у відкритих джерелах.

Джерело: розроблено автором.

Показово, що традиційні методи через соціально-демографічний профіль осіб, які лишилися на ТОТ і прифронтових територіях (переважно люди похилого віку), не поступаються ефективністю високотехнологічним, а подеколи й перевершують їх. Ілюстрацією взаємодії елементарних методів із цим профілем стала широко відома історія мешканки Харківської області, яка, переплутавши українських військових з окупантами, вийшла їм назустріч із червоним прапором, намагаючись у такий спосіб захистити оселю, – епізод, згодом інструменталізований ворожою пропагандою. Серед традиційних методів вельми поширеною є апеляція до родичів чи знайомих, які «десь працюють» і «точно знають», а також цілеспрямоване поширення чуток у місцях загального користування; ці методи з легкістю переносяться в соціальні мережі, а звідти – у поле дії високотехнологічних інструментів.

Найзатребуванішими лишаються традиційні та технологічні методи, які до того ж легко імплементуються одні в одні: поширення чуток у громадських місцях переноситься в соціальні мережі, а згодом чат-боти виводять потрібний ворогу контент у рекомендації через накручування рейтингу. Лише на ТОТ Запорізької області ворожа влада сприяла створенню близько восьми телеканалів і трьох радіостанцій, а щомісячний наклад газети «Комсомольская правда» на ТОТ перевищує 750 тисяч примірників. Медіасередовище ТОТ від початку окупації формувалося цілеспрямовано – аж до примусової заміни супутникових антен на «схвалені» російські, «безкоштовність» яких насправді профінансовано за рахунок скорочення соціальних видатків. Основна мета цього середовища – переконати аудиторію, що в усіх проблемах ТОТ (зокрема у водній кризі) винні українці з підконтрольних Україні територій.

Створене за допомогою цих методів особливе медіасередовище є конфліктогенним і призводить до стану аномії, спотворюючи взаємопов'язані соціальні інститути («армія», «освіта», «родина», «медіа») та соціокультурні конструкти («діти», «жінки», «військові», «православні», «мусульмани»), інколи

майже безповоротно, що поглиблює аномію й спричиняє когнітивні зсуви, психологічні травми та факти психічного насильства. Виходячи з визначення психологічного насильства у законодавстві України [57] як умисного систематичного цькування, залякування, контролю чи приниження, що спричиняють емоційну залежність або шкоду здоров'ю [2], доцільно розглянути поширені на ТОТ випадки такого насильства щодо найуразливіших груп – дітей, жінок і представників ЛГБТК+-спільноти.

Спотворення соціальних інститутів і соціокультурних конструктів на ТОТ має каскадний характер: підрив інституту «медіа» позбавляє спільноту достовірної картини реальності, підрив інституту «освіти» через індоктринацію унеможливорює формування критичного мислення в наступних поколіннях, а підрив інституту «родини» через шантаж і примус руйнує останнє середовище, здатне протистояти зовнішньому тиску. Унаслідок цього виникає стан аномії – розпаду сталих норм і орієнтирів, – у якому людина втрачає здатність розрізняти прийнятне й неприйнятне, а відтак стає значно вразливішою до маніпуляції. Саме тому наслідки інформаційно-психологічного впливу на цих територіях не вичерпуються поширенням окремих хибних переконань, а потребуватимуть тривалої відновлювальної соціально-комунікаційної роботи після деокупації.

Ворожа пропаганда традиційно, ще з радянських часів, використовує (можливу) належність до ЛГБТК+-спільноти як засіб дискредитації будь-яких соціальних акторів, тож ця спільнота зазнає системних утисків на ТОТ і традиційних російських територіях. Значною мірою це пояснюється поєднанням культу маскулінної сили та істотної проникності пенітенціарної культури в повсякдення (дві третини сучасних територій Росії свого часу були вкриті установами системи «ГУЛАГ»), а також вибудовуванням образу чинного очільника на підкреслено маскулінних і кримінальних архетипах. Звідси системний потік дисфемізмів («гейропа», «гейасамблея ООН» та ін.), причому гомофобна риторика майже завжди поєднується з дискримінацією жінок – наприклад, висміювання

призначень жінок на військові посади в країнах ЄС є одночасно й гомофобним, і женоненависницьким.

Жінки на ТОТ через ворожу пропаганду втрачають здобутки гуманістично-демократичного розвитку: насаджуване повернення до «традицій» і «скреп» на практиці означає не лише ідеї «Домострою», а й радянську модель подвійного навантаження. Насамперед пропаганда об'єктивує жінок та узвичаює сексуальне насильство, віктимізує їх через образи «чорних вдів» і субнаративи «вона сама хотіла», «не опиралася б – не вбили б»; окремим напрямом є приниження жінок-військовослужбовиць і через них – усіх Сил Оборони. Проте найтравматичнішим і найпоширенішим на ТОТ є примус жінок до співпраці з окупаційною владою через тиск на їхніх дітей – зокрема шантаж позбавленням батьківських прав за те, що дитина розмовляла українською, – що прямо відповідає визначенню психологічного насильства.

Діти, як і військовополонені, належать до найтравмованіших груп: лише в АР Крим станом на 2025 рік до так званої «юнармії» було залучено понад 15 тисяч дітей. Утиски щодо дітей реалізуються за п'ятьма напрямками. Перший – незаконне вивезення та всиновлення з наданням громадянства агресора, саме за що проти чинного президента країни-агресора відкрито першу справу Міжнародного кримінального суду [69]. Другий – ризик сексуальної експлуатації, що підтверджується наявністю цифрових «альбомів» для добору дітей за зовнішніми ознаками та відсутністю контролю за прийомними батьками. Третій – повсюдна індоктринація ідеями «руського міра» в закладах освіти (підручники, «уроки мужності» за участі окупантів) [119]. Четвертий – нав'язування образу ворога щодо Сил Оборони (донецька «алея янголів»; лише за 2022–2023 роки на освітні програми ТОТ виділено понад 38 млн доларів). П'ятий – суцільна мілітаризація від дошкільного віку (військова форма для немовлят, «кадетські класи», ігри на кшталт «Зарниці»). Ця практика становить пряме порушення статті 38 Конвенції про права дитини, згідно з якою держави «вживають усіх можливих заходів для забезпечення

того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях» [37]. Як бачимо, інформаційно-психологічний вплив на дітей є складовою довгострокової стратегії формування лояльності до країни-агресора та руйнування української національної ідентичності.

У підсумку на територіях з обмеженим доступом діти стають приводом для шантажу жінок, жінки – чоловіків, а представники ЛГБТК+-спільноти використовуються для залякування поруч зі спотвореними образами України та Європи, що розкручує спіраль насильства й страждань, поглиблює аномію та множить психологічні травми. Це формує окремі завдання для соціальних комунікацій у процесі майбутнього звільнення ТОТ.

3.3 Інформаційні маніпулятивні та пропагандистські практики в умовах застосування новітніх технологій штучного інтелекту

У цьому підрозділі технології штучного інтелекту (ШІ) розглядаються не в суто інженерному вимірі, а як чинник трансформації медійного тексту: увагу зосереджено на генеративній журналістиці, синтетичних медіа (дипфейках як новому типі медіаповідомлення) та алгоритмічному посиленні ефектів «ехо-камер» і «бульбашок фільтрів» у цифровому інформаційному середовищі. Розвиток інформаційних технологій безпосередньо визначає характер, інтенсивність та інструментарій маніпуляції та пропаганди, а цифровізація суспільства й поширення вільного доступу створили передумови для трансформації традиційних форм впливу у складні багаторівневі системи. Саме ШІ є новим етапом еволюції інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди, що активно використовується в період російської агресії проти України.

Сучасні комунікаційні технології у соціогуманітарній сфері, зокрема в рекламній комунікації українського цифрового простору, досліджували вітчизняні фахівці Н. Д. Санакоєва, В. В. Березенко та К. С. Лаковський, які наголошують, що

цифрові платформи перетворюються на самостійний інструмент впливу: «Google стає не просто пошуковою системою, а інструментом впливу, майданчиком з конкретними алгоритмами дії, правилами для розміщення реклами та просування конкретних товарів/послуг» [4, с. 93]. Ті самі технології дедалі активніше залучаються й до інформаційно-психологічного впливу.. Розвиток ШІ доцільно розглядати в логіці переходу від ручних форм створення й поширення пропагандистського контенту до автоматизованих, алгоритмізованих та адаптивних систем. Якщо на попередніх етапах домінантними інструментами були «тролеферми», мережі ботів і псевдомедійні ресурси (зокрема діяльність структур, пов'язаних із Internet Research Agency, що передбачала значну частку ручної роботи) [98], то після 2022 року ці практики поступово заміщуються алгоритмізованими рішеннями, які забезпечують новий рівень продуктивності та масштабованості.

Принциповою відмінністю сучасного етапу є перехід від напіваавтоматизованих до повністю алгоритмізованих рішень. Якщо діяльність структур на кшталт Internet Research Agency передбачала фізичну присутність операторів, які вручну створювали й публікували контент, а отже – обмежувалася їхньою чисельністю, робочим часом і мовними компетентностями, то генеративні системи знімають ці обмеження: один оператор здатен керувати продукуванням тисяч варіативних повідомлень різними мовами й у різних стилістичних реєстрах. Це змінює саму економіку інформаційного впливу, роблячи його дешевшим, швидшим і масштабованим, а також ускладнює атрибуцію, оскільки згенерований контент не має сталих лінгвістичних «відбитків», за якими раніше викривали координовані мережі. Сукупність цих технологічних практик С. Вуллі та Ф. Говард позначають поняттям обчислювальної пропаганди, яку визначають як «використання алгоритмів, автоматизації та людського курування для цілеспрямованого поширення оманливої інформації в соціальних мережах» [233,

с. 3]. Таким чином, алгоритмізація інформаційного впливу суттєво підвищила масштабованість, адаптивність і прихованість сучасної пропаганди.

У контексті російської агресії використання ІІІ набуває чітко вираженого військово-політичного характеру, будучи інтегрованим у ширші процеси ведення інформаційної та гібридної війни. Країна-агресор системно використовує здобутки у сфері ІІІ для формування сприятливого інформаційного середовища як у межах власного простору, так і за його межами – впливаючи і на внутрішню аудиторію (населення агресора й ТОТ), і на зовнішню (громадян країн-партнерів України, держав Глобального Півдня). Показовим є викриття у 2023 році мережі проросійських сайтів, що публікували згенеровані алгоритмами матеріали англійською мовою задля дискредитації України та її партнерів й імітували незалежні медіа, що значно ускладнювало їх ідентифікацію.

ІІІ виконує функцію множника ефективності маніпуляції та пропаганди [99] за кількома напрямками. По-перше, суттєво знижує вартість створення контенту, що дозволяє підтримувати високу інформаційну присутність у різних сегментах мережі. По-друге, скорочує час між подією та запуском інформаційної кампанії, підвищуючи оперативність реакції та формуючи первинне сприйняття подій. По-третє, забезпечує варіювання формулювань, стилістики та емоційного забарвлення, що ускладнює ідентифікацію повідомлень як координованих. Окремої уваги заслуговує здатність ІІІ генерувати велику кількість взаємопов'язаних повідомлень, які функціонують як комплекси субнарративів, підпорядкованих одному стратегічному наративу («втома Заходу від війни», «неефективність української влади», «загроза ескалації з боку НАТО»), і сприяє переходу від лінійних моделей впливу до мережових, у межах яких окремі фейки виступають елементами масштабніших операцій, здатних до акумуляції та синергії.

З огляду на це можливо виокремити кілька закономірностей ролі ІІІ. По-перше, чим вищий рівень цифровізації простору, тим більшою мірою ІІІ інтегрується у створення й поширення маніпулятивного контенту. По-друге, чим

складніша структура наративів і субнаративів, тим більша потреба в алгоритмізованих системах для їх підтримки та варіювання. По-третє, чим ширша цільова аудиторія, тим важливіша здатність ІІІ забезпечувати багатоканальність і адаптивність повідомлень. По-четверте, чим інтенсивніша інформаційна боротьба, тим критичнішою стає швидкість генерації та поширення контенту.

Одним із ключових напрямів є автоматизована генерація контенту – створення текстових, візуальних і квазідокументальних матеріалів за допомогою алгоритмів, здатних імітувати людську мовленнєву діяльність, журналістську стилістику та формат офіційної комунікації. За допомогою ІІІ створюються фейкові новини, псевдоаналітичні статті, коментарі у соціальних мережах, повідомлення в месенджерах і так звані «свідчення очевидців», а генерація повідомлень у різних стилях створює ілюзію їх незалежного походження [205]. Не менш важливою є генерація квазідокументального контенту – підроблених документів, скріншотів листувань, «наказів» та офіційних повідомлень, що імітують діяльність державних органів: у 2024–2025 роках в інформаційному просторі України неодноразово фіксувалися фейкові «накази» щодо мобілізації або змін у законодавстві, покликані викликати паніку.

Окремо слід відзначити ефект інформаційної масовості: велика кількість однотипних чи взаємопов'язаних повідомлень у різних каналах створює враження широкого поширення певної тези, а повторюваність суттєво підвищує довіру до неї навіть за відсутності фактичного підтвердження [229]. У поєднанні з логікою стратегічних наративів і субнаративів автоматизована генерація формує принципово нову якість впливу: вона дозволяє створювати не окремі вкиди, а цілісні інформаційні екосистеми, у межах яких кожен елемент підсилює інші; забезпечує безперервність інформаційного тиску; і сприяє маскуванню пропаганди під звичайний контент, що ускладнює її виявлення та нейтралізацію.

Для розуміння сутнісної природи ІІІ доцільно враховувати ширший контекст: розвиток технологій відбувається в умовах, коли самі суспільства не

досягли стійких моделей мирного співіснування. Показовими є ідеї І. Канта, який обґрунтовував, що раціонально мислячі суб'єкти мають утримуватися від взаємного завдання шкоди, оскільки конфлікти є взаємно руйнівними й несуть неминучі негативні наслідки для всіх сторін, що мало б стимулювати їх до переговорних моделей взаємодії [152]. Проте історичний досвід засвідчує обмеженість такої раціоналістичної логіки у контексті воєнних конфліктів, а сучасні реалії демонструють протилежну тенденцію: військово-промисловий комплекс лишається одним із ключових драйверів науково-технічного прогресу, дедалі активніше інтегруючи ІІІ у процеси конфліктного протистояння, зокрема в інформаційно-психологічні операції.

Найтехнологічнішим і водночас найнебезпечнішим інструментом є синтетичні медіа, зокрема технології *deepfake*. Під синтетичними медіа доцільно розуміти цифровий контент, створений або суттєво модифікований алгоритмами ІІІ, що імітує реальність і здатен вводити аудиторію в оману щодо автентичності джерела; найпоширенішим їх різновидом є *deepfake* – технологія генерації відео чи аудіо з використанням образу та голосу конкретної особи [226]. Одним із перших і найпоказовіших кейсів стала поява у березні 2022 року фейкового відеозвернення Президента України із закликом до військових скласти зброю: попри низьку технічну якість, воно продемонструвало можливість імітації політичного лідера задля деморалізації суспільства [111]. Тобто, синтетичні медіа суттєво підвищують потенціал інформаційно-психологічного впливу, ускладнюючи розмежування достовірної та сфальсифікованої інформації.

Подальший розвиток *deepfake* суттєво підвищив якість синтетичних медіа [231], що ускладнює їх виявлення: за даними European Digital Media Observatory, у 2023–2024 роках зафіксовано значне зростання кількості синтетичного контенту в політичних та інформаційних кампаніях, зокрема щодо війни в Україні [114], що свідчить про перехід від експериментального використання до системної інтеграції у пропагандистські практики. Синтетичні медіа використовуються для створення

фейкових відео- й аудіоматеріалів [156], що імітують висловлювання політичних, військових чи громадських діячів задля дискредитації, паніки чи дезінформації, а також для генерації візуального контенту, який зображує події, що не відбувалися (нібито наслідки бойових дій чи гуманітарні катастрофи) та викликає сильну емоційну реакцію; у 2023 році низка фактчекінгових організацій фіксувала масове поширення AI-згенерованих зображень, що подавалися як реальні фото з війни, причому їхня якість постійно поліпшувалася.

Окремим і дедалі поширенішим різновидом синтетичних медіа є генерація не персоніфікованого, а «подієвого» візуального контенту – згенерованих зображень і відео, що зображують нібито наслідки бойових дій, дії військових чи гуманітарні катастрофи, яких насправді не було. На відміну від deepfake конкретної особи, такий контент не потребує впізнаваного обличчя, а отже, важче спростовується й легко видається за аматорські «свідчення з місця подій»; його сила – в емоційному ефекті, здатному миттєво сформувати потрібний інформаційний фон. У 2023 році низка фактчекінгових організацій фіксувала масове поширення AI-згенерованих зображень, що подавалися як реальні фото з війни в Україні, причому їхня технічна якість із кожним місяцем зростала, зменшуючи розрив між синтетичним і автентичним і відповідно підвищуючи ризик хибної атрибуції навіть для підготовленої аудиторії. За своєю природою такий контент є технологічно вдосконаленою «псевдоподією» в розумінні Д. Бурстіна – подією, «спланованою, підлаштованою або спровокованою... передусім задля того, щоб про неї повідомили чи її відтворили» [95, с. 11]. Отже, синтетичний «подієвий» контент став одним із найефективніших інструментів емоційної маніпуляції в цифровому середовищі.

Ключова небезпека синтетичних медіа полягає не лише в поширенні окремих фейків, а й у підриві довіри до інформації як такої: масове поширення deepfake формує феномен «епістемічної невизначеності», коли аудиторія втрачає здатність відрізнити правдиве від сфальсифікованого, а навіть достовірні повідомлення

сприймаються як потенційно фейкові, що знижує довіру до офіційних джерел і грає на користь агресора [102]. Це суголосне тезі Ж. Бодріяра про природу симулякра, який «ніколи не приховує правди – це правда приховує, що її немає» [87, с. 1]. Крім того, синтетичні медіа дозволяють реалізовувати складніші сценарії впливу, що поєднують візуальні, аудіальні та текстові елементи: deepfake-відео може супроводжуватися мережею текстових повідомлень і псевдоаналітичних матеріалів, стаючи центральним елементом ширшої операції. Особливу роль синтетичні медіа відіграють у впливі на зовнішню аудиторію, де використовуються для дискредитації України, її керівництва й партнерів та формування альтернативних інтерпретацій подій. Кумулятивним наслідком такої практики є ерозія самої здатності суспільства розрізняти правду й вигадку: як застерігала Г. Арендт, «результатом послідовної й тотальної підміни фактичної правди брехнею є не те, що брехню тепер прийматимуть за правду, а те, що знищується саме чуття, за допомогою якого ми орієнтуємося в реальному світі» [83, с. 257]. Таким чином, синтетичні медіа становлять загрозу не лише для достовірності окремих повідомлень, а й для самої здатності суспільства розрізняти реальність і маніпулятивні конструкції.

Ще одним ефективним інструментом є персоналізація інформаційного впливу із застосуванням ШІ – адаптація змісту, форми та способу подачі відповідно до характеристик аудиторії, що визначаються на основі аналізу великих масивів даних [235] у режимі реального часу з виявленням поведінкових патернів, політичних уподобань та емоційних реакцій. Класичним прикладом принципів такого впливу є діяльність компанії Cambridge Analytica, яка використовувала персональні дані користувачів соціальних мереж для формування індивідуалізованих політичних повідомлень; хоча цей кейс не пов'язаний безпосередньо з агресією проти України, він демонструє загальні принципи персоналізованої пропаганди, згодом адаптовані в різних інформаційних кампаніях.

У контексті війни проти України показовим є мікротаргетинг у соціальних мережах: за даними компанії Meta, у 2022–2024 роках виявлено низку пов'язаних із країною-агресором мереж акаунтів, які поширювали різні варіанти повідомлень для різних аудиторій, зокрема в країнах ЄС, адаптуючи їх під локальні політичні контексти; найтривалішою з таких мереж є операція «Doppelganger», що імітувала сайти провідних європейських медіа й адресувала окремі меседжі аудиторіям Німеччини, Франції, Польщі та України [176, с. 12–13; 175, с. 9–10; 174, с. 14–19]. Дослідники Стенфордської інтернет-обсерваторії та компанії OpenAI прогнозують, що генеративні мовні моделі здатні посилити таку адаптивність, оскільки «мовні моделі можуть створювати повідомлення з більшим впливом порівняно з пропагандистами, які не мають мовних чи культурних знань про свою цільову аудиторію» [139, с. 6]. Особливу роль відіграють алгоритми рекомендацій платформ, які, орієнтуючись на залучення користувача, надають пріоритет емоційно насиченому й поляризуючому контенту, а отже – маніпулятивним повідомленням. ШІ виконує тут функцію оптимізації та масштабування: той самий наратив адаптується під різні групи – для одних як економічна критика («економічні втрати від підтримки України» в Західній Європі), для інших як гуманітарна проблематика, для третіх через безпекові загрози («подвійні стандарти Заходу» та «неоколоніальна політика» в країнах Глобального Півдня).

Технологічним підґрунтям персоналізації є алгоритмічне посилення ефектів «ехо-камер» і «бульбашок фільтрів». «Бульбашка фільтрів» виникає внаслідок автоматичного добору контенту під попередні вподобання користувача [189], унаслідок чого людина дедалі рідше стикається з інформацією, що суперечить її поглядам; «ехо-камера» – це замкнене комунікативне середовище [216], у якому однакові переконання багаторазово відлунюють і взаємно підсилюються, створюючи ілюзію консенсусу. ШІ не лише пасивно відтворює ці ефекти, а й активно експлуатує їх: виявивши сформовану «бульбашку», ворожі оператори спрямовують у неї спеціально згенерований контент, який сприймається як «свій»

і не наражається на критичну перевірку. Саме тому алгоритмічно ізольовані сегменти аудиторії – попри формально вільний доступ до мережі – можуть виявлятися не менш вразливими до ворожого впливу, ніж аудиторія з обмеженим доступом, що суттєво ускладнює протидію та розмиває класичне протиставлення відкритого й закритого інформаційних середовищ. Небезпека такої ізоляції полягає в тому, що, за спостереженням Дж. С. Мілля, «той, хто знає лише власний бік справи, знає про неї мало» [179]. Водночас відкриті суспільства опиняються перед сформульованим К. Поппером «парадоксом толерантності»: «необмежена толерантність неминуче призводить до зникнення толерантності» [194], адже безмежне толерування ворожої пропаганди підриває саму спроможність суспільства їй протистояти.

Українська дослідниця дезінформації Ю. Дукач наголошує, що ключова загроза ІІІ полягає не стільки у створенні *deepfake*, скільки в можливості точкового інформаційного впливу: ІІІ не лише збільшує обсяги маніпулятивного контенту, а й забезпечує його індивідуалізацію та адаптацію під вузькі соціальні групи, формуючи високоточні моделі когнітивного впливу, спрямовані на трансформацію ціннісних орієнтацій і поведінкових установок аудиторії. Мімікрія ворожих ресурсів під джерела українського походження слугує при цьому й інструментом виявлення вразливих груп, дозволяючи ідентифікувати емоційно чутливі теми – проблематику внутрішньо переміщених осіб, наслідки руйнування житла, майбутнє дітей, захист тварин, релігійні цінності. Персоналізація формує якісно новий рівень впливу, підвищуючи ефективність кожного повідомлення, ускладнюючи виявлення пропаганди та фрагментуючи інформаційний простір, у межах якого різні аудиторії існують у різних інформаційних реальностях.

Ширший контекст цих процесів окреслює концепція влади Е. Тоффлера, згідно з якою ключовим ресурсом сучасних суспільств стають не матеріальні чинники, а інформація, символи, іміджі, культура, ідеологія та система цінностей, що активно поширюються новітніми комунікаційними технологіями [224].

Осмислення ролі комунікаційних технологій у структурі сучасних інформаційних процесів потребує комплексного підходу, на чому наголошують і українські дослідники В. В. Березенко, Н. Д. Санакоєва та П. О. Холодний [5], що дозволяє розглядати ІІІ не лише як технологічний інструмент, а як складову системного інформаційного впливу в умовах гібридної війни, ефективність якого визначається взаємодією технологічних, когнітивних і соціокультурних чинників.

Практичний бік амбівалентності ІІІ виявляється у вже наявному інструментарії протидії. Ті самі технології, що уможливлюють масову генерацію фейків, застосовуються для їх виявлення: алгоритми аналізу мережевої поведінки ідентифікують координовані неавтентичні мережі за аномаліями в часі публікацій та структурі зв'язків; спеціалізовані класифікатори виявляють ознаки синтетичного походження зображень, відео й аудіо; системи автоматизованого моніторингу пришвидшують фактчекінг, відстежуючи повторюване поширення сумнівних тез. Український досвід протидії, набутий у надскладних умовах повномасштабної війни, засвідчує, що результативність цих засобів визначається не лише технічною досконалістю, а й інституційною спроможністю поєднати автоматизований аналіз із експертною верифікацією та своєчасним публічним спростуванням.

Водночас ІІІ доцільно розглядати не лише як інструмент маніпулятивного впливу, а й як засіб протидії інформаційним загрозам. За умов, коли ідеологічні концепти дедалі більше набувають технологічного функціоналу, консолідація зусиль журналістської спільноти відкриває можливості для зниження ефективності ворожих маніпуляцій і підвищення якості контрпропагандистських практик. Технології та алгоритми ІІІ є амбівалентними: їх можливо використовувати і як ресурс для генерування шкідливого контенту, і як засіб боротьби з пропагандою та дезінформацією – для виявлення координованих мереж, ідентифікації синтетичного контенту й автоматизованого фактчекінгу, – що зумовлює потребу в розробленні інструментарію ідентифікації пропагандистського контенту, створеного за допомогою ІІІ [200]. Отже, у період російської агресії проти України

персоналізація й таргетинг із застосуванням ІІІ виступають одним із важливих інструментів маніпуляції та пропаганди, забезпечуючи адаптацію повідомлень під специфіку аудиторії, підвищуючи їхню переконливість і формуючи фрагментований інформаційний простір, у межах якого вплив стає менш помітним, але дієвішим.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі здійснено емпіричний аналіз найпоширеніших технологій маніпуляції та пропаганди в умовах російської агресії проти України, що дав змогу перейти від узагальнених теоретичних положень попередніх розділів до конкретних механізмів, форм та інструментів розгортання й масштабування пропагандистського впливу, а також виявити глибинні системні закономірності його функціонування у сучасному цифровому середовищі.

Установлено, що характер, інтенсивність, структурна складність та ефективність маніпуляції і пропаганди безпосередньо залежать від умов функціонування інформаційного простору, а одним із ключових чинників виступає ступінь доступу до мережі Інтернет, який визначає не лише технічні можливості поширення контенту, а й загальну конфігурацію комунікаційного середовища. Доведено, що умови вільного й обмеженого доступу формують принципово різні моделі реалізації пропагандистських стратегій.

З'ясовано, що за вільного доступу пропаганда спрямована переважно на зовнішню аудиторію, послуговується складними комплексами стратегічних наративів і субнаративів та дедалі активніше залучає високотехнологічні цифрові інструменти; при цьому вільний доступ є для неї менш сприятливим середовищем, оскільки забезпечує представленість альтернативних поглядів і можливість верифікації. Виявлено закономірність, за якою сама присутність малопоширених, регіонально специфічних наративів маркує суттєву присутність ворожої

пропаганди, опосередковано вказуючи на наявність лояльного населення, діаспори або військового контингенту.

Систематизовано щонайменше дев'ять комплексів субнаративів, що поширюються за вільного доступу, – від дискредитації Сил Оборони України та українського уряду до гендерної дезінформації, експлуатації образу дітей і релігійної тематики, – і показано, що кожен такий комплекс функціонує як одиниця інформаційно-психологічної операції, здатна до акумуляції та синергії. Обґрунтовано чотири взаємопов'язані закономірності, що пов'язують ступінь свободи доступу зі складністю пропаганди й потребою у високорозвинених цифрових технологіях.

Установлено, що за обмеженого доступу домінують прямі, жорстко контрольовані форми впливу, а саме обмеження є цілеспрямованим інструментом легітимації агресії. Класифіковано обмеження доступу за чотирма дискурсивними показниками та схарактеризовано специфіку різних типів територій – прифронтових (з розмежуванням військово-політичних і військово-психологічних цілей), тимчасово окупованих (з розрізненням окупації від 2014 і від 2022 років), а також російських «глибинки», «центру» й Чеченської Республіки. Емпірично підтверджено централізований характер формування наративів (існування «методичок») та встановлено, що на українських територіях відсутні найабсурдніші наративи, тоді як внутрішня аудиторія країни-агресора лишається найсприйнятливішою.

Обґрунтовано, що в умовах повного обмеження доступу поширення маніпуляції та пропаганди сягає рівня системного психологічного насильства щодо найуразливіших груп – військовополонених, мешканців ТОТ, жінок, дітей і представників ЛГБТК+-спільноти, – спричиняючи стан аномії, спотворення соціальних інститутів і психологічні травми, а діти й жінки перетворюються на об'єкт шантажу, що розкручує спіраль насильства.

З'ясовано, що штучний інтелект є новим етапом еволюції інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди й виконує функцію множника їх ефективності: знижує вартість і час створення контенту, забезпечує його варіативність, масштабованість і персоналізацію, сприяючи переходу від лінійних моделей впливу до мережових. Синтетичні медіа та технології deepfake несуть особливу небезпеку, оскільки не лише поширюють окремі фейки, а й підривають довіру до інформації як такої, формуючи стан «епістемічної невизначеності».

Установлено, що персоналізація й мікротаргетинг із застосуванням ШІ забезпечують перехід від масового до індивідуалізованого впливу, диференціюючи наративи за регіонами та соціальними групами й фрагментуючи інформаційний простір. Водночас доведено амбівалентність ШІ, який може використовуватися і як інструмент пропаганди, і як засіб протидії їй – для виявлення координованих мереж, ідентифікації синтетичного контенту та автоматизованого фактчекінгу.

Окремим результатом розділу є зведений каталог основних стратегічних наративів і підпорядкованих їм субнаративів періоду повномасштабного вторгнення (2022–2026), систематизований за чотирма базовими меседжами. Каталог засвідчив, що попри позірну множинність конкретних повідомлень усі вони зводяться до обмеженого числа наративів, а найпоширенішим і найрозгалуженішим лишається меседж викривлення суб'єктності України. Встановлено, що весь наративний корпус спирається на глибший історичний фундамент соціальних міфів п'яти типів – етнічних, мовних, культурних, історичних і конфесійних, – які, відтворюючись від імперської та радянської доби, надають актуальним наративам видимості історичної тяглості.

Доведено, що наративний арсенал не є статичним: упродовж вторгнення він пройшов щонайменше два етапи еволюції, вододілом між якими стали події в Бучі, після яких пропаганда зсунула акценти з переконання на заперечення, дискредитацію та зустрічне звинувачення. Водночас базовий смисловий каркас лишався незмінним, що підтверджує його сталий, а не ситуативний характер і

робить викриття цього каркаса, а не лише спростування окремих фейків, надієвішим напрямом протидії.

У методологічному плані розділ підтвердив продуктивність вторинного аналізу даних із триангуляцією джерел для дослідження ворожих наративів: зіставлення матеріалів українських моніторингових структур, європейських служб протидії іноземному втручанню та звітів цифрових платформ компенсує обмеження кожного окремого джерела й дозволяє відокремити сталі закономірності від ситуативних коливань, що особливо важливо з огляду на утрудненість і небезпеку польових досліджень на окупованих і прифронтових територіях.

Установлено, що застосування ІІІ розмиває класичне протиставлення відкритого й закритого інформаційних середовищ: через алгоритмічне посилення ефектів «ехо-камер» і «бульбашок фільтрів» окремі сегменти аудиторії навіть за формально вільного доступу можуть виявлятися не менш вразливими до ворожого впливу, ніж аудиторія з обмеженим доступом. Це актуалізує потребу поєднання технічних засобів протидії з розвитком медіаграмотності та критичного мислення як універсальної передумови стійкості.

Узагальнення результатів розділу дозволило виокремити ключові характеристики сучасних інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди – масштабованість, оперативність, варіативність, мережевість, персоналізацію та когнітивну спрямованість, – сукупність яких формує новий тип впливу, що виходить за межі класичного розуміння пропаганди як одностороннього ідеологічного нав'язування й постає як системний когнітивний вплив, спрямований на довготривале перепрограмування моделей сприйняття, руйнування довіри та послаблення соціальної стійкості.

Отже, результати третього розділу засвідчують, що новітні практики використання інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди в період російської агресії проти України утворюють гнучку, багаторівневу й адаптивну систему, ефективність якої визначається поєднанням умов доступу до мережі, рівня

цифровізації суспільства та ступеня застосування новітніх технологій. Це актуалізує розроблення системної, багаторівневої та превентивної моделі протидії інформаційним маніпуляціям, чому присвячено наступний розділ дослідження.

РОЗДІЛ 4

КОНСТРУЮВАННЯ МОДЕЛІ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ МАНІПУЛЯЦІЯМ ТА ПРОПАГАНДІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ

4.1 Концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді

У сучасних умовах повномасштабної російської агресії проти України інформаційний простір фактично вже остаточно перестав бути лише середовищем циркуляції новин, оцінок чи коментарів. Станом на сьогодні він виступає окремим, самостійним стратегічним виміром протистояння, у межах якого відбувається боротьба не просто за інформацію, а за смисли, інтерпретації, довіру, легітимність і, що не менш важливо, за моделі суспільної поведінки. Саме в інформаційному просторі формуються уявлення про перебіг війни, моральну оцінку дій її учасників, рівень стійкості суспільства, довіру до державних інституцій, а також готовність аудиторій до спротиву або, навпаки, до дезорієнтації, виснаження чи демобілізації.

За таких умов інформаційні маніпуляції та пропаганду доцільно розглядати вже не як другорядні або допоміжні інструменти впливу, а як складові цілісної системи деструктивного комунікаційного впливу. Ця система спрямована на підрив суспільної стійкості, дестабілізацію соціально-політичних процесів, послаблення довіри до інституцій, викривлення сприйняття реальності та нав'язування вигідних країні-агресору моделей тлумачення подій. Важливо розуміти, що пропаганда у цьому випадку не функціонує ізольовано – вона поєднується з маніпулятивними практиками, наративним конструюванням, алгоритмами цифрових платформ, каналами поширення контенту та психологічними механізмами впливу на аудиторію.

Теоретичний і емпіричний аналіз, здійснений у попередніх розділах дисертації, дозволив встановити, що сучасні інформаційні впливи мають багаторівневий, системний і водночас високотехнологічний характер. У Розділі 1 було окреслено теоретико-методологічні засади дослідження сучасних технологій маніпуляції та пропаганди, визначено їх сутнісні характеристики та місце у структурі соціальних комунікацій. У Розділі 2 доведено, що маніпуляція та пропаганда в умовах сучасної війни виступають фактично чинниками прямої дії, реалізуючись через стратегічні наративи, орієнтовані як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію. У Розділі 3, вже на основі емпіричного аналізу, було встановлено, що ворожі інформаційні впливи реалізуються через складні комплекси стратегічних наративів і субнаративів, адаптуються до умов вільного чи обмеженого доступу до мережі Інтернет і при цьому дедалі активніше використовують потенціал новітніх цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що фрагментарні підходи до протидії дезінформації, які зводяться до спростування окремих фейків, епізодичного фактчекінгу [165] або точкового реагування на інформаційні атаки, в сучасних умовах є явно недостатніми. Висока швидкість поширення контенту, алгоритмічне підсилення емоційно насичених повідомлень, мережевий характер цифрових комунікацій, персоналізація інформаційного впливу, а також постійне ускладнення технологій створення і тиражування маніпулятивного контенту фактично змушують переходити від реактивних і розрізнених дій до більш системного, комплексного підходу.

Саме тому у межах цього розділу постає необхідність розробки та наукового обґрунтування цілісної системи протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, яка була б адаптована до умов сучасної російської агресії проти України. Така система повинна враховувати не лише змістові характеристики деструктивного інформаційного впливу, але й технологічні механізми його

поширення, психологічні особливості його сприйняття, роль цифрових платформ у підсиленні або, навпаки, обмеженні маніпулятивного контенту, значення державної координації у сфері стратегічних комунікацій, а також освітній компонент, пов'язаний із формуванням довготривалої суспільної стійкості.

Важливо підкреслити, що в умовах війни ефективна система протидії не може обмежуватися лише реагуванням на вже зафіксовані інформаційні загрози. Вона має носити не тільки реактивний, але й превентивний характер. Йдеться про попередження інформаційних уражень, формування стійких навичок критичного сприйняття інформації, розвиток медіаграмотності, підвищення рівня інформаційної гігієни, а також створення таких умов функціонування комунікаційного середовища, за яких маніпулятивний вплив частково втрачає свою ефективність уже на етапі первинного сприйняття.

З огляду на це у межах четвертого розділу здійснюється логічний перехід від аналітичного опису феномену маніпуляції та пропаганди до його операціоналізації у вигляді прикладної системи протидії. Структура розділу підпорядкована саме цій логіці. У підрозділі 4.1 розробляється концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, яка ґрунтується на принципах комплексності, багаторівневості, адаптивності, превентивності та людиноцентричності й охоплює індивідуальний, платформений, державний та освітній рівні. У підрозділі 4.2 ця модель отримує прикладне наповнення через систематизацію конкретного інструментарію та механізмів виявлення й нейтралізації маніпулятивних і пропагандистських практик. У підрозділі 4.3 здійснюється експериментальна апробація запропонованої моделі та оцінка її ефективності шляхом порівняння рівня здатності респондентів розпізнавати маніпулятивний контент до і після відповідного навчального впливу.

Загалом, цей розділ має особливе значення у загальній структурі дисертації, оскільки саме тут відбувається перехід від теоретичного осмислення проблеми та емпіричного аналізу механізмів інформаційного впливу до формування

авторського прикладного рішення. У цьому сенсі Розділ 4 виконує інтеграційну функцію: він об'єднує результати попередніх розділів у цілісну систему, яка не лише пояснює природу сучасних інформаційних маніпуляцій та пропаганди, але й пропонує конкретні механізми їх виявлення, нейтралізації та попередження.

Враховуючи вищезазначене, у четвертому розділі здійснюється розробка, теоретичне обґрунтування та прикладна конкретизація системи протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді в умовах російської агресії проти України, яка включає концептуальну модель, практичний інструментарій її реалізації та механізми оцінки ефективності. Такий підхід дозволяє забезпечити не лише логічний перехід від аналізу проблеми до її прикладного вирішення, але й надати дослідженню більш завершеного, цілісного науково-практичного характеру.

Ця трансформація інформаційного простору на самостійний вимір протистояння зумовлює й якісно нову природу ворожого впливу. За таких обставин інформаційні маніпуляції та пропаганда функціонують як взаємопов'язані та системно організовані явища, що поєднують наративні, психологічні, технологічні та інституційні механізми впливу. Це своєю чергою зумовлює необхідність переходу від аналізу окремих інструментів до побудови комплексної моделі протидії, яка здатна пояснити узгоджену взаємодію суспільних, державних, освітніх і цифрових акторів у процесі нейтралізації деструктивних інформаційних впливів. У межах такого підходу доцільним є використання міждисциплінарних концепцій аналізу інформаційних порушень (information disorder) [230], підходів до забезпечення цілісності інформаційного середовища (information integrity), а також стандартів медіа та інформаційної грамотності як основи формування стійкості аудиторії до маніпулятивних і пропагандистських впливів [197]. Ці підходи потребують подальшої адаптації до специфіки інформаційної війни в Україні, що передбачає врахування особливостей російських пропагандистських наративів, цифрових каналів їх поширення та поведінкових реакцій аудиторії. Саме це зумовлює необхідність розробки авторської моделі протидії, яка інтегрує

теоретичні підходи та прикладні механізми їх реалізації в умовах сучасного інформаційного протистояння.

На відміну від підходів, що зводять протидію дезінформації переважно до спростування окремих фейків або застосування ізольованих заходів фактчекінгу, у межах цього дослідження пропонується концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, зорієнтована на воєнний контекст та специфіку гібридного характеру російської агресії. Ключовим положенням є розуміння інформаційного впливу не як супровідного елементу, а як структурної складової агресивної політики країни-агресора, що реалізується через системне поєднання медійних, технологічних і психологічних інструментів [230]. Запропонована модель спрямована не лише на фіксацію та класифікацію наявних загроз, а й на виявлення механізмів формування стійкості до них, визначення рівнів взаємодії суб'єктів протидії та створення цілісної рамки для аналізу й практичного застосування інструментів нейтралізації маніпулятивних і пропагандистських впливів у процесі дослідження. Подібний підхід дозволяє перейти від реактивних стратегій до проактивної системи протидії, що враховує динаміку інформаційного середовища та особливості сучасного інформаційного протистояння.

За своєю цільовою спрямованістю запропонована модель є моделлю формування інформаційної стійкості (information resilience) [147] аудиторії: її кінцевою метою є не ситуативне спростування окремих повідомлень, а розвиток сталої здатності особи самостійно розпізнавати маніпулятивні та пропагандистські впливи. Системотвірним складником моделі виступає медіаосвітній компонент, який забезпечує перехід від разового інформування до формування довготривалих навичок критичного сприйняття інформації.

Методологічною основою запропонованої моделі є поєднання системного, міждисциплінарного та ризикоорієнтованого підходів. Системний підхід дозволяє розглядати інформаційні маніпуляції та пропаганду не як випадкову сукупність окремих повідомлень, а як цілісно організований процес, у якому взаємодіють

джерело впливу, канали поширення, технологічна інфраструктура, наративні конструкції та аудиторії. У цьому контексті важливого значення набуває вторинний аналіз даних із відкритих джерел, який, як зазначає А. Захарченко, дозволяють виявляти закономірності поширення дезінформації, визначати джерела інформаційних впливів та відстежувати їх трансформацію в різних інформаційних середовищах [25]. Отже, вторинний аналіз даних у поєднанні з якісним контент-аналізом забезпечує можливість системного аналізу інформаційних потоків та підвищує обґрунтованість виявлення маніпулятивних і пропагандистських впливів.

В свою чергу, міждисциплінарний підхід є необхідним з огляду на те, що феномен дезінформації формується на перетині соціальних комунікацій, журналістики, психології, інформаційної безпеки, політичної науки та цифрових студій. Ризикоорієнтований підхід дає змогу оцінювати не лише вже реалізовані інформаційні впливи, а й потенційні вразливості інформаційного середовища, які можуть бути використані для подальших маніпулятивних і пропагандистських впливів. Застосування зазначених підходів у комплексі дозволяє перейти від фіксації окремих проявів дезінформації до системного розуміння механізмів її функціонування. Саме така логіка забезпечує методологічну цілісність запропонованої моделі та підвищує її прикладну значущість у контексті сучасних інформаційних викликів.

Саме така методологія є особливо релевантною для теми дослідження, оскільки російська агресія проти України супроводжується не окремими інформаційними атаками, а довготривалим та системно організованим конструюванням пропагандистських наративів, які спрямовані на підрив державності, делегітимацію інституцій та деморалізацію суспільства. Наприклад, твердження про «штучність» української державності [67, с. 16], «внутрішню розколотість» українського суспільства, «втому Заходу», «необхідність примирення за будь-яку ціну», а також маніпуляції навколо тем мобілізації, полонених, міжнародної допомоги та військово-політичних рішень [79]. У такій

ситуації фрагментарне реагування у вигляді спростування окремих повідомлень не забезпечує належного рівня протидії, оскільки не впливає на глибинні наративні та технологічні механізми поширення пропаганди. Це зумовлює необхідність розробки комплексної моделі, яка дозволяє не лише реагувати на вже здійснені інформаційні впливи, а й запобігати їх виникненню шляхом підвищення стійкості інформаційного середовища та аудиторії.

Теоретично запропонована модель спирається на кілька ключових положень. В першу чергу, дезінформація та пропаганда не є тотожними явищами, проте в умовах війни вони функціонують у тісному взаємозв'язку, адже дезінформація спрямована на спотворення окремих фактів і контекстів, тоді як пропаганда формує більш широку ідеологічну, емоційну та ціннісну рамку сприйняття подій. По-друге, сучасний інформаційний вплив має мережевий характер. Маніпулятивні повідомлення поширюються не лише через офіційні канали держави-агресора, а й через систему непрямих ретрансляторів, анонімні платформи, псевдоекспертні інтерпретації, ботмережі, репости користувачів та алгоритмічні механізми рекомендацій. Третім не менш важливим положенням є те, що цифрове інформаційне середовище не є нейтральним, оскільки архітектура платформ, орієнтована на утримання уваги, створює сприятливі умови для поширення емоційно насиченого, конфліктного та поляризуючого контенту [90]. Узагальнення цих ключових моментів дозволяє розглядати інформаційні маніпуляції та пропаганду як багаторівневу систему впливу, що поєднує змістові, технологічні та поведінкові компоненти. Це створює підґрунтя для переходу від опису окремих інформаційних явищ до побудови інтегрованої моделі їх аналізу та протидії.

Виходячи з цього, запропонована модель є значно ширшою за межі традиційного розуміння медіапротидії як виключно редакційної або освітньої діяльності. Вона включає в себе когнітивний, технологічний та державний та освітній виміри. Когнітивний вимір обумовлений тим, що сприйняття інформації визначається не лише фактами, а й емоціями та когнітивними упередженнями.

Ключова відмінність технологічного виміру визначається тим, що саме платформи визначають інтенсивність, швидкість і повторюваність комунікації. В свою чергу, державний вимір обумовлений тим, що в умовах війни держава виступає активним суб'єктом стратегічної комунікації. Важливу роль також відіграє освітній вимір, без якого формування стійкості аудиторії є фрагментарним і нестійким у довгостроковій перспективі. Поєднання зазначених вимірів дозволяє сформувати цілісне бачення механізмів протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді. Такий підхід забезпечує можливість синхронізації дій різних суб'єктів та підвищує ефективність реагування на сучасні інформаційні виклики в умовах війни.

Важливим елементом побудови запропонованої концептуальної моделі є визначення ключових принципів, які забезпечують її цілісність, ефективність та здатність функціонувати в умовах сучасного інформаційного протистояння. У межах дослідження такими принципами визначено комплексність, багаторівневість, адаптивність, превентивність та людиноцентричність. Кожен із них відображає окремий аспект протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді.

Принцип комплексності означає, що ефективна протидія інформаційним маніпуляціям і пропаганді не може зводитися до застосування одного інструменту або діяльності окремої інституції. Навіть високоякісний фактчекінг не забезпечує повноцінного результату за відсутності сформованих навичок критичного сприйняття інформації в аудиторії або за умов алгоритмічного підсилення поляризувального контенту цифровими платформами. Аналогічно, державні комунікаційні зусилля залишаються обмеженими, якщо не супроводжуються довірою до інституцій та системною освітньою політикою у сфері медіаграмотності [127]. Слід зазначити, що комплексність передбачає узгоджене функціонування всіх складових моделі, що взаємно підсилюють одна одну. Подібний підхід дозволяє уникнути фрагментарності у протидії інформаційним впливам і забезпечує системний характер реагування на загрози.

Сучасна російська пропаганда одночасно спрямована на різні аудиторії, використовує різні канали поширення та поєднує різні типи повідомлень – від відверто неправдивих до маніпулятивного фреймінгу достовірної інформації. Відповідно, модель протидії повинна функціонувати на кількох рівнях. Виходячи з цього слід відзначити важливу роль принципу багаторівневості. У межах цього дослідження визначено індивідуальний, платформенний, державний та освітній рівні, які відображають ключові точки формування та трансформації інформаційного впливу. Їх взаємодія є критичною умовою ефективності моделі, оскільки саме на цих рівнях відбувається або посилення, або нейтралізація маніпулятивного контенту. Отже, багаторівневості дозволяє забезпечити цілісність системи протидії та врахувати складність сучасного інформаційного середовища.

Наступним не менш важливим принципом виступає адаптивність. Дезінформаційні кампанії характеризуються високою динамікою. Змінюються не лише формати подання інформації, а й технології її створення, канали поширення та способи маскування під достовірний або нейтральний контент. Особливо це стосується розвитку синтетичних медіа, генеративного штучного інтелекту та гібридних форм поєднання реального й штучно створеного контенту [102]. Виходячи з цього концептуальна модель не повинна бути жорстко прив'язаною до конкретного набору інструментів або практик. При цьому модель повинна зберігати здатність до оновлення, не втрачаючи внутрішньої логічної узгодженості. Саме це забезпечує її актуальність в умовах динамічних змін інформаційного середовища.

Наступним важливим принципом є превентивність. У умовах отриманого сучасного досвіду протистояння України країні-агресору реагування виключно після поширення маніпулятивної інформації часто виявляється недостатнім. Повідомлення, що стосуються сфери безпеки, мобілізаційних процесів, міжнародної допомоги або внутрішньополітичної стабільності, нерідко досягають впливу ще до моменту їх спростування. Це актуалізує необхідність переходу від реактивних підходів до проактивної моделі протидії, яка орієнтована на

попереджувальну підготовку аудиторій [203] та формування їх стійкості до інформаційних впливів. У такому підході особливого значення набуває попереджувальна комунікація, системне інформування та розвиток критичного мислення як інструментів довгострокової стабілізації інформаційного середовища.

Одним з ключових принципів також є людиноцентричність. Незважаючи на значну роль технологій у поширенні інформації, ключовим об'єктом впливу залишається людина, її увага, емоції, рівень довіри та поведінкові рішення щодо сприйняття й поширення інформації. Відповідно, модель повинна враховувати психологічні особливості сприйняття, зокрема інформаційну втому, когнітивні спрощення, довіру до «своїх» джерел, вплив емоційних тригерів та обмеженість часу на перевірку інформації. Дослідження ефекту «*assurance prompts*» демонструють, що навіть незначні інтервенції, спрямовані на актуалізацію уваги до достовірності інформації, можуть зменшувати поширення дезінформації [191]. Це підтверджує, що когнітивний вимір має залишатися центральним елементом запропонованої моделі. Саме врахування людського фактора дозволяє підвищити ефективність протидії та забезпечити її сталість у довгостроковій перспективі.

Запропонована концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді, що особливо актуалізується в умовах російської агресії проти України, передбачає функціонування на кількох взаємопов'язаних рівнях, серед яких ключовими є індивідуальний, платформенний, державний та освітній. Кожен із цих рівнів виконує окрему функцію у загальній системі стримування деструктивних інформаційних впливів, проте саме індивідуальний рівень формує базову ланку цієї моделі.

Індивідуальний рівень виступає фундаментом усієї системи, оскільки саме на рівні окремого користувача відбувається первинне сприйняття інформації, її інтерпретація та ухвалення рішення щодо довіри або недовіри до повідомлення. У сучасному цифровому середовищі людина одночасно є не лише споживачем, а й активним поширювачем інформації, що значно підсилює значення цього рівня.

Будь-яка вразливість користувача є когнітивною, емоційною чи поведінковою [166]. Вона може масштабуватися через механізми репостів, коментарів і алгоритмічного підсилення контенту, перетворюючись на загрозу для ширшої інформаційної екосистеми. Виходячи з цього індивідуальний рівень передбачає формування комплексу компетентностей, зокрема розвитку критичного мислення [227], здатності відрізнати фактичні твердження від оціночних суджень, уміння ідентифікувати маніпулятивні техніки, а також відповідального ставлення до поширення інформації. В умовах повномасштабної російської агресії цей рівень набуває особливого значення, оскільки значна частина інформаційних операцій спрямована не на пряме переконання аудиторії у хибній реальності, а на поступове підривання довіри, створення інформаційного перевантаження та емоційного виснаження. Такі повідомлення часто не містять відвертої дезінформації, проте конструюються таким чином, щоб формувати відчуття невизначеності, страху, зневіри та деморалізації, що в підсумку послаблює суспільну стійкість. Подібні інформаційні впливи часто спрямовуються на дискредитацію державних інституцій, послаблення довіри до Збройних сил України та міжнародних партнерів, а також на підлив самої ідеї тривалого спротиву агресії. За таких умов індивідуальна стійкість не може обмежуватися лише вмінням перевіряти факти. Вона передбачає ширший комплекс характеристик, зокрема здатність до емоційної саморегуляції, усвідомлення власних когнітивних обмежень, критичне осмислення джерел інформації та свідоме уникнення імпульсивного поширення контенту. Саме на цьому рівні відбувається первинне «фільтрування» інформації, яке визначає подальшу траєкторію її поширення або нейтралізації. Отже, індивідуальний рівень у запропонованій моделі виконує не лише функцію захисту, але й функцію активного стримування інформаційних маніпуляцій, що робить його ключовим елементом у системі протидії пропаганді в умовах сучасної війни.

Алгоритм функціонування індивідуального рівня може бути представлений як послідовність взаємопов'язаних етапів – від сприйняття інформації до формування поведінкової реакції користувача (додаток X).

Як видно з додатку X, процес взаємодії користувача з інформаційним повідомленням має поетапний характер і включає не лише його сприйняття, але й аналітичну обробку, ідентифікацію можливих ознак маніпулятивного впливу, прийняття рішення щодо довіри до інформації та формування відповідної поведінкової реакції. Такий підхід дозволяє розглядати індивідуальний рівень як активний механізм протидії інформаційним впливам, що здатен як стримувати, так і, за певних умов, підсилювати їх поширення.

Запропонована концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді передбачає функціонування на кількох взаємопов'язаних рівнях, серед яких поряд з індивідуальним важливе місце займає платформенний рівень, що відображає технологічну інфраструктуру сучасного інформаційного середовища. Платформенний рівень значною мірою визначає, яким чином інформація поширюється в цифровому просторі. Повідомлення тут не лише публікуються, а й проходять крізь багаторівневі механізми алгоритмічного відбору, ранжування та рекомендацій. За таких умов видимість контенту формується під впливом не тільки його змісту, але й поведінки користувачів – їхніх взаємодій, часу перегляду та інших показників активності. Додатково на цей процес впливають внутрішні алгоритмічні моделі платформ, орієнтовані на утримання уваги аудиторії. У результаті перевагу в поширенні часто отримують повідомлення емоційного, конфліктного або сенсаційного характеру, а також ті, що здатні викликати поляризацію. Вони отримують структурні переваги в поширенні, що створює сприятливе середовище для маніпулятивного контенту [90]. В умовах російської агресії проти України значення цього рівня суттєво зростає, оскільки інформаційні впливи реалізуються не лише через офіційні канали, а й через розгалужені цифрові мережі, включно з анонімними телеграм-каналами, скоординованими мережами

акаунтів, псевдолокальними спільнотами та кампаніями коментування. Важливою характеристикою таких впливів є їх здатність маскуватися під органічний контент – «особисту думку», «свідчення очевидця» або «нейтральний аналіз», що ускладнює їх розпізнавання та підсилює ефект довіри. Отже, платформи виступають не нейтральними каналами передачі інформації, а активними елементами формування інформаційного порядку, в межах якого визначається, які саме повідомлення отримують пріоритетну увагу аудиторії.

З огляду на це сучасні підходи до регулювання цифрового середовища приділяють особливу увагу ролі платформ у забезпеченні інформаційної безпеки. Зокрема, в межах європейського регулювання [199] підкреслюється необхідність врахування системних ризиків, забезпечення прозорості алгоритмів рекомендації та посилення відповідальності великих онлайн-платформ за поширення дезінформації [124]. Це свідчить про визнання того, що ефективна протидія маніпулятивним інформаційним впливам неможлива без урахування технологічної логіки цифрових середовищ.

У запропонованій моделі платформенний рівень виступає як самостійний елемент структури, що потребує окремих інструментів впливу. До них належать, зокрема, аналіз алгоритмічного підсилення контенту, вдосконалення підходів до модерації, підвищення прозорості рекомендаційних механізмів, а також виявлення координованої неавтентичної поведінки [219]. Подібне трактування дозволяє відійти від зведення відповідальності лише до дій користувачів і сформулювати більш цілісне уявлення про інформаційний процес, у якому платформи відіграють активну та самостійну роль. Водночас саме інтеграція платформеного рівня у загальну модель протидії дозволяє пояснити, чому навіть якісний контент може залишатися непомітним, тоді як маніпулятивні повідомлення набувають широкого поширення, що є критично важливим для розуміння механізмів сучасної пропаганди.

У межах запропонованої концептуальної моделі окреме місце займає державний рівень – рівень органів державної влади та спеціалізованих інституцій

протидії дезінформації (зокрема Ради національної безпеки і оборони України, Центру протидії дезінформації, профільних міністерств), який відповідає за формування системної, загальнонаціональної відповіді на інформаційні маніпуляції та пропаганду в умовах російської агресії. Його функції охоплюють стратегічні комунікації, міжінституційну координацію, постійний моніторинг інформаційного простору, оперативне реагування на дезінформаційні кампанії, розробку нормативно-правових рамок [65], а також взаємодію з міжнародними партнерами у сфері інформаційної безпеки. У сучасних умовах держава не може виконувати лише роль пасивного регулятора або арбітра, оскільки інформаційні впливи безпосередньо впливають на національну безпеку [62], суспільну стабільність і здатність до колективного спротиву. Водночас державний рівень не підмінює індивідуальної стійкості, а створює системні умови для її формування: через стратегічні комунікації, нормативно-правове забезпечення та підтримку медіаосвіти держава формує середовище, у якому здатність окремої людини протистояти інформаційним впливам може розвиватися й діяти. Тим самим державний рівень підпорядкований кінцевій меті моделі – інформаційній стійкості аудиторії.

Практика України наочно демонструє необхідність такого підходу, зокрема через функціонування інституцій, спрямованих на протидію дезінформації. Діяльність, пов'язана з виявленням і нейтралізацією інформаційних загроз [63], аналізом ворожих кампаній та виробленням узгодженої позиції держави в інформаційному просторі, поступово стає складовою системи національної безпеки. У такому контексті інформаційна протидія в умовах війни постає як інституційно організований процес, ефективність якого значною мірою залежить від централізованої координації. Водночас у межах цієї моделі державний рівень трактується ширше, ніж у традиційних підходах, де він обмежується регуляторною функцією. Йдеться про забезпечення своєчасної, послідовної та зрозумілої комунікації, яка формує довіру та знижує простір для маніпуляцій. Особливого

значення це набуває в ситуаціях, коли ворожі наративи спрямовані на дискредитацію державних інституцій, спотворення значення міжнародної підтримки або створення відчуття хаосу та невизначеності. У такому контексті неузгодженість або запізнення державної комунікації саме по собі може виступати фактором ризику, який підсилює ефект дезінформації. Отже, державний рівень у запропонованій моделі виконує не лише функцію реагування, але й функцію стратегічного управління інформаційним середовищем, що дозволяє розглядати його як один із ключових елементів забезпечення інформаційної стійкості суспільства в умовах сучасної війни.

Варто зазначити, що визначені рівні не є ізольованими елементами, а функціонують у тісному взаємозв'язку в межах єдиної концептуальної моделі. Інформаційний вплив, що виникає на одному рівні, трансформується та може підсилюватися або послаблюватися на інших, що забезпечує динамічний характер функціонування моделі. Саме така міжрівнева взаємодія дозволяє розглядати запропоновану модель як цілісну систему протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді в умовах сучасної війни.

Важливою складовою запропонованої концептуальної моделі є освітній рівень, який виконує довгострокову функцію у системі протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді. На відміну від індивідуального рівня, що відображає вже наявні навички конкретної людини, освітній рівень спрямований на системне формування цих навичок у масштабі суспільства. У класичному визначенні медіаграмотність постає як «здатність отримувати доступ до повідомлень, аналізувати, оцінювати й створювати їх у різноманітних формах» [85, с. 1]. У сучасних міжнародних підходах медіа та інформаційна грамотність розглядається як базова громадянська компетентність, що охоплює доступ до інформації, її аналіз, критичну оцінку, етичне використання та створення контенту [225]. У цьому контексті освітній рівень виступає не допоміжним елементом, а фундаментальною передумовою формування стійкості до інформаційних впливів.

В умовах російської агресії проти України значення освітнього рівня суттєво зростає, оскільки пропагандистські впливи спрямовані не лише на досягнення короткострокового ефекту, а й на поступове закріплення викривлених уявлень про події, акторів і сам характер війни. Йдеться про формування довготривалих наративів, які впливають на сприйняття міжнародної підтримки, суб'єктності України та моральної оцінки спротиву. У зв'язку з цим освітній компонент повинен бути адаптований до воєнного контексту [164] та включати не лише класичний аналіз медіатексту, а й розуміння алгоритмічної логіки платформ, принципів поширення інформації в соціальних мережах, механізмів візуальних і емоційних маніпуляцій, а також нових викликів, пов'язаних із використанням генеративного штучного інтелекту. Саме така адаптація дозволяє зробити медіаграмотність релевантною до реальних умов інформаційної війни.

Порівняно з традиційними підходами до медіаосвіти, де акцент здебільшого робиться на аналізі журналістських матеріалів, у межах цієї дисертації освітній рівень трактується значно ширше. Він має враховувати специфіку сучасного інформаційного середовища, зокрема інформаційне перевантаження, швидкість циркуляції контенту та постійну конкуренцію за увагу користувача. У такому контексті освітній рівень має забезпечувати не тільки розвиток аналітичних компетентностей, а й здатність до свідомого відбору інформації, управління увагою та критичного споживання контенту.

Разом із тим освітній рівень у запропонованій моделі виходить за межі формальної освіти та включає ширший спектр навчальних практик – від онлайн-курсів і просвітницьких ініціатив до державних і громадських програм. Це дозволяє охопити ширші аудиторії та забезпечити безперервність процесу формування медіаграмотності впродовж життя. Отже, освітній рівень виступає не лише інструментом передачі знань, а й механізмом формування стійких поведінкових моделей, що знижують вразливість суспільства до інформаційних маніпуляцій.

Отже, запропонована модель має не лінійний, а мережевий характер, у межах якого інформаційний вплив проходить через усі рівні та на кожному з них може або підсилюватися, або нейтралізуватися. Саме взаємодія рівнів забезпечує її ефективність: сильні сторони одного рівня компенсують обмеження іншого, що дозволяє формувати цілісну систему протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді в умовах сучасної війни.

Наукова специфіка запропонованої моделі полягає у поєднанні загальновизнаних міжнародних підходів до аналізу дезінформації з конкретними умовами російської агресії проти України. Міжнародні організації, зокрема Рада Європи, OECD [127] та UNESCO [173], формують концептуальні засади розуміння інформаційних загроз, медіаграмотності та інформаційної цілісності, однак переважно розглядають їх у загальному, нормативному вимірі. У межах цього дослідження ці підходи адаптовано до ситуації, коли інформаційні технології маніпуляції та пропаганди виступають складовою системного впливу в умовах війни, спрямованого на деморалізацію суспільства, підрив довіри до інституцій та вплив на міжнародне сприйняття подій.

Запропонована у межах цього дослідження концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді в умовах російської агресії не обмежується теоретичним описом, а передбачає подальшу операціоналізацію – конкретизацію до рівня, який дає можливість перевести її в систему прикладного використання та емпіричної перевірки. Вище ми вже визначили цю модель не лише як багаторівневу, комплексну, адаптивну й людиноцентричну систему. Вона спрямована не лише на реагування на вже наявні інформаційні загрози, а й на формування стійкості до них. Якщо на попередніх етапах було обґрунтовано її методологічні засади, теоретичне підґрунтя, принципи побудови та взаємодію індивідуального, платформенного, державного й освітнього рівнів, то на цьому етапі виникає необхідність подати модель у такому вигляді, який дозволить використати її як основу для подальшого навчального впливу та експериментальної

апробації. Саме така логіка відповідає вже сформульованій у попередніх підрозділах вимозі не обмежуватися описом структури, а показати механізм функціонування моделі в умовах практичного дослідження.

У зв'язку з цим у межах цієї роботи доцільно виокремити операційне ядро концептуальної моделі, тобто ту її частину, яка піддається безпосередньому вимірюванню. З огляду на те що платформенний, державний і освітній рівні мають переважно інституційний та структурний характер, а їхня повна перевірка потребувала б значно ширшого за масштабами соціального або управлінського дослідження, у цьому дослідженні акцент переноситься на індивідуально-освітній контур моделі, який є найбільш придатним для емпіричної фіксації змін. Саме поєднання цих двох рівнів і становить експериментально-доказову частину запропонованої концептуальної моделі.

У цьому сенсі модель у прикладному вимірі набуває вигляду когнітивно-освітньої моделі виявлення інформаційних маніпуляцій, у межах якої основним об'єктом спостереження стає здатність респондента правильно ідентифікувати наявність або відсутність ознак маніпуляції та пропаганди в інформаційному повідомленні. Така постановка питання є методологічно виправданою, оскільки дозволяє не лише абстрактно говорити про критичне мислення, медіаграмотність чи стійкість до дезінформації, а й перетворює ці категорії на вимірювані характеристики. Інакше кажучи, модель перестає бути суто теоретичною конструкцією і переходить у площину перевірки: чи здатна аудиторія після ознайомлення з навчальними матеріалами та алгоритмами протидії краще розпізнавати маніпулятивний вплив, ніж до такого ознайомлення. Саме ця зміна і становить центральний критерій прикладної ефективності моделі.

З урахуванням цього ефективність запропонованої концептуальної моделі у межах емпіричного етапу дослідження доцільно визначати як приріст здатності респондентів до виявлення маніпулятивних та пропагандистських ознак в інформаційних меседжах після навчального впливу. Отже, модель у своїй

експериментальній частині спирається на логіку двох послідовних вимірювань: первинного, яке фіксує початковий рівень здатності до розпізнавання маніпулятивного контенту, та повторного, яке відображає рівень цієї здатності після засвоєння навчального модуля, побудованого на практичних інструментах і алгоритмах, що будуть викладені в наступному підрозділі. У такому випадку сама модель функціонує як зв'язка між теоретичною частиною, навчальним блоком і процедурою перевірки, а не як відокремлений абстрактний конструкт.

Для кількісного опису ефективності розпізнавання маніпуляцій доцільно використовувати базовий показник, що відображає частку правильно визначених повідомлень у загальному обсязі запропонованих для аналізу. Якщо позначити кількість правильних відповідей через C , а загальну кількість тестових повідомлень через T , то індивідуальний показник результативності доцільно обчислювати за формулою (4.1):

$$P = C / T \quad (4.1)$$

де P – частка правильно ідентифікованих меседжів, що відображає поточний рівень здатності респондента до виявлення інформаційних маніпуляцій та пропаганди.

Такий показник може набувати значення від 0 до 1, де значення 0 означає повну відсутність здатності до коректного розпізнавання, а значення 1 – повне правильне визначення всіх запропонованих інформаційних повідомлень.

Оскільки дослідження передбачає два етапи вимірювання – до навчального впливу та після нього, – доцільно запровадити два пов'язані між собою показники: P_{before} та P_{after} . Перший із них фіксує вихідний рівень розпізнавання маніпулятивного контенту до ознайомлення з матеріалами практичного блоку, тоді як другий відображає аналогічний показник після навчання.

У такому разі безпосередній приріст здатності до виявлення маніпуляцій доцільно визначати як різницю між повторним та первинним результатом за формулою (4.2):

$$D = P_{\text{after}} - P_{\text{before}} \quad (4.2)$$

де D – абсолютний приріст рівня розпізнавання.

Цей показник є надзвичайно важливим, оскільки він демонструє не просто сам по собі високий або низький результат, а саме зміну, досягнуту під впливом навчального модуля. Якщо значення D є додатним, це означає, що після ознайомлення з практичними інструментами та алгоритмами протидії респонденти краще ідентифікують маніпулятивні меседжі. Якщо ж приріст є мінімальним або відсутнім, це свідчить або про недостатню ефективність навчального впливу, або про те, що складність тестових матеріалів не дозволила повною мірою зафіксувати зміни.

Однак абсолютний приріст ще не дозволяє повною мірою оцінити ефективність моделі, оскільки в різних групах вихідний рівень підготовки може істотно відрізнятись. Саме тому доцільно використовувати також відносний показник ефективності моделі, який демонструє, наскільки зросла здатність до виявлення маніпуляцій порівняно з вихідним рівнем.

Такий показник визначається за формулою (4.3):

$$E_{\text{model}} = (P_{\text{after}} - P_{\text{before}}) / P_{\text{before}} \quad (4.3)$$

де E_{model} – ефективність запропонованої концептуальної моделі в її індивідуально-освітньому вимірі.

У разі, якщо цей показник має додатне значення, можна говорити про позитивний вплив моделі на здатність респондентів розпізнавати маніпуляції. Чим вищим є значення цього показника, тим більшою є практична ефективність моделі. Якщо ж значення наближається до нуля, це означає, що навчальний вплив не дав суттєвого результату. У теоретичному плані саме ця формула забезпечує логічний перехід від концептуального підрозділу до подальшої апробації, оскільки дозволяє подати ефективність моделі у вимірюваному вигляді.

Запропоновані показники не є оригінальним винаходом цього дослідження, а спираються на усталену традицію вимірювання ефективності інформаційного

впливу за схемою «претест–посттест». Зокрема, індекс ефективності інформаційного (пропагандистського) впливу було застосовано ще в межах класичних досліджень масової комунікації [146]; споріднений індекс відносного (нормалізованого) приросту згодом набув поширення як стандартний інструмент оцінювання результативності навчання [141], а показник абсолютного приросту (gain score) є класичним інструментом вимірювання змін між двома вимірюваннями [108]. У межах цього дослідження зазначені показники адаптовано до задачі оцінювання ефективності моделі формування інформаційної стійкості в її індивідуально-освітньому вимірі.

Водночас ефективність концептуальної моделі не повинна зводитися лише до механічного підрахунку правильних відповідей. Доцільно конкретизувати, які саме складові підлягають вимірюванню в межах тестування. У межах цього дослідження такими складовими виступає не лише здатність розрізняти факт і маніпулятивну інтерпретацію. Важливу роль відіграють також уміння ідентифікувати емоційно навантажене повідомлення, навичка виявлення повторюваного пропагандистського наративу, а також готовність піддавати сумніву повідомлення, яке подається в категоричній, тривожній або псевдоінсайдерській формі. Саме ці компоненти складають той операційний зміст моделі, який може бути перевірений експериментально.

Виходячи з цього, доречно стверджувати, що в емпіричному вимірі концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді функціонує як послідовність трьох взаємопов'язаних етапів, а саме – діагностичного, навчально-інтервенційного та контрольного. Діагностичний етап спрямований на фіксацію початкового стану, тобто на визначення того, наскільки аудиторія вже наявно здатна розпізнавати маніпулятивні й пропагандистські ознаки в інформаційних меседжах. Навчально-інтервенційний етап передбачає ознайомлення респондентів із навчальними матеріалами, які містять практичні інструменти, алгоритми протидії, приклади реальних кейсів, а також логіку

розпізнавання маніпулятивних ознак у повідомленнях. В свою чергу контрольний етап полягає у повторному тестуванні респондентів за аналогічним або еквівалентним набором інформаційних повідомлень. У такий спосіб модель не лише описує принципи протидії, а й сама стає предметом перевірки.

Саме ця триетапна побудова є особливо важливою для подальшої оцінки ефективності запропонованої моделі, оскільки дозволяє уникнути довільності в інтерпретації результатів. Використання формалізованого показника E_{model} дає змогу довести, що йдеться саме про оцінку ефективності концептуальної моделі, а не лише про перевірку окремого навчального матеріалу.

В цьому й полягає головна наукова цінність такої операціоналізації: вона дозволяє перевести поняття «протидія інформаційним маніпуляціям» із загального дискурсивного рівня у площину кількісно вимірюваного та верифікованого результату. Отже, запропонована модель набуває не лише пояснювального, а й інструментального характеру. Це забезпечує можливість об'єктивної оцінки її ефективності в межах емпіричного дослідження.

З практичної точки зору така операціоналізація також є доцільною, оскільки забезпечує можливість порівнювати результати між різними віковими, освітніми та професійними групами. Якщо в межах апробації буде використано широку аудиторію, поділену за віком, рівнем освіти, професійною належністю та рівнем медіаспоживання, то запропонована формула дає змогу не лише обчислити загальний ефект моделі, а й виявити, у яких саме групах навчальний вплив виявився сильнішим або слабшим. Це особливо важливо з огляду на вже сформульовану тезу про те, що вразливість до маніпулятивного контенту не є рівномірною і залежить від когнітивних, освітніх та комунікаційних особливостей аудиторії. Отже модель одночасно виконує дві функції: задає логіку протидії та створює інструмент для аналітичного виявлення відмінностей у здатності до розпізнавання маніпуляцій.

Для узагальнення ключових показників та способів їх вимірювання у межах запропонованої концептуальної моделі доцільно використати систематизовану форму подання, що наведена в табл. 4.1.

Таблиця 4.1 – Показники операціоналізації концептуальної моделі та способи їх вимірювання

Показник	Зміст показника	Спосіб вимірювання
C	кількість правильних відповідей	підрахунок правильно ідентифікованих інформаційних повідомлень
T	загальна кількість повідомлень	кількість тестових повідомлень, запропонованих респонденту
P	рівень розпізнавання маніпуляцій	$P = C / T$
P_{before}	рівень до навчання	результат первинного тестування
P_{after}	рівень після навчання	результат повторного тестування
D	абсолютний приріст	$D = P_{\text{after}} - P_{\text{before}}$
E_{model}	відносна ефективність моделі	$(P_{\text{after}} - P_{\text{before}}) / P_{\text{before}}$
Ідентифікація факту / інтерпретації	розрізнення факту та маніпуляції	відповіді на повідомлення з викривленим контекстом
Розпізнавання емоційного тригера	виявлення емоційного впливу	аналіз реакцій на емоційно забарвлені повідомлення
Виявлення наративу	розпізнавання пропагандистських патернів	аналіз серій однотипних повідомлень
Критична оцінка джерела	рівень довіри до джерела	оцінка повідомлень з анонімних або сумнівних джерел

Джерело: розроблено автором.

З огляду на це, взаємодія індивідуального, платформеного, державного та освітнього рівнів формує цілісну систему протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, яка має комплексний, багаторівневий та адаптивний характер.

Узагальнення зазначених підходів дозволяє представити запропоновану концептуальну модель у наочному вигляді (додаток Ц).

З метою узагальнення функціонального призначення кожного рівня запропонованої моделі доцільно систематизувати їх основні характеристики у вигляді структурованої таблиці, що дозволяє чітко співвіднести рівні моделі, їх функції та результати реалізації (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Відповідність рівнів моделі та їх функцій

Рівень	Функція	Результат
Індивідуальний	Аналіз інформації	Виявлення маніпуляції
Платформенний	Контроль поширення	Зниження фейків
Державний	Координація	Системна протидія
Освітній	Формування навичок	Зростання медіаграмотності

Джерело: розроблено автором.

Як видно з табл. 4.1.2, кожен рівень моделі виконує окрему функцію у процесі протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, водночас формуючи відповідний результат, що у сукупності забезпечує системний характер інформаційної стійкості. Такий підхід дозволяє не лише структурно описати модель, але й підкреслити її прикладну значущість у контексті сучасного інформаційного протистояння.

У підрозділі 4.1 обґрунтовано та розроблено концептуальну модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, адаптовану до умов сучасного інформаційного протистояння. Запропонований підхід базується на поєднанні системного, міждисциплінарного та ризикоорієнтованого підходів, що дозволило розглядати дезінформацію як багаторівневий процес, у якому взаємодіють когнітивні, технологічні, інституційні та освітні чинники. У дослідженні сформульовано ключові принципи функціонування моделі, серед яких визначальними є комплексність, багаторівневність, адаптивність, превентивність та людиноцентричність. Їх інтеграція забезпечує стійкість моделі та її ефективність в умовах швидкоплинного інформаційного середовища.

Запропонована модель структурована як система взаємопов'язаних рівнів – індивідуального, платформенного, державного та освітнього, при цьому індивідуальний рівень виступає її базовою ланкою. Його алгоритмічна формалізація дозволяє відтворити логіку когнітивної обробки інформації – від етапу сприйняття до прийняття рішення та поведінкової реакції, що відкриває можливість системного виявлення маніпулятивних впливів. Візуалізація моделі та

узагальнення її елементів у структурованому вигляді підтверджують її цілісність та прикладну спрямованість.

Наукова новизна підрозділу полягає у розробці інтегрованої багаторівневої моделі протидії інформаційним маніпуляціям, яка поєднує когнітивний, технологічний та інституційний виміри в єдину систему, у формалізації ролі індивідуального рівня як ключового елемента інформаційної стійкості через алгоритм його функціонування, а також в обґрунтуванні медіаосвітнього компонента як системотвірного складника формування інформаційної стійкості аудиторії. Це дозволяє перейти від реактивних підходів до проактивної системи протидії інформаційним впливам.

4.2 Практичний інструментарій та механізми виявлення та нейтралізації маніпулятивних та пропагандистських практик

У межах практичної складової запропонованої концептуальної моделі особливого значення набуває систематизація тих інструментів, за допомогою яких суб'єкт сприйняття інформації може не лише ідентифікувати маніпулятивний вплив, а й знижувати його ефективність на рівні власної когнітивної та комунікативної поведінки. Якщо у підрозділі 4.1 було визначено теоретико-методологічні засади моделі, її принципи, рівні та механізм операціоналізації, то в цьому фрагменті увага зосереджується на практичному інструментарії як змістовому ядрі прикладної реалізації цієї моделі.

Принципово важливо зазначити, що у межах цього дослідження практичні інструменти не розглядаються як набір ізольованих порад або технічних прийомів на кшталт формального фактчекінгу. Вони трактуються як взаємопов'язана система когнітивних, аналітичних і поведінкових механізмів, які забезпечують можливість виявлення, інтерпретації та нейтралізації маніпулятивного й пропагандистського впливу в умовах сучасного медійного середовища. Такий підхід зумовлений тим,

що інформаційні маніпуляції в період повномасштабної війни реалізуються через поєднання змістових, емоційних, візуальних, платформених і комунікативних компонентів, а отже, протидія їм не може бути одномірною [28].

Виходячи з цього, у межах практичного інструментарію доцільно виокремити дванадцять основних інструментів, кожен із яких виконує специфічну функцію в процесі виявлення та нейтралізації маніпулятивних і пропагандистських практик. Їх сукупність утворює цілісну систему, що дозволяє перевести загальні положення концептуальної моделі у площину прикладної дії.

1. Інструмент розрізнення факту та інтерпретації

Першим і базовим інструментом є розрізнення факту та інтерпретації. Його ключове значення зумовлене тим, що сучасна маніпуляція найчастіше не спирається на повністю вигадану інформацію, а використовує реальні або частково реальні події, змінюючи їхнє смислове навантаження через інтерпретаційне оформлення. У такому випадку об'єктом впливу стає не сам факт, а його тлумачення, яке подається як очевидне, безальтернативне або таке, що нібито прямо випливає з події [128].

З наукової точки зору цей інструмент виконує функцію первинного когнітивного розмежування між перевірюваним твердженням і смисловою надбудовою над ним [230]. Саме він уможливорює перехід від пасивного сприйняття повідомлення до його структурного аналізу. Якщо людина не здійснює такого розмежування, вона схильна приймати нав'язане тлумачення як частину факту [166], а відтак стає значно вразливішою до маніпуляції.

Функціонально цей інструмент є базовим, оскільки забезпечує роботу всіх наступних механізмів. Лише після відокремлення фактичної основи повідомлення можливо оцінити його емоційне оформлення, наративне навантаження, логічну побудову та відповідність контексту.

2. Інструмент виявлення емоційного тригера

Другим інструментом виступає виявлення емоційного тригера. Його значення визначається тим, що значна частина маніпулятивних і пропагандистських практик орієнтована не стільки на переконання через аргументацію, скільки на стимулювання афективної реакції, яка передує раціональному аналізу. У таких випадках повідомлення спрямоване на те, щоб адресат відчув страх, паніку, гнів, образу, відчай або інше емоційне зрушення ще до того, як почне перевіряти зміст [151].

З науково-психологічного погляду цей інструмент базується на розумінні того, що сильна емоція звужує поле аналітичної оцінки та посилює схильність до імпульсивної поведінки. У ситуації війни це особливо важливо, оскільки емоційна чутливість аудиторії є підвищеною, а повідомлення, які апелюють до загрози, втрати, небезпеки або морального обурення, мають більший потенціал поширення.

Функція цього інструмента полягає не в усуненні емоцій як таких, а у формуванні здатності розпізнавати момент, коли емоція починає виконувати роль технології впливу. Саме ця здатність дає можливість не ототожнювати інтенсивність переживання з вірогідністю повідомлення.

3. Інструмент розпізнавання наративу

Третім інструментом є розпізнавання наративу. У сучасному інформаційному середовищі пропагандистський вплив рідко функціонує через ізольований фейк або окремий меседж. Значно частіше він реалізується через послідовне повторення однієї і тієї самої смислової рамки в різних повідомленнях, жанрах і каналах комунікації. Саме така повторювана рамка і становить наратив [204].

З методологічного погляду цей інструмент дозволяє перейти від аналізу одиничного повідомлення до виявлення системного смислового конструкта. Він є особливо важливим у контексті повномасштабної війни, де пропаганда вибудовується навколо кількох центральних ліній: нібито безперспективності спротиву, виснаження міжнародної підтримки, загальної дестабілізації або втрати

керованості. Окремі повідомлення можуть бути тематично різними, однак у сукупності вони відтворюють один і той самий смисл.

Функціонально цей інструмент забезпечує глибший рівень аналізу, ніж проста перевірка окремого факту. Він дозволяє виявляти стратегічну логіку інформаційного впливу і бачити не лише конкретний текст, а й смислову систему, до якої цей текст належить.

4. Інструмент критичної оцінки джерела

Четвертим інструментом виступає критична оцінка джерела інформації. У сучасному цифровому середовищі джерело є не нейтральною формою подачі змісту, а самостійним елементом впливу. Анонімні ресурси, псевдоінсайдерські канали, сторінки без чіткої авторизації, а також медіа, що системно використовують сенсаційність, можуть бути не просто провідниками, а активними виробниками маніпулятивного контенту [203].

З наукової точки зору цей інструмент пов'язаний із перевіркою комунікативної легітимності джерела. Йдеться не лише про формальне авторство, а й про репутаційну історію, прозорість, логіку добору інформації, послідовність подачі та відповідність джерела його заявленій ролі. У період війни особливої ваги набуває проблема псевдоексклюзивності, коли ресурс претендує на доступ до «прихованої правди», але не надає перевірюваних підстав для довіри.

Функція цього інструмента полягає у зниженні впливу тих повідомлень, достовірність яких підтримується не змістом, а штучно сконструйованою аурую джерела.

5. Інструмент логічної перевірки повідомлення

П'ятим інструментом є логічна перевірка повідомлення. Її необхідність зумовлена тим, що маніпуляція нерідко спирається на порушення причинно-наслідкових зв'язків, на некоректне масштабування окремого випадку до рівня системного явища, на змішування можливого з неминучим або на підміну аналітичного висновку риторичним ефектом [191].

З аналітичного погляду цей інструмент дозволяє виявити, чи дійсно висновок, який пропонується адресатові, випливає з наведених фактів. Саме в таких логічних зсувах часто і приховується маніпулятивна сила повідомлення. Воно може бути зовні правдоподібним, однак містити внутрішній стрибок від окремої події до загального узагальнення, від труднощів до катастрофічного прогнозу, від часткового збою до висновку про повний крах системи.

Функціональне призначення цього інструмента полягає в тому, щоб уповільнити сприйняття та повернути адресата до питання: чи достатньо підстав для такого висновку? Саме логічна перевірка дозволяє нейтралізувати ту форму маніпуляції, яка працює через псевдоочевидність.

6. Інструмент контекстуального відновлення повідомлення

Шостим інструментом є контекстуальне відновлення повідомлення. Його значення зумовлене тим, що інформаційний вплив часто досягається шляхом вилучення певного фрагмента – цитати, відео, фото, цифри або висловлювання – з ширшого контексту, у якому цей фрагмент первинно існував. Після цього він переноситься в іншу смислову рамку і починає працювати як доказ уже іншої тези.

З наукового погляду цей інструмент виконує функцію реконструкції первинних умов появи повідомлення: часових, політичних, соціальних, комунікативних. Це дозволяє знизити ризик помилкової інтерпретації, що виникає через контекстуальний розрив. У період війни такий розрив особливо небезпечний, адже навіть точна цитата або реальне відео можуть бути використані для протилежного за змістом ефекту, якщо позбавити їх первинного тла.

Функціонально інструмент контекстуального відновлення дає змогу повернути складність реальної ситуації туди, де маніпуляція намагається спростити її до одного готового висновку.

7. Інструмент виявлення селективної подачі інформації

Сьомим інструментом виступає виявлення селективної подачі інформації. Його необхідність пов'язана з тим, що маніпуляція нерідко реалізується не через

брехню, а через вибірковість: адресатові показують лише ті факти, що підтримують потрібну тезу, тоді як інші, не менш важливі елементи реальності, системно замовчуються.

З аналітичного погляду селективність є однією з найефективніших форм викривлення, оскільки повідомлення може залишатися формально правдивим, але водночас будувати спотворену картину подій. Така практика характерна для воєнного медіаполя, де вибіркоче наголошення на кризових, конфліктних або негативних епізодах без ширшої рамки формує уявлення про нібито тотальний розпад, загальну безвихідь або одновекторну динаміку подій.

Функція цього інструмента полягає у формуванні в адресата звички запитувати не лише про те, що сказано, а й про те, чого саме бракує для повного розуміння ситуації. Саме ця здатність дозволяє нейтралізувати значну частину маніпуляцій, які будуються на принципі «часткова правда як повна картина».

8. Інструмент виявлення псевдоекспертності та імітації авторитету

Восьмим інструментом є виявлення псевдоекспертності та імітації авторитету. У сучасному медійному просторі маніпуляція часто підкріплюється не перевірюваними аргументами, а спеціально сконструйованим образом мовця, якому приписується статус експерта, інсайдера, аналітика чи знавця закритої інформації. За відсутності достатньої предметної компетенції або доказовості такий статус починає працювати як психологічний заміник аргументації [143].

З наукової точки зору йдеться про механізм переносу довіри з змісту на носія повідомлення. Для аудиторії в умовах війни це особливо ризиковано, адже прагнення знайти «обізнану людину» робить її більш вразливою до тих, хто імітує експертність через упевненість, категоричність, медійну впізнаваність або риторику доступу до ексклюзивних даних.

Функція цього інструмента полягає в тому, щоб повернути оцінку повідомлення з площини «хто це сказав» у площину «на чому це ґрунтується». Саме

це знижує ефективність пропагандистських конструкцій, які маскуються під експертне знання.

9. Інструмент розпізнавання маніпулятивної візуалізації

Дев'ятим інструментом виступає розпізнавання маніпулятивної візуалізації. У сучасному цифровому середовищі візуальний контент має надзвичайно сильний вплив, оскільки сприймається як безпосереднє свідчення реальності. Саме цим користуються маніпулятивні практики: вони залучають фото, відео, інфографіку, скриншоти та візуальні композиції для того, щоб створити потрібне враження ще до текстового осмислення [231].

З методологічного погляду цей інструмент орієнтований на візуальну деконструкцію повідомлення. Він передбачає аналіз того, чи відповідає зображення заявленому контексту, чи не використано старі або вирвані з іншої ситуації кадри, чи не підміняє сильний образ собою доказ. В умовах війни цей інструмент є особливо важливим, оскільки візуалізація руйнувань, натовпів, евакуацій, військових колон, знищеної техніки або побутових черг може бути використана для посилення паніки, деморалізації чи штучного масштабування певного явища.

Функціонально цей інструмент дає змогу перевести сприйняття з площини «я це бачу, отже, це так» у площину аналітичного прочитання образу як частини інформаційної конструкції.

10. Інструмент темпоральної перевірки інформації

Десятим інструментом є темпоральна перевірка інформації, тобто встановлення її часової актуальності. У цифровому просторі маніпуляція часто реалізується через повторне використання старих повідомлень, відео, фотографій або новин, які подаються як нові та нібито пов'язані з поточними подіями. У результаті аудиторія отримує спотворене уявлення про часову близькість загрози, масштаб явища або повторюваність певних процесів.

З аналітичного погляду цей інструмент дозволяє співвіднести повідомлення з календарем подій, часовою послідовністю рішень, етапами розвитку війни та

хронологією публікацій. У багатьох випадках саме така перевірка дає змогу швидко зруйнувати маніпулятивний ефект, який тримається на ілюзії терміновості, новизни чи «щойно отриманої інформації».

Функціональне значення цього інструмента особливо велике в умовах високої швидкості поширення контенту, коли адресат часто реагує на повідомлення до перевірки часу його виникнення.

11. Інструмент нейтралізації через поведінкову паузу

Одинадцятим інструментом є нейтралізація маніпулятивного впливу через поведінкову паузу. На відміну від попередніх інструментів, які переважно орієнтовані на виявлення маніпуляції, цей механізм спрямований на зміну власної реакції адресата. Його сутність полягає у свідомому відтермінуванні дії у відповідь на повідомлення, яке викликає сильну емоцію або спонукає до негайного поширення.

З психологічного погляду поведінкова пауза зменшує ризик імпульсивного включення людини в ланцюг тиражування маніпулятивного контенту. Саме на швидкість реакції часто розраховані пропагандистські механізми: чим менше часу на осмислення, тим вищий шанс, що адресат не застосує інші інструменти перевірки. У цьому сенсі пауза є не пасивністю, а активною формою опору інформаційному впливу.

Функціонально цей інструмент створює умови для включення всіх інших механізмів аналізу. Без нього навіть найкращі аналітичні навички можуть виявитися неактуальними, якщо людина реагує швидше, ніж встигає подумати.

12. Інструмент комунікативної нейтралізації маніпулятивного повідомлення

Дванадцятим інструментом виступає комунікативна нейтралізація маніпулятивного повідомлення. Його значення визначається тим, що інформаційне середовище функціонує не лише як простір індивідуального сприйняття, а й як система безперервних соціальних взаємодій. Саме тому виявлення маніпуляції не є достатнім, якщо адресат не розуміє, як поводитися з таким повідомленням далі.

З наукової точки зору цей інструмент переводить проблему протидії з індивідуального на міжособистісний рівень. Йдеться про те, щоб не підсилювати маніпуляцію повторним емоційним тиражуванням, навіть якщо воно здійснюється з наміром її спростувати. Комунікативна нейтралізація передбачає або відмову від поширення сумнівного контенту, або таку форму реакції, що зміщує акцент із самої маніпулятивної тези на її структурні слабкості: невизначене джерело, емоційний тиск, логічний збій, вирваний контекст або наративну повторюваність.

Функціонально цей інструмент дозволяє людині діяти не лише як захищений адресат, а і як відповідальний учасник інформаційного середовища, здатний знижувати силу подальшого поширення деструктивного впливу.

Отже, система практичних інструментів виявлення та нейтралізації маніпулятивних і пропагандистських практик у межах цього дослідження має комплексний характер і охоплює змістовий, емоційний, логічний, візуальний, часовий, джерельний та поведінковий виміри аналізу інформації. Кожен із дванадцяти інструментів виконує окрему функцію, однак їхня ефективність забезпечується саме взаємодією. У сукупності вони формують цілісну аналітичну рамку, яка дозволяє перейти від фрагментарної реакції на окремі повідомлення до системного розпізнавання механізмів маніпулятивного впливу.

Саме ця система інструментів становить науково-методичну основу подальшого навчального модуля, адресованого респондентам. Якщо цей блок виконує функцію теоретико-прикладного обґрунтування практичного інструментарію, то наступний етап полягає в адаптації цих інструментів до навчального формату, придатного для безпосереднього використання в межах експериментальної апробації, що надалі дає можливість оцінити ефективність запропонованої моделі у підрозділі 4.3.

У межах практичної частини дослідження респондентам було запропоновано навчальний модуль формування здатності до виявлення та нейтралізації маніпулятивних і пропагандистських практик у медійному середовищі. Перед

початком роботи учасникам пояснювалося, навіщо опановувати запропонований інструментарій: його засвоєння має безпосередній практичний зиск для самого користувача, оскільки підвищує особисту інформаційну стійкість і рівень медіаграмотності, формує здатність самостійно розпізнавати спроби впливу та ухвалювати зважені рішення щодо довіри до інформації і її поширення. У такий спосіб людина не лише захищає власний інформаційний простір, а й зменшує ризик стати мимовільним ретранслятором ворожих наративів. Саме тому модуль було побудовано не як набір абстрактних правил, а як зрозумілий і застосовний у щоденному медіаспоживанні практичний ресурс, засвоєння якого дає відчутний особистий результат.

Увесь інструментарій – узагальнену структуру, зміст кожного з дванадцяти інструментів, приклади його реалізації в медійному середовищі та аналітичну інтерпретацію – подано у вигляді зведеної таблиці, що й становить безпосередній зміст навчального модуля (додаток ІІІ).

Узагальнюючи наведені інструменти, доцільно представити їх як єдиний алгоритм дій, який може бути застосований під час сприйняття будь-якого суспільно значущого повідомлення в умовах війни. На першому етапі необхідно визначити, що саме в повідомленні є фактом, а що – інтерпретацією. На другому – з'ясувати, чи не побудоване повідомлення навколо сильного емоційного тригера. На третьому – перевірити, чи не відтворює воно вже знайомий пропагандистський наратив. На четвертому – оцінити джерело інформації та ступінь його прозорості. На п'ятому – перевірити логіку переходу від фактів до висновків. На шостому – відновити ширший контекст повідомлення. На сьомому – з'ясувати, чи не є подача інформації вибірковою. На восьмому – оцінити, чи не використовується псевдоекспертність або імітація авторитету. На дев'ятому – проаналізувати візуальний компонент повідомлення (за наявності). На десятому – встановити його часову актуальність. На одинадцятому – зробити поведінкову паузу, якщо повідомлення провокує миттєву реакцію. Нарешті, на дванадцятому – обрати

комунікативно відповідальний спосіб реакції, який не підсилює маніпулятивний вплив.

У результаті, наведені інструменти утворюють цілісну практичну систему, яка допомагає більш уважно й усвідомлено працювати з інформацією в умовах війни. Їх послідовне застосування дає можливість не лише краще розпізнавати маніпулятивні та пропагандистські повідомлення, а й формувати стійкішу модель критичного сприйняття медійного контенту. Саме на основі цього навчального модуля надалі здійснюється повторне оцінювання, що дозволяє визначити, наскільки запропонований практичний інструментарій впливає на здатність респондентів виявляти та нейтралізувати інформаційні маніпуляції і пропаганду [225].

Отже, цей навчальний модуль формує у респондента не окрему технічну навичку, а цілісну модель поведінки в медійному середовищі повномасштабної війни. Саме це дає підстави розглядати його як центральний інтервенційний компонент практичної частини дослідження. У межах подальшої апробації, представленої в підрозділі 4.3, ефективність цього модуля оцінюється шляхом зіставлення результатів первинного та повторного тестування, що дозволяє перейти від теоретичного опису системи протидії до її емпіричної перевірки.

4.3 Експериментальна апробація запропонованої моделі та оцінка її ефективності

Завершальним етапом практичної частини цього дослідження є експериментальна апробація запропонованої моделі протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді та оцінка її ефективності в умовах, максимально наближених до реального медіаспоживання в період повномасштабної російської агресії проти України. Якщо в підрозділі 4.1 було здійснено концептуальне обґрунтування моделі, визначено її принципи, рівні та логіку функціонування, а в

підрозділі 4.2 розроблено систему практичних інструментів і навчальний модуль для респондентів, то в межах цього підрозділу увага зосереджується на перевірці того, чи забезпечує запропонований навчальний вплив реальне підвищення здатності аудиторії розпізнавати маніпулятивні та пропагандистські практики.

Необхідність такого етапу зумовлена тим, що у сфері дослідження інформаційних маніпуляцій недостатньо обмежитися теоретичним описом механізмів впливу або навіть розробкою навчального інструментарію. Для наукового підтвердження практичної значущості моделі потрібно встановити, чи фіксується після її застосування вимірювана зміна в когнітивній поведінці респондентів. Саме тому експериментальна апробація в цьому дослідженні розглядається не як допоміжний елемент, а як центральний механізм емпіричної верифікації розробленої системи протидії.

У межах підрозділу 4.3 ставилися такі завдання: по-перше, організувати контрольоване первинне та повторне тестування респондентів; по-друге, сконструювати діагностичний матеріал, який відображає типові для медіаполя повномасштабної війни маніпулятивні та пропагандистські практики; по-третє, здійснити кількісне вимірювання динаміки результатів до та після ознайомлення з навчальним модулем; по-четверте, інтерпретувати отримані дані з урахуванням структури застосованих інструментів; по-п'яте, визначити наукову новизну та практичну значущість одержаних результатів.

Експериментальна апробація була реалізована у форматі двоетапного онлайн-дослідження із використанням цифрової платформи Google Forms, що забезпечило стандартизоване пред'явлення завдань, однаковий порядок проходження тестів для всіх учасників, автоматизований збір відповідей та технічну можливість подальшої кількісної обробки результатів. Вибір саме цього інструменту був зумовлений не лише його доступністю, а й тим, що він найбільш адекватно відтворює сучасний формат повсякденного контакту людини з інформацією, яка сьогодні сприймається переважно через цифрові платформи, мобільні пристрої та соціальні мережі.

Опитування проводилося дистанційно засобами сервісу Google Forms у стислий період з 15 по 17 квітня 2026 р. Концентрація збору даних у межах короткого часового проміжку була методологічно виправданою, оскільки забезпечувала однаковий інформаційний контекст для всіх учасників і мінімізувала вплив зовнішніх подій (ефект історії) на результати первинного та повторного тестування. Участь була повністю добровільною та анонімною: анкета не містила запитань, які дозволяли б ідентифікувати особу респондента (прізвище, контактні дані, місце роботи тощо). Такий підхід відповідає принципам конфіденційності та мінімізації обробки персональних даних і водночас зменшує вплив соціально бажаних відповідей.

Вибірка дослідження має цільовий (неімовірнісний, purposive) характер. Посилання на анкету поширювалося серед повнолітніх користувачів через особисті професійні контакти автора, соціальні мережі та месенджери; до участі залучалися представники державного та приватного секторів, які регулярно взаємодіють із цифровими інформаційними ресурсами. Цільовий тип вибірки традиційно застосовується в соціологічних, комунікаційних та медіадослідженнях, коли завданням є не статистичне відтворення генеральної сукупності, а отримання відповідей від осіб, які безпосередньо взаємодіють із предметом дослідження [123]. Оскільки предметом аналізу є сприйняття інформаційних повідомлень активними користувачами цифрового середовища, демографічні характеристики (вік, стать, професія, місце проживання) свідомо не фіксувалися, адже вони не були змінними, необхідними для досягнення мети дослідження. Відповідно, отримані результати використовуються для виявлення характерних тенденцій, а не для статистичної екстраполяції на все населення України.

Процедура дослідження складалася з трьох послідовних етапів. На першому етапі респонденти проходили первинне тестування, що включало двадцять інформаційних повідомлень. Кожне повідомлення потрібно було оцінити з точки зору наявності або відсутності в ньому ознак маніпуляції чи пропагандистського

впливу. На другому етапі учасники ознайомлювалися з навчальним модулем, розробленим у підрозділі 4.2, який був побудований на дванадцяти практичних інструментах виявлення та нейтралізації маніпулятивних практик. На третьому етапі здійснювалося повторне тестування, також побудоване на двадцяти інформаційних повідомленнях, співмірних за структурою, складністю та тематикою з первинним набором.

Навчальний модуль було інтегровано безпосередньо в структуру Google-форми: респондент спочатку відповідав на перший блок із двадцяти повідомлень (первинне тестування), далі послідовно ознайомлювався з навчальним матеріалом модуля, описаного в підрозділі 4.2 (додаток ІІІ), після чого проходив другий блок із двадцяти повідомлень (повторне тестування) з автоматичною фіксацією результату. Повний перелік запитань опитувальника наведено в додатку Ю.

Використання саме двадцяти повідомлень на кожному етапі видається методично виправданим. Така кількість, з одного боку, є достатньою для охоплення всіх основних типів інструментів, що перевіряються, а з іншого – не створює надмірного когнітивного навантаження на респондентів. Крім того, двадцять повідомлень дозволяють отримати кількісно зручну шкалу вимірювання, у межах якої одна правильна відповідь становить 5 % від загального обсягу тесту, що спрощує подальшу інтерпретацію динаміки результатів.

Google-форму, у яку було інтегровано процедуру тестування, побудовано за єдиною логікою. Спочатку респондент бачив коротке вступне пояснення щодо мети опитування та інструкцію до виконання завдання. Далі послідовно подавалися інформаційні повідомлення, під кожним із яких пропонувалися два варіанти відповіді: «повідомлення містить ознаки маніпуляції / пропагандистського впливу» та «повідомлення не містить виражених ознак маніпуляції». Така бінарна логіка відповідей була обрана свідомо, оскільки вона дозволяє сконцентрувати увагу респондента саме на розпізнаванні наявності або відсутності маніпулятивного механізму, не розпорошуючи її на другорядні класифікаційні нюанси. Приклад

інтерфейсу опитування, реалізованого за допомогою сервісу Google Forms, наведено на рисунку 4.3.1.

Новая форма

Опубліковано

Запитання Відповіді 47 Налаштування

Усього балів: 40

Розділ 1 з 3

Оцінювання сприйняття інформаційних повідомлень (маніпулятивний та пропагандистський вплив)

В І У Е

Шановний респонденте!

Вам буде запропоновано серію інформаційних повідомлень, які необхідно оцінити з точки зору наявності або відсутності ознак маніпулятивного чи пропагандистського впливу.

Після цього Ви ознайомитесь із коротким **навчальним модулем**, спрямованим на формування навичок розпізнавання інформаційних маніпуляцій та ознак пропагандистського впливу.

Далі Вам буде запропоновано ще одну серію повідомлень для оцінювання.

Просимо уважно ознайомлюватися з кожним повідомленням та обирати один варіант відповіді.

Опитування є анонімним, а отримані результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді в наукових цілях.

Інструкція:
Для кожного повідомлення оберіть один із варіантів:
– повідомлення містить ознаки маніпулятивного або пропагандистського впливу;
– повідомлення не містить виражених ознак маніпулятивного або пропагандистського впливу.

Рисунок 4.1 – Інструмент збору емпіричних даних: Google-форма опитування респондентів

Джерело: розроблено автором.

Як видно з рисунка 4.1, структура опитування передбачає послідовне подання інформаційних повідомлень із бінарним вибором відповіді, що забезпечує уніфікованість збору даних та можливість їх подальшої кількісної обробки. Приклад окремих тестових завдань з варіантами відповідей наведено на рисунку 4.2.

Новая форма

Опубликовано

Запитання Відповіді 47 Налаштування

Усього балів: 40

Інформаційне повідомлення 3.

Після нічного обстрілу частина міста залишилася без світла. Держава повністю втратила здатність захищати цивільне населення.

☐ Повідомлення містить ознаки маніпулятивного або пропагандистського впливу

☐ Повідомлення не містить виражених ознак маніпулятивного або пропагандистського впливу.

Інформаційне повідомлення 4.

Після атаки в окремих районах міста запроваджено аварійні відключення електроенергії.

☐ Повідомлення містить ознаки маніпулятивного або пропагандистського впливу

☐ Повідомлення не містить виражених ознак маніпулятивного або пропагандистського впливу.

Рисунок 4.2 – Приклад тестових завдань з бінарним вибором відповідей в Google-формі

Джерело: розроблено автором.

Діагностичний матеріал для первинного та повторного тестування був сформований на основі тих практичних інструментів, які були розроблені в підрозділі 4.2. Відповідно, кожне повідомлення у тесті мало не лише загальну тематичну прив'язку до медіаполя повномасштабної війни, але й чітке функціональне навантаження. Воно перевіряло здатність респондента виявляти конкретний тип маніпулятивної ознаки: змішування факту та інтерпретації, емоційний тригер, наративне повторення, маніпулятивну роботу з джерелом, логічне перебільшення, виривання з контексту, селективну подачу інформації, псевдоекспертність, маніпулятивну візуалізацію, часове зміщення, стимулювання імпульсивного поширення або проблемну комунікативну реакцію.

При доборі повідомлень враховувалися кілька принципів. Вони мали бути реалістичними, тобто відтворювати такі риторичні конструкції, які справді зустрічаються в медіапросторі війни. Також вони мали бути зрозумілими для респондентів без додаткового спеціального пояснення, демонструвати не лише очевидні, але й приховані форми маніпуляції, щоб перевіряти не поверхневу настороженість, а реальну аналітичну здатність. Окрім того, частина повідомлень

свідомо конструювалася як нейтральні, аби уникнути зміщення результатів у бік автоматичного сприйняття будь-якого воєнного повідомлення як маніпулятивного.

Усі діагностичні повідомлення сформульовані українською мовою та є змодельованими одиницями, створеними автором на основі узагальнення типових маніпулятивних і пропагандистських прийомів, що систематично фіксуються в сучасному інформаційному просторі. Вони не є дослівними цитатами з конкретних джерел і не містять прямих запозичень із окремих пропагандистських матеріалів. Такий підхід дозволив стандартизувати стимульний матеріал для всіх респондентів, мінімізувати ризик повторної популяризації ворожих наративів і дослідити реакцію саме на маніпулятивні механізми (емоційний тиск, викривлення фактів, апеляцію до страху чи авторитету), а не на впізнаваність конкретного інформаційного приводу.

Первинні дані дослідження – знеособлене вивантаження відповідей усіх респондентів із сервісу Google Forms разом із відмітками часу (таймштампами) проходження – наведено в додатку Ю (табл. Ю.3), а фрагмент цього вивантаження для ілюстрації подано на рис. 4.5. Наявність повної матриці відповідей забезпечує відтворюваність результатів: усі узагальнені показники, представлені нижче, можуть бути перевірені безпосередньо за первинними даними.

Для збору відповідей використовувався окремий обліковий запис Google, зареєстрований спеціально для цього дослідження (manipulation.propaganda.research@gmail.com), що забезпечило централізований збір, систематизацію та подальшу обробку даних.

Загальна кількість респондентів, які взяли участь у дослідженні, становить 47 осіб. Для одnogрупового дослідження за схемою «претест–посттест», метою якого є виявлення динаміки змін у межах однієї вибірки, а не статистичне порівняння незалежних груп, такий обсяг є прийнятним для прикладної апробації, оскільки дозволяє зафіксувати стійкі тенденції зміни показників до та після навчального

впливу [221]. Узагальнені результати проходження тестування наведено на рисунку 4.3.

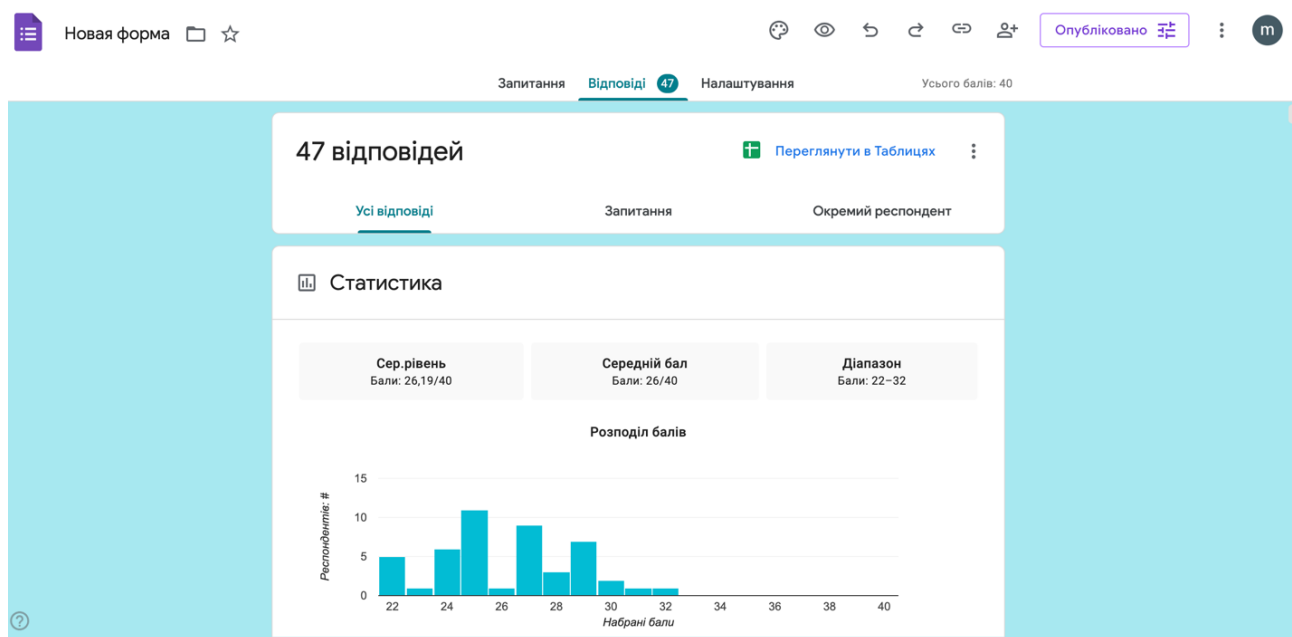

Рисунок 4.3 – Узагальнені результати відповідей респондентів у середовищі Google Forms

Джерело: розроблено автором.

Представлені дані підтверджують повноту зібраного емпіричного матеріалу та забезпечують можливість його подальшої кількісної інтерпретації.

Перелік інформаційних повідомлень, використаних на етапі первинного тестування, наведено в додатку Ю (табл. Ю.1), яка одночасно містить повний текст діагностичної частини опитувальника. Зазначений масив діагностичного матеріалу сформовано з урахуванням типових для медіаполя повномасштабної війни маніпулятивних та пропагандистських практик, що дозволяє відтворити реальні умови сприйняття інформації респондентами.

На діагностичному рівні повідомлення класифікуються за переважаючим типом впливу за такими критеріями: маніпулятивне – приховане спотворення інформації без вираженої ідеологічно-мобілізаційної мети; пропагандистське – вплив із вираженою ідеологічно-мобілізаційною метою; комбіноване – поєднання

обох механізмів; нейтральне – повідомлення без виражених ознак впливу. Такий робочий поділ не суперечить загальному положенню дослідження про маніпуляцію як інструмент пропаганди, а лише деталізує рівень аналізу конкретних повідомлень.

Кожне повідомлення у таблиці супроводжується аналітичною характеристикою, яка включає визначення його типу (маніпулятивне або нейтральне), ідентифікацію відповідної маніпулятивної ознаки або інструменту, а також пояснення характеру впливу на аудиторію. Такий підхід забезпечує не лише опис діагностичного матеріалу, але й обґрунтування його відповідності цілям експериментального дослідження. У межах дослідження доцільно розмежовувати маніпулятивні та пропагандистські практики як взаємопов'язані, але не тотожні форми інформаційного впливу. У зв'язку з цим у таблиці Ю.1 використано узагальнену категорію «тип інформаційного впливу», яка дозволяє відобразити як окремі прояви маніпулятивних механізмів, так і ширші пропагандистські конструкції, а також їх комбіновані форми. Такий підхід забезпечує більш точну ідентифікацію характеру повідомлення та узгоджується із теоретичними положеннями, викладеними в цьому дослідженні.

Також слід зауважити, що в межах цього дослідження маніпулятивні практики та пропагандистські конструкції розглядаються як взаємопов'язані, але різнорівневі явища інформаційного впливу. Маніпулятивні практики – це локальні когнітивні або комунікативні прийоми впливу на сприйняття інформації, такі як емоційні тригери, логічні викривлення, селективна подача фактів або апеляція до псевдоавторитету. Вони діють на рівні окремого повідомлення і спрямовані на зміну інтерпретації конкретної інформації. Натомість пропагандистські конструкції є ширшими за масштабом і передбачають системне формування цілісних наративів, які повторюються в інформаційному просторі та закріплюють певні установки, зокрема недовіру до держави, партнерів або віру в неминучість негативних сценаріїв.

Як наслідок, маніпуляція виступає інструментом впливу, тоді як пропаганда – структурою або системою цього впливу.

Як видно з таблиці Ю.1, діагностичний масив первинного тестування включає повідомлення різних типів інформаційного впливу – маніпулятивного, пропагандистського, комбінованого та нейтрального. Такий підхід дозволяє оцінити не лише здатність респондентів виявляти маніпуляції, але й ідентифікувати ширші пропагандистські конструкції та відрізнити їх від об'єктивної інформації.

Включення до тесту різних механізмів впливу забезпечує комплексну перевірку сформованих аналітичних навичок, зокрема розпізнавання емоційних тригерів, логічних викривлень, псевдоекспертності, селективної подачі інформації та інших інструментів, визначених у підрозділі 4.2. Отже, наведена таблиця виступає структурованою основою експериментального дослідження та забезпечує валідність подальшої оцінки ефективності запропонованої моделі.

Перелік інформаційних повідомлень, використаних на етапі повторного тестування, наведено в додатку Ю (табл. Ю.2). Цей масив сформовано за аналогічними принципами, що й матеріал первинного тестування, однак без прямого дублювання формулювань, що дозволяє виключити ефект запам'ятовування відповідей.

Кожне повідомлення у таблиці супроводжується аналітичною характеристикою, яка включає визначення типу інформаційного впливу, ідентифікацію відповідного маніпулятивного або пропагандистського інструменту, а також пояснення характеру впливу на аудиторію. Такий підхід забезпечує перевірку не відтворення правильних відповідей, а рівня засвоєння аналітичних механізмів, сформованих у процесі навчання.

Як видно з наведених у додатку Ю (табл. Ю.2) даних, структура повторного тестування зберігає баланс між нейтральними та маніпулятивно-пропагандистськими повідомленнями, що дозволяє об'єктивно оцінити рівень сформованих навичок розпізнавання інформаційних впливів.

Важливо, що всі повідомлення побудовані на тих самих типах маніпулятивних і пропагандистських механізмів, що були розглянуті у підрозділі 4.2, однак представлені у нових формулюваннях. Це забезпечує перевірку не механічного запам'ятовування, а здатності респондентів застосовувати інструментарій аналізу в нових інформаційних ситуаціях. Отже, наведений масив повідомлень дозволяє зафіксувати реальний рівень сформованості аналітичних компетентностей та виступає основою для подальшого порівняльного аналізу результатів первинного та повторного тестування.

Згідно з методикою підрахунку та аналітичної інтерпретації результатів, рівень здатності до розпізнавання маніпуляцій визначався за формулою:

$$P = C / T,$$

де C – кількість правильних відповідей респондента, а T – загальна кількість повідомлень, поданих у тесті. Оскільки на кожному етапі використовувалося 20 повідомлень, показник P набував значення від 0 до 1, де 0 означає повну відсутність правильного розпізнавання, а 1 – повне правильне визначення всіх повідомлень.

Для оцінки динаміки результатів застосовувалися показники P_{before} та P_{after} , які фіксують середній рівень правильного розпізнавання до та після проходження навчального модуля. Абсолютний приріст обчислювався за формулою:

$$D = P_{\text{after}} - P_{\text{before}}$$

Відносна ефективність моделі розраховувалась за формулою:

$$E_{\text{model}} = (P_{\text{after}} - P_{\text{before}}) / P_{\text{before}}$$

Індивідуальні результати респондентів за підсумками первинного та повторного тестування наведено в додатку Ю (табл. Ю.3). Подані дані відображають кількість правильних відповідей кожного учасника до проходження навчального модуля та після ознайомлення з ним, а також дозволяють простежити загальну динаміку приросту результатів.

Як видно з наведених у додатку Ю (табл. Ю.3) даних, в усіх 47 респондентів зафіксовано позитивну динаміку результатів. Середній показник правильних

відповідей зріс із 10,55 до 15,64 із 20 можливих, що відповідає зростанню рівня розпізнавання маніпулятивних і пропагандистських повідомлень із 0,53 до 0,78. Це свідчить про виражений позитивний вплив навчального модуля на здатність учасників ідентифікувати ознаки інформаційної маніпуляції.

За результатами апробації, обчисленими за показниками, обґрунтованими в підрозділі 4.1 (P_{before} , P_{after} , D , E_{model}), середній показник первинного тестування склав 0,53 (53 %), що відповідає 10,55 правильних відповідей із 20; після проходження навчального модуля він зріс до 0,78 (78 %), тобто до 15,64 правильних відповідей із 20. Відповідно, абсолютний приріст D становить 0,25 (25 %), а відносна ефективність моделі E_{model} – 0,48 (показник обчислено за неокругленими середніми значеннями 10,55 та 15,64 із 20; обчислення за округленими частками 0,53 і 0,78 дає близький результат – приблизно 0,47). Динаміку змін узагальнено на рис. 4.4.

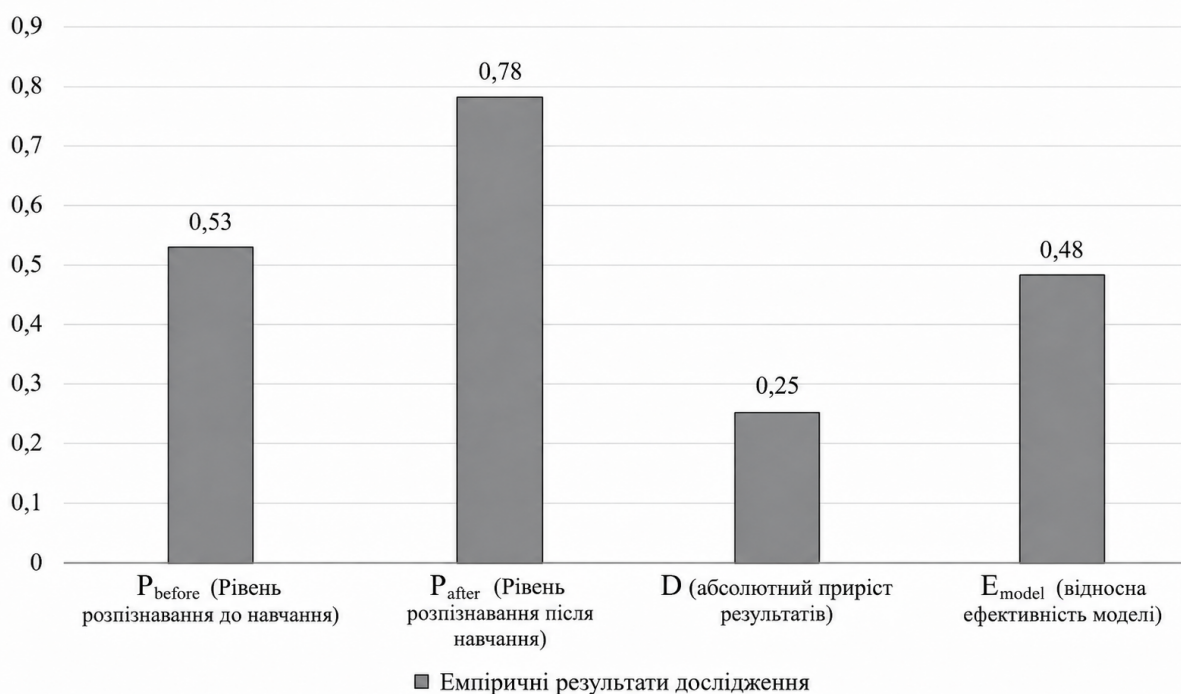

Рисунок 4.4 – Основні показники результативності апробації моделі: рівень розпізнавання до (P_{before}) та після (P_{after}) навчання, абсолютний приріст (D) і відносна ефективність моделі (E_{model})

Джерело: розроблено автором.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що навчальний модуль справляє не ситуативний, а системний вплив на когнітивну модель сприйняття інформації. Зростання середнього показника з 0,53 (53 %) до 0,78 (78 %) означає, що після проходження навчання респонденти почали значно впевненіше відрізняти повідомлення з маніпулятивними ознаками від нейтральних.

Особливу увагу слід звернути на те, що покращення фіксується не лише на рівні простих і очевидних прикладів, а й у тих випадках, де маніпуляція має прихований характер. Це насамперед стосується повідомлень, у яких маніпулятивність реалізується через інтерпретаційну надбудову, селективність, псевдоекспертність або контекстуальне зміщення. Отже, йдеться не про механічне засвоєння окремих ознак, а про формування цілісної аналітичної установки.

Зміна результатів також свідчить про підвищення здатності респондентів до самоконтролю в ситуації інформаційного тиску. Зменшення кількості помилок у повідомленнях із яскравими емоційними тригерами означає, що респонденти стали менш схильними автоматично реагувати на драматизацію й емоційну мобілізацію. У свою чергу, покращення показників у завданнях, пов'язаних із джерелом, контекстом і часом, демонструє зростання уважності до формальних і структурних ознак повідомлення.

Водночас варто підкреслити, що різні інструменти засвоювалися неоднаково. Найбільш швидко позитивну динаміку продемонстрували інструменти розрізнення факту та інтерпретації, виявлення емоційного тригера, критичної оцінки джерела та темпоральної перевірки. Це можна пояснити їхньою відносною наочністю і тим, що вони мають безпосередній вихід на повсякденне медіаспоживання. Дещо складнішими для респондентів виявилися інструменти розпізнавання наративу, селективної подачі інформації та псевдоекспертності, оскільки вони вимагають ширшого контекстуального бачення й вищого рівня аналітичного узагальнення. Проте навіть за цими групами завдань спостерігалось стійке позитивне зростання.

Водночас слід зазначити методологічні обмеження проведеної апробації. По-перше, дослідження виконано за одногруповою схемою «претест–посттест» без окремої контрольної групи, що є відомою властивістю цього типу дизайну і не дозволяє повністю виключити вплив сторонніх чинників на зафіксовану динаміку. По-друге, вибірка має цільовий характер і обмежений обсяг (47 осіб), тому одержані результати відображають характерні тенденції, а не статистично репрезентативні для всього населення показники. По-третє, застосовано дискретну шкалу з фіксованою кількістю завдань (20 одиниць), що зумовлює обмежену кількість можливих значень і, відповідно, природну повторюваність окремих результатів. По-четверте, зафіксований приріст має порівняно вузький розподіл: у 41 респондента з 47 він становив п'ять або шість правильних відповідей, тоді як крайні значення (два та чотири) виявлено лише в поодиноких випадках. Така щільність результатів зумовлена сукупністю чинників: однорідністю цільової вибірки за рівнем медіакомпетентності, дискретною двадцятибальною шкалою, яка обмежує кількість можливих значень, а також стислим часовим інтервалом між етапами тестування, що мінімізує вплив сторонніх інформаційних впливів, але водночас не дає змоги простежити відкладений ефект навчання. Наведені обмеження визначають напрями подальших досліджень, зокрема перевірку моделі на більших вибірках із залученням контрольної групи та рандомізації учасників.

Науково-практична значущість результатів, отриманих у межах підрозділу 4.3, полягає в тому, що авторську модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді – за своєю спрямованістю модель формування інформаційної стійкості аудиторії – піддано експериментальній перевірці як систему, що допускає кількісне оцінювання. Практичний навчальний модуль медіаосвітнього характеру, заснований на дванадцяти інструментах виявлення та нейтралізації маніпулятивних практик, інтегровано у процедуру двоетапного тестування з подальшим обчисленням показників ефективності.

Для оцінювання результативності навчального впливу у сфері протидії дезінформації та пропаганді адаптовано класичні показники претесту й посттесту (P_{before} , P_{after} , D , E_{model}) до задачі вимірювання ефективності моделі та поєднано їх зі спеціально сконструйованим діагностичним матеріалом, тематично прив'язаним до медіаполя повномасштабної війни. Це дозволило перевести оцінку ефективності з рівня загальних тверджень у площину конкретно вимірюваної зміни.

Практичну протидію інформаційним маніпуляціям розглянуто як процес, що може оцінюватися через зміну здатності респондентів до розпізнавання різних типів маніпулятивних повідомлень у реалістичному цифровому середовищі, а не лише через загальні самооцінки або декларативні уявлення про критичне мислення.

У межах цього підрозділу було здійснено прикладну експериментальну апробацію запропонованої моделі протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді, побудовану на двоетапному тестуванні респондентів до та після проходження навчального модуля. Дослідження було організовано із застосуванням цифрової платформи Google Forms, що забезпечило стандартизованість умов, однакову форму пред'явлення завдань та коректність подальшої кількісної обробки результатів.

Для перевірки ефективності навчального впливу було сформовано два паралельні масиви діагностичних повідомлень по 20 одиниць у кожному. Усі повідомлення були змодельовані на основі типових для медіаполя повномасштабної війни сюжетів, риторичних конструкцій і смислових схем. При цьому частина з них містила виражені ознаки маніпулятивного чи пропагандистського впливу, а частина – виконувала функцію нейтрального фону, що дозволило оцінювати не лише здатність виявляти маніпуляцію, але й точність відмежування її від неманіпулятивних повідомлень.

У результаті первинного тестування середній рівень правильного розпізнавання склав 0,53 (53 %), тоді як після проходження навчального модуля він зріс до 0,78 (78 %). Абсолютний приріст становив 0,25 (25 %), а відносна

ефективність моделі – 0,48 (48 %). Ці показники свідчать про виражену позитивну динаміку та підтверджують, що запропонований навчальний модуль справляє позитивний вплив на здатність респондентів розпізнавати маніпулятивні та пропагандистські практики.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що розроблена модель має не лише концептуальну завершеність, а й практично підтверджену дієвість. Її ефективність проявляється у зміні характеру сприйняття інформації: респонденти вчаться розмежовувати факт і інтерпретацію, меншою мірою піддаються емоційним тригерам, уважніше ставляться до джерела інформації, контексту, часу та логіки повідомлення. Отже, можна говорити про формування в них не окремих фрагментарних навичок, а цілісної аналітичної моделі взаємодії з медійним контентом.

Водночас експериментальна апробація показала, що ефект навчання є диференційованим: деякі інструменти засвоюються швидше, інші потребують більш тривалого опрацювання. Це, однак, не знижує цінності моделі, а навпаки – демонструє її гнучкість і потенціал для подальшого удосконалення та адаптації до різних категорій аудиторій.

Для ілюстрації характеру первинних даних на рисунку 4.5 наведено фрагмент знеособленого вивантаження відповідей респондентів із сервісу Google Forms.

Новая форма (Відповіді) — Відповіді форми (1)

	Позначка часу	Результат	Інформаційне повідомлення 1	Інформаційне повідомлення 2	Інформаційне повідомлення 3
1	2026-04-15 19:31:48	25 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...
2	2026-04-15 19:49:19	25 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
3	2026-04-15 20:02:27	25 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення містить ознак...
4	2026-04-16 10:10:49	27 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...
5	2026-04-16 10:18:30	22 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
6	2026-04-16 10:25:51	29 / 40	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...
7	2026-04-16 10:33:02	25 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
8	2026-04-16 10:44:45	27 / 40	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...
9	2026-04-16 11:14:36	24 / 40	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
10	2026-04-16 11:21:26	29 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
11	2026-04-16 12:11:00	25 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
12	2026-04-16 12:36:27	28 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення не містить ви...
13	2026-04-16 12:52:12	23 / 40	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...
14	2026-04-16 13:04:04	31 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...
15	2026-04-16 13:10:45	24 / 40	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення містить ознак...
16	2026-04-16 13:20:52	25 / 40	Повідомлення містить ознак...	Повідомлення не містить ви...	Повідомлення містить ознак...

Рисунок 4.5 – Знеособлене вивантаження результатів опитування з Google Forms (фрагмент – перші 16 респондентів)

Джерело: розроблено автором.

Отже, підрозділ 4.3 виконує функцію емпіричного підтвердження основних положень дослідження і доводить, що запропонована система протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді може бути не лише теоретично обґрунтованою, але й кількісно верифікованою. Це дозволяє розглядати її як перспективний інструмент підвищення інформаційної стійкості в умовах сучасного воєнного медіасередовища.

Висновки до розділу 4

У четвертому розділі здійснено перехід від теоретичного осмислення та емпіричного аналізу інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди до їх практичної операціоналізації у вигляді цілісної прикладної системи протидії та її експериментальної перевірки. Це дало змогу поєднати концептуальне моделювання, розробку практичного інструментарію та перевірку його ефективності в реальних умовах.

У підрозділі 4.1 було розроблено та науково обґрунтовано концептуальну модель протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді в умовах російської агресії проти України. У ході дослідження встановлено, що ефективна протидія сучасним інформаційним впливам неможлива в межах фрагментарних або ізольованих підходів і потребує системного бачення, яке враховує багаторівневу природу інформаційного середовища, а також взаємодію різних суб'єктів комунікаційного процесу. Запропонована модель базується на принципах комплексності, багаторівневості, адаптивності, превентивності та людиноцентричності й передбачає взаємодію індивідуального, освітнього, платформенного та державного рівнів як єдиної системи формування інформаційної стійкості.

Окремо було встановлено, що ключове значення у межах цієї моделі має саме індивідуальний рівень, оскільки саме тут відбувається первинне сприйняття інформації, її інтерпретація, формування довіри або недовіри до повідомлення, а також прийняття рішення щодо його подальшого поширення. Фактично саме індивідуальний рівень виступає точкою входу для будь-якого інформаційного впливу. У зв'язку з цим доведено, що без розвитку аналітичних навичок на цьому рівні навіть найбільш розвинені інституційні або технологічні механізми не здатні забезпечити стійкий і довготривалий ефект протидії.

Водночас освітній рівень у межах запропонованої моделі виконує функцію закріплення та систематизації відповідних компетентностей. Саме він забезпечує формування стійких навичок критичного мислення, інформаційної гігієни та здатності до самостійного аналізу інформаційних повідомлень у довгостроковій перспективі. У сукупності це створює передумови для формування більш стійкого до маніпуляцій інформаційного середовища.

У підрозділі 4.2 концептуальна модель була деталізована та наповнена прикладним змістом через розробку системи практичних інструментів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію маніпулятивних і пропагандистських

практик. У межах дослідження було сформовано структурований навчальний модуль, який включає дванадцять взаємопов'язаних інструментів аналізу інформаційних повідомлень. Встановлено, що запропонований інструментарій охоплює ключові рівні інформаційного впливу – когнітивний, емоційний, логічний, джерельний, контекстуальний та комунікативний.

Важливою характеристикою розробленого підходу є його універсальність і можливість застосування до різних типів контенту, включаючи текстові, візуальні та комбіновані повідомлення. Крім того, кожен інструмент був підкріплений прикладами з реального інформаційного простору періоду повномасштабної війни, що значно підвищило рівень його прикладної релевантності та полегшило процес засвоєння матеріалу респондентами. У результаті сформований навчальний модуль поєднує теоретичну обґрунтованість із практичною спрямованістю, що є важливою умовою його подальшого використання.

Емпірична перевірка ефективності запропонованої моделі, здійснена у підрозділі 4.3, продемонструвала її результативність. Порівняльний аналіз результатів первинного та повторного тестування засвідчив зростання рівня здатності респондентів до розпізнавання маніпулятивних і пропагандистських повідомлень. Зокрема, встановлено, що середній показник рівня розпізнавання до навчального впливу становив 0,53, тоді як після проходження навчального модуля він зріс до 0,78. Абсолютний приріст у 0,25 свідчить про підвищення аналітичної ефективності.

Ще більш показовим є показник відносної ефективності моделі, який становить 0,48, тобто рівень розпізнавання зріс на 48 % відносно початкового значення. Це дозволяє зробити висновок про те, що навчальний вплив має не ситуативний, а саме системний характер і сприяє формуванню стійких аналітичних навичок.

Додатково встановлено, що позитивна динаміка має масовий характер і охоплює більшість респондентів, що свідчить про ефективність моделі не лише на

індивідуальному, але й на груповому рівні. Зміщення розподілу результатів у бік вищих значень підтверджує, що навчальний модуль сприяє загальному підвищенню рівня медіаграмотності, а не лише покращенню показників окремих учасників.

Особливо важливим є те, що модель продемонструвала ефективність у розпізнаванні складних комбінованих форм інформаційного впливу, які поєднують маніпулятивні прийоми та пропагандистські наративи. Це свідчить про те, що сформовані навички не зводяться до запам'ятовування окремих прикладів, а дозволяють здійснювати повноцінний аналітичний розбір нових, раніше невідомих інформаційних повідомлень.

Також було встановлено, що використання нових формулювань у повторному тестуванні дозволило уникнути ефекту запам'ятовування, що забезпечило валідність експерименту та достовірність отриманих результатів. Це підтверджує, що респонденти засвоїли не конкретні кейси, а універсальні аналітичні підходи.

Зрештою, результати проведеного дослідження підтверджують ефективність запропонованої системи протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді як у теоретичному, так і у практичному вимірі. Її наукова новизна полягає у поєднанні концептуального моделювання, розробки системного навчального інструментарію та його емпіричної апробації в умовах реального інформаційного середовища періоду повномасштабної війни.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованої моделі та навчального модуля у сфері освіти, державних стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки та громадянського просвітництва. Розроблений підхід може бути адаптований до різних цільових аудиторій і використаний як основа для програм підвищення медіаграмотності, спрямованих на формування стійкості до маніпулятивного та пропагандистського впливу.

Отже, у межах четвертого розділу було не лише сформульовано концептуальну модель протидії інформаційним впливам, але й доведено її

ефективність на основі емпіричних даних, що дозволяє розглядати запропонований підхід як системний, науково обґрунтований і придатний до практичного впровадження в умовах сучасної інформаційної війни.

ВИСНОВКИ

Інформаційні технології маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України є одним з актуальних напрямів дослідження сучасних соціальних комунікацій, оскільки саме в інформаційному просторі сьогодні відбувається боротьба не лише за поширення повідомлень, але й за смисли, інтерпретації, довіру, легітимність, соціальну стійкість та поведінкові моделі аудиторій. В умовах повномасштабної війни маніпуляція та пропаганда не можуть розглядатися лише як супровідні або другорядні явища, адже вони безпосередньо впливають на масову свідомість, суспільні настрої, ставлення до державних інституцій, міжнародної підтримки, військового спротиву та самої перспективи перемоги.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що російська агресія проти України від самого початку супроводжується системним інформаційним впливом, спрямованим на руйнування довіри, деморалізацію суспільства, викривлення сприйняття реальності, делегітимацію української державності та нав'язування вигідних країні-агресору моделей інтерпретації подій. За таких умов дослідження інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення, оскільки дозволяє краще зрозуміти механізми деструктивного впливу та сформулювати підходи до його виявлення, аналізу і нейтралізації.

Результати проведеного дослідження дають змогу сформулювати такі висновки відповідно до поставленої мети та завдань.

У межах дисертаційної роботи було здійснено комплексне теоретико-методологічне, емпіричне та прикладне вивчення інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди періоду російської агресії проти України. Послідовна логіка роботи дала змогу перейти від з'ясування сутності маніпуляції та пропаганди як складних явищ соціальних комунікацій до аналізу особливостей їх функціонування в умовах сучасної війни, подальшого емпіричного дослідження

найбільш поширених технологій інформаційного впливу та розроблення системи протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді. Отже, у межах дисертації було не лише охарактеризовано деструктивні інформаційні практики країни-агресора, але й запропоновано науково обґрунтований прикладний підхід до їх виявлення, аналізу та подальшої нейтралізації.

Сформовано теоретико-методологічне підґрунтя дослідження сучасних технологій маніпуляції та пропаганди. Установлено, що маніпуляція та пропаганда є складними соціально-комунікаційними явищами, які історично розвивалися разом із суспільством, засобами комунікації та технологіями поширення інформації. Водночас у сучасних умовах ці явища зазнали суттєвої трансформації, оскільки цифровізація інформаційного середовища, поява нових медіа, платформізація комунікацій, а також зростання ролі алгоритмічних систем значно розширили можливості інформаційного впливу на масову свідомість і поведінкові установки соціальних акторів. Інформаційні технології у цьому контексті виступають не лише технічним засобом поширення повідомлень, а середовищем, у якому маніпулятивні та пропагандистські практики набувають нових форм, швидкості, масштабів і здатності до адаптації.

Уточнено й систематизовано розуміння маніпуляції як прихованої, невід'ємної складової пропаганди. Такий підхід є важливим для всієї логіки роботи, оскільки дозволяє розмежувати зазначені поняття, водночас не розриваючи їх функціонального зв'язку. Маніпуляція у цьому контексті постає як прихований, переважно неусвідомлюваний для об'єкта впливу механізм, що ґрунтується на спотворенні інформації, селективній подачі фактів, емоційному тиску, підміні понять, викривленні причинно-наслідкових зв'язків та апеляції до когнітивних упереджень. Пропаганда, у свою чергу, розглядається як ширше і системніше явище, що передбачає довготривале формування певної картини світу, закріплення бажаних для її ініціатора інтерпретацій реальності та вироблення відповідних поведінкових моделей. Саме тому маніпуляція у роботі трактується не як

випадковий або самотійний прийом, а як функціональний інструмент пропагандистської системи.

Установлено, що сучасні інформаційні технології не лише забезпечують технічну можливість поширення маніпуляції та пропаганди, але й безпосередньо змінюють їхню природу. Якщо традиційні форми пропаганди значною мірою спиралися на централізовані канали поширення інформації, то сучасне цифрове середовище створює умови для мережевого, багатоканального, адаптивного та персоналізованого впливу. У таких умовах інформаційні технології виступають фактично середовищем функціонування маніпулятивних і пропагандистських практик. Вони забезпечують швидкість тиражування повідомлень, можливість їх варіювання під різні аудиторії, інтеграцію в повсякденний інформаційний потік, а також здатність до самовідтворення через репости, коментарі, алгоритмічне підсилення та взаємодію користувачів. Цифровізація не просто модернізує вже наявні пропагандистські практики, а створює якісно нові умови їх функціонування, за яких інформаційний вплив стає швидшим, менш помітним, більш адаптивним і складнішим для виявлення.

Установлено, що в умовах російської агресії проти України інформаційні технології маніпуляції та пропаганди набувають особливого значення, оскільки функціонують як складова інформаційної війни та гібридного протистояння. Пропагандистська діяльність країни-агресора має не випадковий, а системний характер і спрямована на підрив української державності, делегітимацію державних інституцій, деморалізацію суспільства, формування недовіри до міжнародних партнерів України та створення викривленого уявлення про перебіг війни. Теоретичний аналіз маніпуляції та пропаганди у межах роботи не обмежувався загальними підходами, а був безпосередньо пов'язаний із контекстом російської агресії, що забезпечило предметну спрямованість усього дослідження. Це дозволило розглядати інформаційні технології маніпуляції та пропаганди не як окреме медійне явище, а як частину ширшої системи агресивного впливу,

спрямованого на українське суспільство, міжнародну аудиторію та інформаційне середовище загалом.

Розкрито інформаційні технології маніпуляції та пропаганди як чинники впливу на формування внутрішнього і зовнішнього медійного простору в умовах російської агресії проти України. На підставі аналізу концепції гібридної війни, підходів до «м'якої сили» та специфіки соціально-комунікаційного впливу доведено, що в сучасному інформаційному середовищі пропаганда не є лише супровідним елементом військово-політичного протистояння. Вона здатна безпосередньо впливати на масову свідомість, поведінкові установки, рівень суспільної мобілізації або, навпаки, демобілізації, ставлення до державних інституцій, військових дій, міжнародної підтримки та перспектив подальшого спротиву. Інформаційний вплив набуває значення самостійного інструменту досягнення стратегічних цілей, оскільки зміна уявлень про реальність здатна впливати на соціальну поведінку не менш суттєво, ніж прямий політичний або військовий примус. Інформаційні технології маніпуляції та пропаганди систематизовано за рівнем залучення людини – на класичні, змішані та новітні, – проілюструвавши кожную групу задокументованими кейсами періоду повномасштабної війни: від традиційної агітації та цензури до ботомереж, мереж клонованих медіа й генерування контенту засобами штучного інтелекту.

Систематизовано наративні механізми пропагандистського впливу. Установлено, що стратегічні наративи є базовим механізмом, через який пропаганда формує смислову рамку сприйняття реальності. Вони не лише пояснюють окремі події, але й задають спосіб їх інтерпретації, визначають емоційне ставлення до них, формують уявлення про «своїх» і «чужих», про добро і зло, про справедливість, загрозу, провину та відповідальність. Саме через наративи аудиторії пропонується когнітивно комфортна, хоча і викривлена картина світу, яка може сприйматися як логічна, послідовна та морально виправдана. Це дозволяє пояснити, чому пропагандистські повідомлення можуть зберігати ефективність

навіть тоді, коли вони не відповідають фактичному стану речей. Обґрунтовано, що стратегічні наративи російської пропаганди можуть бути систематизовані за чотирма базовими меседжами – возвеличення країни-агресора, звинувачення умовного Заходу, викривлення суб'єктності України та зсув акцентів на внутрішні проблеми інших держав, – у межах яких виявлено й упорядковано 22 стратегічні наративи. Така систематизація дала змогу показати, що російська пропаганда не є хаотичною сукупністю окремих повідомлень, а функціонує як структурована система, у якій різні меседжі підпорядковані спільним стратегічним завданням.

На основі вторинного аналізу даних та якісного контент-аналізу з елементами дискурс-аналізу сформовано емпіричне підґрунтя для аналізу ворожих наративів і механізмів їх поширення. Показано, що використання відкритих джерел, матеріалів державних, громадських і міжнародних організацій, а також авторитетних медіа дає змогу простежити трансформацію ворожої пропаганди та виявити сталі закономірності її функціонування. На цій основі запропоновано поділ стратегічних наративів на умовні групи так званого «добра» і так званого «зла». Такий поділ дозволив показати, що російська пропаганда одночасно працює як через позитивну самоідентифікацію країни-агресора, так і через демонізацію України, Заходу, міжнародних партнерів та інших об'єктів інформаційного впливу. Установлено, що наративи, спрямовані на внутрішню та зовнішню аудиторії, можуть відрізнятися за формою подачі, однак їх функціональне призначення залишається подібним: вони апелюють до базових когнітивно-емотивних потреб людини, насамперед потреби у безпеці, приналежності, стабільності та самоідентифікації.

Установлено, що маніпулятивний вплив через наративи сприяє формуванню ілюзорної, викривленої реальності, яка може поглиблювати стан аномії, провокувати соціально-політичну дезорієнтацію та руйнувати ціннісні орієнтири. Особливо небезпечним цей вплив є в умовах війни, коли рівень емоційної напруги, тривожності та залежності від інформаційних потоків значно зростає. У таких умовах пропаганда може не лише переконувати, а й психологічно травмувати,

деморалізувати, викликати відчуття безпорадності, недовіри та розпаду соціальної солідарності. Саме тому маніпуляція та пропаганда у сучасній війні можуть розглядатися не лише як інструменти інформаційного впливу, але і як форми системного психологічного насильства, особливо щодо внутрішньої аудиторії країни-агресора, населення тимчасово окупованих територій та військовополонених. Установлено, що спільною рисою цих інформаційних середовищ є високий рівень контрольованості інформаційного простору, який значно підсилює ефективність пропагандистського впливу.

Здійснено емпіричне дослідження новітніх практик використання інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди, у межах якого теоретичні положення попередніх розділів конкретизовано на матеріалі реальних кейсів інформаційного впливу. Установлено, що характер, інтенсивність, структурна складність і ефективність маніпуляції та пропаганди безпосередньо залежать від умов функціонування інформаційного простору, зокрема від ступеня доступу до мережі Інтернет, рівня цифровізації суспільства, політичного устрою, а також сформованості навичок медіаграмотності й інформаційної гігієни. Доведено, що умови вільного та обмеженого доступу до мережі Інтернет формують принципово різні моделі реалізації пропагандистського впливу. В умовах обмеженого доступу домінують централізовані форми контролю над інформацією, що ґрунтуються на монополізації каналів комунікації, обмеженні альтернативних джерел, жорсткій ієрархії поширення повідомлень та високій залежності аудиторії від контрольованого інформаційного середовища. Натомість в умовах вільного доступу до мережі Інтернет маніпуляція та пропаганда не зникають і не послаблюються автоматично, а набувають складніших, гнучкіших і технологічно витонченіших форм.

У відкритому інформаційному середовищі ворожий вплив реалізується через соціальні мережі, месенджери, псевдомедійні платформи, анонімні канали, скоординовані мережі ботів і тролів, підставні акаунти, псевдоекспертні

середовища та гібридні інформаційні ресурси. У таких умовах пропаганда змушена адаптуватися до конкуренції смислів, маскуватися під альтернативну думку, журналістський матеріал, аналітичний коментар або громадянську позицію. Саме тому у вільному інформаційному середовищі ключовими характеристиками ворожого впливу стають не лише швидкість і масштабованість, але й варіативність, контекстуальна адаптація, інтеграція у повсякденний інформаційний потік і здатність вбудовуватися в уже наявні суспільні дискусії. Установлено, що в умовах вільного доступу до мережі Інтернет російська пропаганда особливо активно використовує комплекси стратегічних наративів і субнаративів. Доведено, що такі комплекси функціонують не ізольовано, а у взаємозалежних конфігураціях, де окремі субнаративи можуть одночасно підсилювати кілька стратегічних наративів, формуючи стійкі когнітивні середовища, у межах яких викривлена картина реальності сприймається аудиторією як логічна, послідовна і внутрішньо несуперечлива.

Систематизовано основні комплекси субнаративів, які застосовуються країною-агресором. До них належать комплекси, спрямовані на дискредитацію Сил оборони України, розпалювання розбрату між Україною та її міжнародними партнерами, створення ілюзорного образу «розквіту» тимчасово окупованих територій, ствердження нібито успішності економіки країни-агресора, дискредитацію українського уряду, поширення гендерної дезінформації, експлуатацію образу дітей, використання релігійної тематики та інших соціально чутливих сюжетів. Доведено, що ці комплекси не є випадковими наборами тем, а становлять упорядковані системи впливу, які одночасно працюють на емоційному, когнітивному, аксіологічному та поведінковому рівнях. Установлено, що використання тем жінок, дітей, релігії, біженців, військовополонених і тимчасово окупованих територій не є периферійним елементом пропаганди, а входить до її центрального інструментарію, оскільки дозволяє активізувати емоційні тригери,

знижувати рівень критичного мислення, провокувати моральну дезорієнтацію та поглиблювати психологічну травматизацію аудиторії.

Установлено, що поширеність стратегічних наративів у відкритому мережевому середовищі не є тотожною їх ефективності, реальному рівню зараження ними суспільства або рівню цифровізації певної країни. Значно більший вплив мають культурно-історичний контекст, наявність проросійських груп впливу, традиції взаємин із РФ, локальна політична кон'юнктура, рівень медіаграмотності населення та звичка до дотримання інформаційної гігієни. Отже, інформаційна вразливість не може бути пояснена лише технологічними параметрами, оскільки значною мірою формується соціально-комунікаційними та ціннісними умовами рецепції. Окремого значення набуло дослідження ролі штучного інтелекту у трансформації інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди. Установлено, що ШІ вже не може розглядатися лише як допоміжний інструмент автоматизації окремих процесів, а виступає самостійним чинником трансформації всієї системи інформаційного впливу, оскільки дозволяє значно підвищувати швидкість продукування контенту, масштабувати пропагандистські кампанії, адаптувати повідомлення до різних мовних, культурних і політичних контекстів, персоналізувати звернення до окремих аудиторних груп і швидко реагувати на зміни інформаційного порядку денного. Застосування штучного інтелекту сприяє появі нових форм маніпулятивного контенту, зокрема автоматизованих текстів, квазідокументальних матеріалів, синтетичних медіа, deepfake-матеріалів, мереж клонованих медіаресурсів та імітацій повідомлень від реальних державних, громадських чи медійних суб'єктів.

Виокремлено ключові характеристики сучасних інформаційних технологій маніпуляції та пропаганди в умовах російської агресії проти України. До них належать масштабованість, оперативність, варіативність, мережевість, персоналізація та когнітивна спрямованість. Сукупність цих характеристик формує новий тип інформаційного впливу, який виходить за межі класичного розуміння

пропаганди як одностороннього ідеологічного нав'язування. У сучасних умовах ідеться вже про системний когнітивний вплив, спрямований на довготривале перепрограмування моделей сприйняття, руйнування довіри, послаблення соціальної стійкості та порушення здатності суспільства до консолідованої раціональної реакції на загрози.

Здійснено перехід від теоретичного осмислення та емпіричного аналізу інформаційних технологій маніпуляції і пропаганди до їх операціоналізації у вигляді цілісної прикладної системи протидії. Результати дослідження засвідчили, що фрагментарні підходи, зосереджені лише на спростуванні окремих фейків або застосуванні ізольованого фактчекінгу, є недостатніми для протидії сучасним формам маніпуляції та пропаганди. Висока швидкість поширення контенту, алгоритмічне підсилення емоційно насичених повідомлень, мережевий характер цифрових комунікацій, персоналізація впливу та використання новітніх технологій потребують системної, багаторівневої та превентивної моделі протидії. Розроблено концептуальну модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді, адаптовану до умов російської агресії проти України. Модель ґрунтується на принципах комплексності, багаторівневості, адаптивності, превентивності та людиноцентричності. Її структура передбачає взаємодію індивідуального, освітнього, платформенного та державного рівнів як єдиної системи формування інформаційної стійкості.

Ключовим положенням запропонованої моделі є визначення індивідуального рівня як базового. Саме на цьому рівні відбувається первинне сприйняття інформаційного повідомлення, його інтерпретація, формування довіри або недовіри до нього та ухвалення рішення щодо подальшого поширення. Без розвитку аналітичних навичок на індивідуальному рівні навіть найефективніші державні, платформенні чи освітні механізми не можуть забезпечити довготривалий результат. Водночас освітній рівень забезпечує системне формування і закріплення таких навичок, платформенний рівень визначає технологічні умови циркуляції

інформації, а державний рівень забезпечує координацію, стратегічні комунікації та інституційне реагування на інформаційні загрози. Модель конкретизовано через систему з дванадцяти взаємопов'язаних інструментів аналізу інформаційних повідомлень. До них належать інструмент розрізнення факту та інтерпретації, виявлення емоційного тригера, розпізнавання наративу, критичної оцінки джерела, логічної перевірки повідомлення, контекстуального відновлення, виявлення селективної подачі інформації, виявлення псевдоекспертності та імітації авторитету, розпізнавання маніпулятивної візуалізації, темпоральної перевірки інформації, нейтралізації через поведінкову паузу та комунікативної перевірки. Цей інструментарій охоплює когнітивний, емоційний, логічний, джерельний, контекстуальний, візуальний, темпоральний і поведінковий рівні аналізу. Його значення полягає в тому, що він перетворює загальні положення про медіаграмотність і критичне мислення на конкретну систему дій, придатну для навчання, тестування і практичного застосування.

Проведено експериментальну апробацію запропонованої моделі, яка дозволила перевірити не лише теоретичну обґрунтованість запропонованого підходу, але й його реальну ефективність у формуванні здатності респондентів розпізнавати маніпулятивні та пропагандистські повідомлення. Емпірична перевірка була побудована на порівнянні результатів первинного і повторного тестування до та після навчального впливу, що дало змогу оцінити не просто загальний рівень знань респондентів, а саме зміну, досягнуту внаслідок застосування навчального модуля. Результати апробації засвідчили високу ефективність запропонованої моделі. Середній показник рівня розпізнавання маніпулятивного контенту до навчального впливу становив 0,53, тоді як після проходження навчального модуля він зріс до 0,78. Абсолютний приріст становив 0,25, що засвідчує суттєве покращення аналітичної результативності респондентів. Відносна ефективність моделі становила 0,48, тобто рівень здатності до розпізнавання маніпулятивних і пропагандистських практик зріс на 48 % відносно

початкового рівня. Такий результат дозволяє стверджувати, що навчальний вплив мав не ситуативний, а системний характер і сприяв формуванню стійких аналітичних навичок.

Установлено, що позитивна динаміка результатів охопила всіх 47 респондентів без винятку і не обмежувалася окремими індивідуальними випадками. Зміщення результатів у бік вищих показників підтвердило здатність навчального модуля забезпечувати не лише покращення результатів окремих учасників, а й загальне підвищення рівня медіаграмотності групи. Особливо важливим є те, що покращення зафіксовано у розпізнаванні складних комбінованих форм інформаційного впливу, які поєднують маніпулятивні прийоми та пропагандистські наративи. Це свідчить про те, що респонденти не просто запам'ятали окремі приклади, а набули здатності застосовувати запропонований інструментарій у нових інформаційних ситуаціях. Отже, запропонована система протидії була не лише теоретично обґрунтована, але й емпірично перевірена, що дозволяє розглядати її як прикладний інструмент формування інформаційної стійкості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі систематизації та вторинного аналізу емпіричних даних провідних українських і міжнародних медіааналітичних платформ (2022–2026 рр.) розроблено й експериментально апробовано багаторівневу медіаосвітню модель протидії інформаційним технологіям маніпуляції та пропаганди, ядром якої є експериментально перевірений індивідуально-освітній рівень, тоді як платформенний і державний рівні представлено як стратегічні рекомендації.

На основі результатів дослідження сформульовано практичні рекомендації щодо протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді у журналістській та медіаосвітній діяльності. Для сфери журналістики доцільним є системне впровадження процедур верифікації та деконструкції наративів, зокрема розпізнавання прихованих механізмів впливу, емоційних тригерів і контекстуальних спотворень, а також відмова від ретрансляції неперевірених

повідомлень навіть за умов інформаційного тиску та вимоги оперативності. Для медіаосвітньої діяльності рекомендовано інтегрувати розроблений навчальний модуль із дванадцяти інструментів виявлення маніпулятивного та пропагандистського контенту у програми підготовки фахівців спеціальності 061 «Журналістика», а також у ширші програми підвищення медіаграмотності, використовуючи апробовану схему «претест–посттест» для оцінювання результативності навчання. На рівні цифрових платформ і державної інформаційної політики доцільним є використання запропонованої багаторівневої моделі як основи для скоординованих превентивних програм формування інформаційної стійкості аудиторії.

Підсумовуючи, дослідження підтвердило, що інформаційні технології маніпуляції та пропаганди в умовах російської агресії проти України є складним, багаторівневим і технологічно зумовленим явищем, яке не може бути ефективно нейтралізоване фрагментарними або суто реактивними заходами. Ефективна протидія потребує системного, інтегрованого та превентивного підходу, що поєднує теоретичне розуміння природи інформаційного впливу, емпіричне виявлення його реальних форм, практичний інструментарій аналізу та освітньо-комунікаційні механізми формування інформаційної стійкості.

Отримані результати засвідчують, що запропонована система протидії має наукову обґрунтованість, прикладну цінність і може бути використана як основа для подальших досліджень та практичних програм у сфері протидії інформаційним маніпуляціям і пропаганді в умовах сучасної війни. З огляду на продовження російської агресії проти України, а також на постійне ускладнення цифрових технологій інформаційного впливу, обрана тема зберігає високу наукову, суспільну та прикладну значущість.

У підсумку слід зазначити, що результати дисертаційної роботи підтверджують необхідність подальшого розвитку наукових підходів до виявлення, аналізу та нейтралізації інформаційних маніпуляцій і пропаганди. Особливо

перспективними залишаються напрями, пов'язані з дослідженням штучного інтелекту у сфері дезінформації, автоматизованим виявленням маніпулятивного контенту, удосконаленням програм медіаграмотності та формуванням довготривалої інформаційної стійкості українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 37% проросійської дезінформації в українських медіа спрямовані проти західних країн : дослідження ІМІ та «Детектора медіа». Інститут масової інформації. 09.06.2021. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/37-prorosijskoyi-dezinformatsiyi-v-ukrayinskyh-media-spryamovana-proty-zahidnyh-krayin-i39622> (дата звернення: 20.11.2025).
2. Бакаєва О. В. Психологічне насильство: проблеми визначення та правового регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3. С. 124–132.
3. Бакланова Н. М., Михайліченко А. Р. Політична пропаганда як один із найефективніших засобів формування громадської думки. *Політикус*. 2023. Вип. 1. С. 7–11.
4. Березенко В. В., Санакоєва Н. Д., Лаковський К. С. Реклама в умовах діджиталізації: українські реалії. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2021. 175 с.
5. Березенко В. В., Санакоєва Н. Д., Холодний П. О. Застосування сучасних комунікаційних технологій, наративів і тем інформаційної війни на території країни-агресора. *Суспільно-політичні процеси*. 2023. № 21. С. 135–159. DOI: 10.59553/2518-7546-2023-21-2.
6. Близнюк А. Гібридна війна ХХІ століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях. *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 390–399.
7. Бурдяк П. Свобода інтернету в Україні: виклики, тенденції, перспективи. Центр демократії та верховенства права. 25.03.2024. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/svoboda-internetu-v-ukrayini/> (дата звернення: 06.11.2025).

8. Бутиріна М. В., Темченко Л. В. Телеграм як середовище просування російських дезінформаційних наративів: канали, методи, фрейми. *Communications and Communicative Technologies*. 2023. Вип. 23. С. 71–79. DOI: 10.15421/292311.

9. Бутиріна М., Галаджун З., Темченко Л. Концептосфера мови ворожнечі в пропагандистському дискурсі країни-агресора. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістика. 2024. № 1 (7). С. 59–71. DOI: 10.23939/sjs2024.01.059.

10. Варга Т. М. Дезінформація та пропаганда як інструменти ведення гібридної війни росії проти України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 526–531.

11. Вежбовська Л. Функціонування візуальних наративів російської пропаганди в умовах збройної війни проти України. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2023. Т. 6, № 1. С. 8–23.

12. Висоцька О. Особливості трансформації пропаганди як інструменту впливу у суспільстві метамодерну. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти*. Серія: Філософія. Педагогіка. 2024. № 1 (6). С. 23–31.

13. Гавловський Д. В. Використання російською пропагандою інформаційно-комунікаційних технологій: основні тренди та протидія. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2025. Т. 36 (75). № 4, ч. 2. С. 257–262. DOI: 10.32782/2710-4656/2025.4.2/40.

14. Гавловський Д. В. Пропагандистський прийом дегуманізації противника: соціокомунікаційний вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. 2025. № 1 (9). С. 78–90. DOI: 10.23939/sjs2025.01.078.

15. Гавловський Д. В. Українське військо та пропаганда Кремля: типологія фейкових наративів. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. 2024. № 2 (58). С. 41–47. DOI: 10.32840/cpu2219-8741/2024.2(58).6.

16. Гавловський Д. В. Шляхи протидії наративам російської пропаганди під час повномасштабної війни в Україні. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2025. № 2 (62). С. 82–90. DOI: 10.32840/cpu2219-8741/2025.2(62).11.

17. Гарань О. Як зрозуміти Глобальний Південь та навіщо він Україні. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 12.01.2024. URL: <https://dif.org.ua/article/yak-zrozumiti-globalniy-pivden-ta-navishcho-vin-ukraini-rozpovidae-profesor-oleksiy-garan> (дата звернення: 20.11.2025).

18. Гаргаун Я., Тулупніков Д. Пропаганда і дезінформація в російських та українських медіа: інформаційні технології у конфлікті. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2024. № 8. С. 53–61.

19. Голопич І. М. Мова сучасної політики і пропаганди. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2016. С. 77–79.

20. Горун О. Ю. Засади формування ворожої пропаганди та заходи протидії їй в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. № 2 (45). С. 163–171.

21. Дарморіз О. Пропаганда як складник сучасної соціальної міфотворчості. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 15. С. 43–48.

22. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 12.11.2025).

23. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 19.11.2025).

24. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 12.11.2025).

25. Захарченко А. Наративи масового ураження. Тактики і стратегії інформаційної війни. Київ : Наш Формат, 2025. 240 с.
26. Зелик І. Еволюція пропагандистських наративів Кремля під час повномасштабної агресії Росії проти України: спроба аналізу. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2025. Вип. 20. С. 89–97.
27. Зернецька О. В. Глобальна комунікація : монографія. Київ : Наукова думка, 2017. 350 с.
28. Іванов В. Ф., Волошенюк О. В. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник. Київ : Академія української преси ; Центр вільної преси, 2012. 352 с.
29. Іокова М. Від «Україна 404» до «Росія відродила життя»: як змінювалася за 10 років кремлівська пропаганда на окупованих територіях. ZMINA. 30.05.2024. URL: <https://zmina.info/articles/vid-ukrayina-krayina-404-do-z-rosiyeyu-pryjshlo-zhyttya-yak-zminyuvalasya-kremlivska-propaganda-na-okupovanyh-terytoriyah-vprodovzh-10-rokiv/> (дата звернення: 20.11.2025).
30. Ісмаїлзаде Л. М. Медіа, маніпуляція та інформаційна війна. *Grani*. 2023. Т. 26, № 5. С. 55–65.
31. Катеринчук П. Російські медіа як засіб пропаганди в умовах євроінтеграційних прагнень України. *Sprawy Międzynarodowe*. 2018. Nr 1. С. 277–281.
32. Квіт С. Масові комунікації : підручник. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
33. Кобець Т. Порівняльний аналіз технологій пропаганди та інформаційних операцій в умовах воєнного стану. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2023. Вип. 15. С. 33–42.
34. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

35. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 12.11.2025).

36. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 12.11.2025).

37. Конвенція про права дитини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 12.11.2025).

38. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 12.11.2025).

39. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 20.11.2025).

40. Кропивко В. В. Технології впливу на громадську думку: політична рекламістика та пропаганда. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 33. С. 97–101.

41. Курбан О. В. Теорія інформаційної війни: базові основи, методологія та понятійний апарат. *ScienceRise*. 2015. № 11/1 (16). С. 95–100.

42. Куречко І. І. Методичні рекомендації та матеріали для вивчення навчальної дисципліни «Пропаганда і маніпуляція». Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 18 с.

43. Лігачова Н., Черненко С., Іванов В., Дацюк С. Маніпуляції на ТБ. Київ : Телекритика; Інтерньюз-Україна, 2003. 218 с.

44. Лозниця С. Історичні наративи: пропаганда, війна, політика примирення. *Філософська думка*. 2023. № 3. С. 59–68.

45. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.

46. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 12.11.2025).

47. Мулява В. Д., Григор'єв В. В. Протидія консцієнтальним впливам російської пропаганди на особовий склад Збройних Сил та населення України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 2 (60). С. 112–119.

48. Осадчук Р. Ю. Теоретична рамка дослідження сучасних дезінформаційних операцій Російської Федерації. *Обрії друкарства*. 2026. № 1 (19). С. 20–34.

49. Пасічний Р. Я. Вплив сучасної російської пропаганди на країни Європи. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 2 (50). С. 70–75.

50. Петришин Г. Інформаційна війна Росії проти України: еволюція основних засобів, методів та динаміка наративів. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. *Політичні науки та публічне управління*. 2025. Вип. 1 (77). С. 117–128. DOI: 10.32689/2523-4625-2025-1(77)-17.

51. Пилипенко М. Цьогоріч Росія заклала рекордний бюджет на пропаганду за кордоном. Детектор медіа. 09.05.2026. URL: <https://detector.media/infospace/article/249624/2026-05-09-tsogorich-rosiya-zaklala-rekordnyy-byudzheth-na-propagandu-za-kordonom/> (дата звернення: 12.05.2026).

52. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. Львів : ПАІС, 2004. 312 с.

53. Почепцов Г. Від війни гібридної до війни дифузної. Детектор медіа. 2017. URL: <https://ms.detector.media/> (дата звернення: 20.11.2025).

54. Почепцов Г. Г. Пропаганда 2.0. Харків : Фоліо, 2018. 800 с.

55. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 497 с.

56. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 12.11.2025).

57. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 19.11.2025).

58. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення: 12.11.2025).

59. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 р. № 2188-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20> (дата звернення: 12.11.2025).

60. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 19.11.2025).

61. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 20.11.2025).

62. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 12.11.2025).

63. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 19.11.2025).

64. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації» : Указ Президента України від 19.03.2021 № 106/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106/2021> (дата звернення: 19.11.2025).

65. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від

28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021> (дата звернення: 19.11.2025).

66. Проросійські наративи в медіа Глобального Півдня : аналітичний звіт. Центр протидії дезінформації, 2025. URL: <https://cpd.gov.ua/en/results/pro-russian-narratives-promoted-in-global-south-media-middle-east/> (дата звернення: 15.10.2025).

67. Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна / за ред. В. Єрмоленка ; ГО «Інтерньюз-Україна». Київ : К.І.С., 2019. 99 с.

68. Резолюція № 2495 (2023) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо примусового переміщення та депортації українських дітей з боку Російської Федерації. Страсбург, 27.04.2023. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31776> (дата звернення: 19.11.2025).

69. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 19.11.2025).

70. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник. Київ : ВЦ «Київський університет», 2008. 260 с.

71. Російська політика мілітаризації дітей на тимчасово окупованих територіях України : аналітичний звіт / Центр протидії дезінформації при РНБО України. 2025. URL: <https://cpd.gov.ua/en/report/analytical-report-militarization-of-ukrainian-children-in-temporarily-occupied-territories-of-ukraine/> (дата звернення: 14.10.2025).

72. Рущенко І. Пропаганда та контрпропаганда в цифровому суспільстві: інституціоналізація 2.0? *Український соціологічний журнал*. 2021. Вип. 25. С. 7–16.

73. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/monografii/svitova-gibridna-viyna-ukrainskiy-front-monografiya> (дата звернення: 12.11.2025).

74. Служба зовнішньої розвідки України : офіційний вебсайт, розділ аналітики. URL: <https://szru.gov.ua/news-media/analitics> (дата звернення: 20.10.2025).

75. Стаття пропагандиста Тимофія Сергійцева «Что Россия должна сделать с Украиной» // Національний музей Голодомору-геноциду : офіційний вебсайт. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/propaganda/stattia-propahandysta-tymofiiia-serhejtseva-shcho-rosiia-maie-zrobyty-z-ukrainoiu/> (дата звернення: 15.11.2025).

76. Стеблина Н. Виявлення проросійської пропаганди у найпопулярніших телеграм-каналах Одещини (аналіз фреймів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістика. 2022. № 1 (3). С. 80–88.

77. Стеблина Н. Динаміка поширення мови ворожнечі в телеграм-каналах кремлівських пропагандистів. *Образ*. 2023. Вип. 2 (42). С. 17–24.

78. Холод О. М. Комунікаційні технології : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 213 с.

79. Центр протидії дезінформації : офіційний вебсайт. URL: <https://cpd.gov.ua> (дата звернення: 03.10.2025).

80. 3rd EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats. Brussels : European External Action Service, 2025. P. 9. URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2025/EEAS-3nd-ThreatReport-March-2025-05-Digital-HD.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).

81. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Rev. ed. London : Verso, 2006. 240 p.

82. Arendt H. The Origins of Totalitarianism. New York : Harcourt, Brace and Company, 1951. 477 p.

83. Arendt H. Truth and Politics. Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought. New York : Viking Press, 1968. P. 227–264.

84. Arquilla J., Ronfeldt D. Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy. Santa Monica : RAND Corporation, 2001. 380 p. URL: https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1382.html (дата звернення: 20.01.2026).

85. Aufderheide P. Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. Washington : Aspen Institute, 1993. P. 1.
86. Barthes R. Mythologies / transl. by A. Lavers. New York : Hill and Wang, 1972. 159 p.
87. Baudrillard J. Simulacra and Simulation / transl. by S. F. Glaser. Ann Arbor : University of Michigan Press, 1994. 164 p.
88. Bawa A., Kursuncu U., Achilov D. et al. Telegram as a Battlefield: Kremlin-related Communications during the Russia-Ukraine Conflict. arXiv preprint arXiv:2501.01884. 2025.
89. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York : Basic Books, 1973. 507 p.
90. Bennett W. L., Livingston S. The Disinformation Order: Disruptive Communication and the Decline of Democratic Institutions. *European Journal of Communication*. 2018. Vol. 33, No. 2. P. 122–139.
91. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York : Anchor Books, 1966. 219 p.
92. Bernays E. L. Propaganda. New York : Horace Liveright, 1928. 168 p.
93. Blumer H. Public Opinion and Public Opinion Polling. *American Sociological Review*. 1948. Vol. 13, № 5. P. 542–549.
94. Bond S. Deepfake video of Zelenskyy could be «tip of the iceberg» in info war, experts warn. NPR. 16.03.2022. URL: <https://www.npr.org/2022/03/16/1087062648/deepfake-video-zelenskyy-experts-war-manipulation-ukraine-russia> (дата звернення: 12.12.2025).
95. Boorstin D. J. The Image: A Guide to Pseudo-Events in America. New York : Harper & Row, 1962. 315 p.
96. Bourdieu P. Language and Symbolic Power. Cambridge : Polity Press, 1991. 302 p.

97. Bourdieu P. On Television / transl. by P. P. Ferguson. New York : The New Press, 1998. 104 p.
98. Bradshaw S., Howard P. N. The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation. Oxford : Oxford Internet Institute, University of Oxford, 2019. 26 p. URL: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf> (дата звернення: 16.11.2025).
99. Brundage M. et al. The Malicious Use of Artificial Intelligence: Forecasting, Prevention, and Mitigation. Oxford ; Cambridge : Future of Humanity Institute, 2018. 101 p. URL: <https://arxiv.org/abs/1802.07228> (дата звернення: 16.11.2025).
100. Campbell J. The Hero with a Thousand Faces. New York : Pantheon Books, 1949. 416 p.
101. Cassirer E. The Myth of the State. New Haven : Yale University Press, 1946. 303 p.
102. Chesney R., Citron D. K. Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. *California Law Review*. 2019. Vol. 107. P. 1753–1819.
103. Cialdini R. B. Influence: The Psychology of Persuasion. Rev. ed. New York : Harper Business, 2007. 336 p.
104. Clausewitz C. von. On War / transl. by J. J. Graham. London : N. Trübner & Co., 1873. 460 p.
105. Cohen B. C. The Press and Foreign Policy. Princeton : Princeton University Press, 1963. 288 p.
106. Conflict-related civilian casualties in Ukraine as of 31 December 2021 : report / UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Geneva : OHCHR, 2022. URL: <https://ukraine.un.org/en/168060-conflict-related-civilian-casualties-ukraine> (дата звернення: 18.11.2025).

107. Council Decision (CFSP) 2022/351 of 1 March 2022 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 65. P. 5–7. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/351/oj> (дата звернення: 20.11.2025).

108. Cronbach L. J., Furby L. How we should measure «change» – or should we? *Psychological Bulletin*. 1970. Vol. 74, № 1. P. 68–80.

109. Debord G. *The Society of the Spectacle* / transl. by D. Nicholson-Smith. New York : Zone Books, 1994. 154 p.

110. Debunking Russian Lies About Biolabs at Upcoming U.N. Meetings. Santa Monica : RAND Corporation, 2022. URL: <https://www.rand.org/pubs/commentary/2022/09/debunking-russian-lies-about-biolabs-at-upcoming-un.html> (дата звернення: 04.12.2025).

111. Deepfake presidents used in Russia-Ukraine war. BBC News. 18.03.2022. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-60780142> (дата звернення: 10.11.2025).

112. Deepfake Video of Putin Declaring Martial Law Is Broadcast in Parts of Russia. Semafor. 05.06.2023. URL: <https://www.semafor.com/article/06/05/2023/putin-deep-fake-broadcast-in-parts-of-russia-declares-martial-law> (дата звернення: 19.12.2025).

113. Dewey J. *The Public and Its Problems*. New York : Henry Holt and Company, 1927. 224 p.

114. Disinformation Narratives during 2023–2024 : Publications of the European Digital Media Observatory (EDMO). 2024. URL: <https://edmo.eu/publications/> (дата звернення: 20.11.2025).

115. Doob L. W. *Public Opinion and Propaganda*. New York : Henry Holt and Company, 1948. 600 p.

116. Doppelganger – Media Clones Serving Russian Propaganda. Brussels : EU DisinfoLab ; Qurium, 2022. URL: <https://www.disinfo.eu/doppelganger/> (дата звернення: 05.11.2025).

117. Dukach Yu., Adam I., Furbish M. Digital Occupation: Pro-Russian Bot Networks Target Ukraine's Occupied Territories on Telegram. Washington : DFRLab ; Atlantic Council, 2025. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/report-russian-bot-networks-occupied-ukraine/> (дата звернення: 12.02.2026).

118. Eco U. Ur-Fascism. *The New York Review of Books*. 1995. Vol. 42, No. 11. P. 12–15.

119. Education under Occupation: Forced Russification of the School System in Occupied Ukrainian Territories : report. Human Rights Watch, 2024. URL: <https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian> (дата звернення: 24.11.2025).

120. Eliade M. Myth and Reality / transl. by W. R. Trask. New York : Harper & Row, 1963. 204 p.

121. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes / transl. by K. Kellen, J. Lerner. New York : Alfred A. Knopf, 1965. 320 p.

122. Entman R. M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*. 1993. Vol. 43, No. 4. P. 51–58.

123. Etikan I., Musa S. A., Alkassim R. S. Comparison of Convenience Sampling and Purposive Sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*. 2016. Vol. 5, No. 1. P. 1–4. DOI: 10.11648/j.ajtas.20160501.11.

124. European Commission. Code of Practice on Disinformation under the Digital Services Act. Brussels : European Commission, 2022.

125. European Mayors Duped into Calls with Fake Kyiv Mayor. The Washington Post. 25.06.2022. URL: https://www.washingtonpost.com/politics/european-mayors-duped-into-calls-with-fake-kyiv-mayor/2022/06/25/76365a90-f499-11ec-ac16-8fbf7194cd78_story.html (дата звернення: 16.12.2025).

126. Facts and Figures 2024: Internet use. Geneva : International Telecommunication Union, 2024. URL: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2024/11/10/ff24-internet-use/> (дата звернення: 22.11.2025).

127. Facts not Fakes: Tackling Disinformation, Strengthening Information Integrity. Paris : OECD Publishing, 2024. 216 p. DOI: 10.1787/d909ff7a-en.

128. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford : Stanford University Press, 1957. 291 p.

129. Frankfurt H. G. On Bullshit. Princeton : Princeton University Press, 2005. 80 p.

130. Freedman L. Strategy: A History. Oxford : Oxford University Press, 2013. 768 p.

131. Freire P. Pedagogy of the Oppressed / transl. by M. B. Ramos. New York : Herder and Herder, 1970. 186 p.

132. Freud S. Group Psychology and the Analysis of the Ego / transl. by J. Strachey. London : International Psycho-Analytical Press, 1922. 134 p.

133. Galeotti M. Russian Political Warfare: Moving Beyond the Hybrid. London ; New York : Routledge, 2019. 120 p.

134. Galtung J. Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*. 1969. Vol. 6, № 3. P. 167–191.

135. Geissler D., Bär D., Pröllochs N., Feuerriegel S. Russian propaganda on social media during the 2022 invasion of Ukraine. *EPJ Data Science*. 2023. Vol. 12, No. 1. Art. 35.

136. Gerbner G., Gross L. Living with Television: The Violence Profile. *Journal of Communication*. 1976. Vol. 26, No. 2. P. 172–194.

137. Giles K. Handbook of Russian Information Warfare. Rome : NATO Defense College, 2016. 76 p.

138. Goffman E. Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience. New York : Harper & Row, 1974. 586 p.

139. Goldstein J. A. et al. Generative Language Models and Automated Influence Operations: Emerging Threats and Potential Mitigations. Stanford ; Washington : Stanford Internet Observatory ; Georgetown CSET ; OpenAI, 2023. P. 6. URL: <https://arxiv.org/abs/2301.04246> (дата звернення: 20.11.2025).

140. Habermas J. The Public Sphere: An Encyclopedia Article (1964). *New German Critique*. 1974. № 3. P. 49–55.

141. Hake R. R. Interactive-engagement versus traditional methods: A six-thousand-student survey of mechanics test data for introductory physics courses. *American Journal of Physics*. 1998. Vol. 66, № 1. P. 64–74.

142. Hamilton 2.0 Dashboard : Alliance for Securing Democracy / German Marshall Fund of the United States. URL: <https://securingdemocracy.gmfus.org/hamilton-dashboard/> (дата звернення: 20.11.2025).

143. Herman E. S., Chomsky N. Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media. New York : Pantheon Books, 1988. 412 p.

144. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.

145. Horkheimer M., Adorno T. W. Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments / transl. by E. Jephcott. Stanford : Stanford University Press, 2002. 282 p.

146. Hovland C. I., Lumsdaine A. A., Sheffield F. D. Experiments on Mass Communication. Princeton : Princeton University Press, 1949. 345 p.

147. Humprecht E., Esser F., Van Aelst P. Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research. *The International Journal of Press/Politics*. 2020. Vol. 25, № 3. P. 493–516. DOI: 10.1177/1940161219900126.

148. Huntington S. P. The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72, No. 3. P. 22–49.

149. Jowett G. S., O'Donnell V. Propaganda and Persuasion. 5th ed. Thousand Oaks : SAGE Publications, 2012. 434 p.

150. Jung C. G. The Archetypes and the Collective Unconscious / transl. by R. F. C. Hull. 2nd ed. Princeton : Princeton University Press, 1968. 451 p.
151. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2011. 499 p.
152. Kant I. Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf. Königsberg : Friedrich Nicolovius, 1795. 104 S.
153. Katz E., Lazarsfeld P. F. Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications. Glencoe : The Free Press, 1955. 400 p.
154. Kemp S. Digital 2024: Ukraine. DataReportal ; We Are Social ; Meltwater, 2024. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine> (дата звернення: 22.11.2025).
155. Key Narratives in Pro-Kremlin Disinformation. EUvsDisinfo (EEAS), 2022. URL: <https://euvsdisinfo.eu/key-narratives-in-pro-kremlin-disinformation/> (дата звернення: 14.03.2026).
156. Kietzmann J., Lee L. W., McCarthy I. P., Kietzmann T. C. Deepfakes: Trick or treat? *Business Horizons*. 2020. Vol. 63, № 2. P. 135–146. DOI: 10.1016/j.bushor.2019.11.006.
157. Klemperer V. The Language of the Third Reich: LTI – Lingua Tertii Imperii / transl. by M. Brady. London : Continuum, 2000. 296 p.
158. Lakoff G. Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate. White River Junction : Chelsea Green Publishing, 2004. 144 p.
159. Laruelle M. The «Russian World»: Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination. Washington : Center on Global Interests, 2015. 28 p. URL: <https://globalinterests.org/2015/05/26/the-russian-world-russias-soft-power-and-geopolitical-imagination/> (дата звернення: 15.11.2025).
160. Lasswell H. D. The Structure and Function of Communication in Society. The Communication of Ideas / ed. by L. Bryson. New York : Harper & Row, 1948. P. 37–51.

161. Lasswell H. D. The Theory of Political Propaganda. *American Political Science Review*. 1927. Vol. 21, No. 3. P. 627–631.
162. Lazarsfeld P. F., Merton R. K. Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action. The Communication of Ideas / ed. by L. Bryson. New York : Harper & Brothers, 1948. P. 95–118.
163. Le Bon G. The Crowd: A Study of the Popular Mind. London : T. Fisher Unwin, 1896. 230 p.
164. Learn to Discern (L2D): Media Literacy Training : навчальні матеріали / IREX. Washington : IREX, 2019. URL: <https://www.irex.org/project/learn-discern-l2d-media-literacy-training> (дата звернення: 20.11.2025).
165. Lewandowsky S., Cook J., Ecker U. K. H. et al. The Debunking Handbook 2020. 2020. 20 p. DOI: 10.17910/b7.1182.
166. Lewandowsky S., Ecker U. K. H., Seifert C. M. et al. Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*. 2012. Vol. 13, № 3. P. 106–131. DOI: 10.1177/1529100612451018.
167. Lippmann W. Public Opinion. New York : Harcourt, Brace and Company, 1922. 427 p.
168. Luhmann N. Social Systems. Stanford : Stanford University Press, 1995. 627 p.
169. Machiavelli N. The Prince / transl. by W. K. Marriott. London : J. M. Dent & Sons, 1908. 256 p.
170. McCombs M. E., Shaw D. L. The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*. 1972. Vol. 36, No. 2. P. 176–187.
171. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. New York : McGraw-Hill, 1964. 359 p.
172. McQuail D. McQuail's Mass Communication Theory. 6th ed. London : SAGE Publications, 2010. 632 p.

173. Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners / ed. by A. Grizzle et al. Paris : UNESCO, 2021. 418 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377068> (дата звернення: 17.11.2025).

174. Meta. Q1 2024 Adversarial Threat Report. Menlo Park : Meta Platforms, 2024. 33 p. URL: <https://transparency.meta.com/sr/Q1-2024-Adversarial-threat-report> (дата звернення: 20.11.2025).

175. Meta. Q3 2023 Adversarial Threat Report. Menlo Park : Meta Platforms, 2023. 44 p. URL: <https://transparency.meta.com/sr/Q3-2023-Adversarial-threat-report> (дата звернення: 20.11.2025).

176. Meta. Quarterly Adversarial Threat Report, First Quarter 2022. Menlo Park : Meta Platforms, 2022. 27 p. URL: https://about.fb.com/wp-content/uploads/2022/04/Meta-Quarterly-Adversarial-Threat-Report_Q1-2022.pdf (дата звернення: 05.11.2025).

177. Meta. Quarterly Adversarial Threat Report, Second Quarter 2022. Menlo Park : Meta Platforms, 2022. URL: <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2022/08/Quarterly-Adversarial-Threat-Report-Q2-2022.pdf> (дата звернення: 27.11.2025).

178. Michel C. Narrating the War: Analyzing Russia's Narratives for Its Invasion of Ukraine. Washington : Atlantic Council, 2025. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/russia-tomorrow/narrating-the-war-analyzing-russias-narratives-for-its-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 20.01.2026).

179. Mill J. S. On Liberty. London : John W. Parker and Son, 1859. 207 p.

180. Miskimmon A., O'Loughlin B., Roselle L. Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order. New York : Routledge, 2013. 240 p.

181. Morozov E. The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom. New York : PublicAffairs, 2011. 409 p.

182. Nimmo B. Anatomy of an Info-War: How Russia's Propaganda Machine Works, and How to Counter It. StopFake, 2015. URL: <https://www.stopfake.org/en/anatomy-of-an-info-war> (дата звернення: 20.11.2025).
183. Noelle-Neumann E. The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin. Chicago : University of Chicago Press, 1984. 200 p.
184. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*. 1989. No. 26. P. 7–24.
185. Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York : PublicAffairs, 2004. 191 p.
186. Ortega y Gasset J. The Revolt of the Masses. New York : W. W. Norton & Company, 1932. 204 p.
187. Orwell G. Nineteen Eighty-Four. London : Secker & Warburg, 1949. 328 p.
188. Orwell G. Politics and the English Language. London : Horizon, 1946. 12 p.
189. Pariser E. The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You. New York : Penguin Press, 2011. 294 p.
190. Paul C., Matthews M. The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It. Santa Monica : RAND Corporation, 2016. 16 p.
191. Pennycook G., Rand D. G. Accuracy Prompts Are a Replicable and Generalizable Approach for Reducing the Spread of Misinformation. *Nature Communications*. 2022. Vol. 13. Article 2333. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-022-30073-5> (дата звернення: 15.01.2025).
192. Pomerantsev P. Nothing Is True and Everything Is Possible: The Surreal Heart of the New Russia. New York : PublicAffairs, 2014. 241 p.
193. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. London : Faber & Faber, 2019. 256 p.
194. Popper K. R. The Open Society and Its Enemies. Vol. 1: The Spell of Plato. London : George Routledge & Sons, 1945. 268 p.

195. Postman N. *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York : Viking Penguin, 1985. 184 p.
196. Pratkanis A., Aronson E. *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York : W. H. Freeman, 1992. 299 p.
197. Prince G. *Dictionary of Narratology*. Revised ed. Lincoln : University of Nebraska Press, 2003. 126 p.
198. Propp V. *Morphology of the Folktale* / transl. by L. Scott. 2nd ed. Austin : University of Texas Press, 1968. 158 p.
199. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. L 277. P. 1–102. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj> (дата звернення: 17.11.2025).
200. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L, 2024/1689. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 20.11.2025).
201. Report on FIMI Threats : 1st EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats. Brussels : European External Action Service, 2023. 41 p. URL: <https://euvsdisinfo.eu/uploads/2023/02/EEAS-ThreatReport-February2023-02.pdf> (дата звернення: 03.11.2025).
202. Ronfeldt D., Arquilla J. *Whose Story Wins: Rise of the Noosphere, Noopolitik, and Information-Age Statecraft*. Santa Monica : RAND Corporation, 2020. 116 p. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA237-1.html> (дата звернення: 20.01.2026).
203. Roozenbeek J., van der Linden S. Fake news game confers psychological resistance against online misinformation. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2019. Vol. 5. Art. 65. DOI: 10.1057/s41599-019-0279-9.

204. Roselle L., Miskimmon A., O'Loughlin B. Strategic narrative: a new means to understand soft power. *Media, War & Conflict*. 2014. Vol. 7, № 1. P. 70–84. DOI: 10.1177/1750635213516696.

205. Russia-Linked CopyCop Uses LLMs to Weaponize Influence Content at Scale. Washington : Recorded Future, Insikt Group, 2024. URL: <https://www.recordedfuture.com/research/russia-linked-copycop-uses-llms-to-weaponize-influence-content-at-scale> (дата звернення: 09.12.2025).

206. Russian court bans Facebook and Instagram over «extremism» charges. PBS NewsHour. 21.03.2022. URL: <https://www.pbs.org/newshour/world/russia-court-bans-facebook-instagram-over-extremism-charges> (дата звернення: 18.11.2025).

207. Russian Telegram Channel Embraces Fact-Checking Tropes to Spread Disinformation. Washington : DFRLab, Atlantic Council, 2022. URL: <https://dfrlab.org/2022/03/07/russian-telegram-channel-embraces-fact-checking-tropes-to-spread-disinformation/> (дата звернення: 01.12.2025).

208. Russia's Information Grip on Ukraine's Occupied Territories. EUvsDisinfo (EEAS), 2026. URL: <https://euvsdisinfo.eu/russias-information-grip-on-ukraines-occupied-territories/> (дата звернення: 15.04.2026).

209. Schiller H. I. *The Mind Managers*. Boston : Beacon Press, 1973. 214 p.

210. Schmitt C. *The Concept of the Political* / transl. by G. Schwab. Chicago : University of Chicago Press, 2007. 145 p.

211. *Sharp Power: Rising Authoritarian Influence* / ed. by C. Walker, J. Ludwig. Washington : National Endowment for Democracy, 2017. 116 p. URL: <https://www.ned.org/sharp-power-rising-authoritarian-influence-forum-report/> (дата звернення: 15.11.2025).

212. Smith A. D. *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 344 p.

213. Snyder T. *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. New York : Tim Duggan Books, 2018. 359 p.

214. Sorel G. *Reflections on Violence* / transl. by T. E. Hulme. New York : B. W. Huebsch, 1914. 299 p.
215. Sun Tzu. *The Art of War* / transl. by L. Giles. London : Luzac & Co., 1910. 244 p.
216. Sunstein C. R. *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton : Princeton University Press, 2017. 328 p.
217. Taleb N. N. *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. New York : Random House, 2007. 366 p.
218. Tarde G. *The Laws of Imitation* / transl. by E. C. Parsons. New York : Henry Holt and Company, 1903. 404 p.
219. The 2022 Strengthened Code of Practice on Disinformation. Brussels : European Commission, 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation> (дата звернення: 20.11.2025).
220. The Disinformation Landscape in West Africa and Beyond. Washington : DFRLab ; Atlantic Council, 2023. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/disinformation-west-africa/> (дата звернення: 20.11.2025).
221. The SAGE Encyclopedia of Educational Research, Measurement, and Evaluation / ed. by B. B. Frey. Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2018. DOI: 10.4135/9781506326139.
222. Thomas T. L. Russia's Reflexive Control Theory and the Military. *Journal of Slavic Military Studies*. 2004. Vol. 17, No. 2. P. 237–256.
223. Thucydides. *History of the Peloponnesian War* / transl. by R. Crawley. London : J. M. Dent & Sons, 1910. 566 p.
224. Toffler A. *Powershift: Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York : Bantam Books, 1990. 611 p.
225. UNESCO. *Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Development Guidelines*. Paris : UNESCO, 2021.

226. Vaccari C., Chadwick A. Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. *Social Media + Society*. 2020. Vol. 6, № 1. P. 1–13. DOI: 10.1177/2056305120903408.
227. Van der Linden S. Foolproof: Why Misinformation Infects Our Minds and How to Build Immunity. New York : W. W. Norton & Company, 2023. 368 p.
228. VIGINUM. War in Ukraine: Three Years of Russian Information Operations. Paris : SGDSN, 2025. URL: https://www.sgdsn.gouv.fr/files/2025-02/20250224_TLP-CLEAR_NP_SGDSN_VIGINUM_War_in_Ukraine_Three_years_of_Russian_information_operations_1.0_VF.pdf (дата звернення: 24.02.2025).
229. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The Spread of True and False News Online. *Science*. 2018. Vol. 359, № 6380. P. 1146–1151. DOI: 10.1126/science.aap9559.
230. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making. Strasbourg : Council of Europe, 2017. 107 p.
231. Westerlund M. The Emergence of Deepfake Technology: A Review. *Technology Innovation Management Review*. 2019. Vol. 9, № 11. P. 39–52. DOI: 10.22215/timreview/1282.
232. Willaert T., Tuters M. From denazification to the Golden Billion: an inductive analysis of the Kremlin's weaponisation of digital diplomacy on Telegram. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2025. Vol. 12.
233. Woolley S. C., Howard P. N. (eds.) Computational Propaganda: Political Parties, Politicians, and Political Manipulation on Social Media. Oxford : Oxford University Press, 2018. 272 p.
234. Zakharchenko A. Advantages of the connective strategic narrative during the Russian–Ukrainian war. *Frontiers in Political Science*. 2025. Vol. 7. Art. 1434240.
235. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.

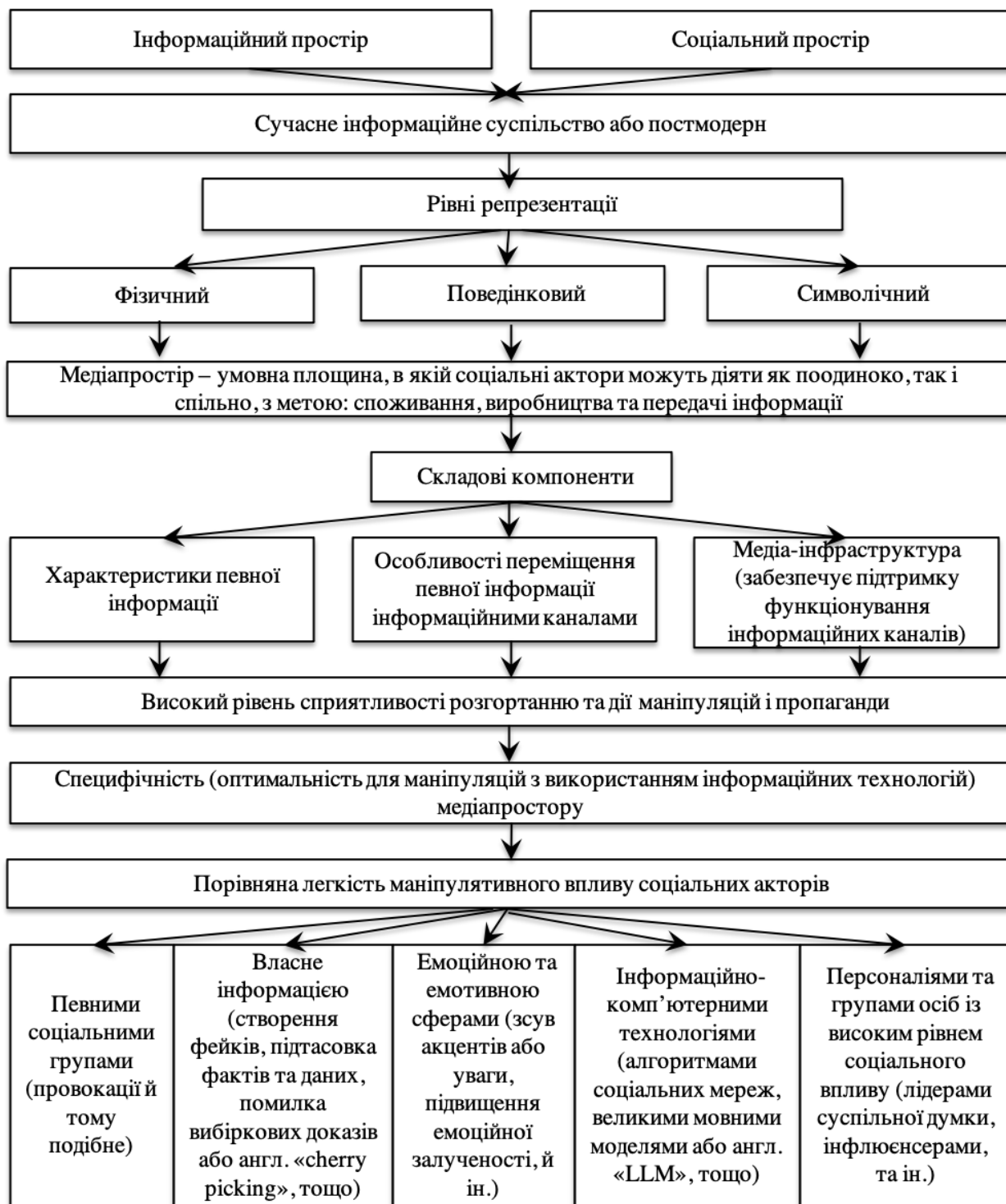
ДОДАТКИ

Додаток А Найбільш поширені варіанти дефініції маніпуляції

Джерело: розроблено автором.

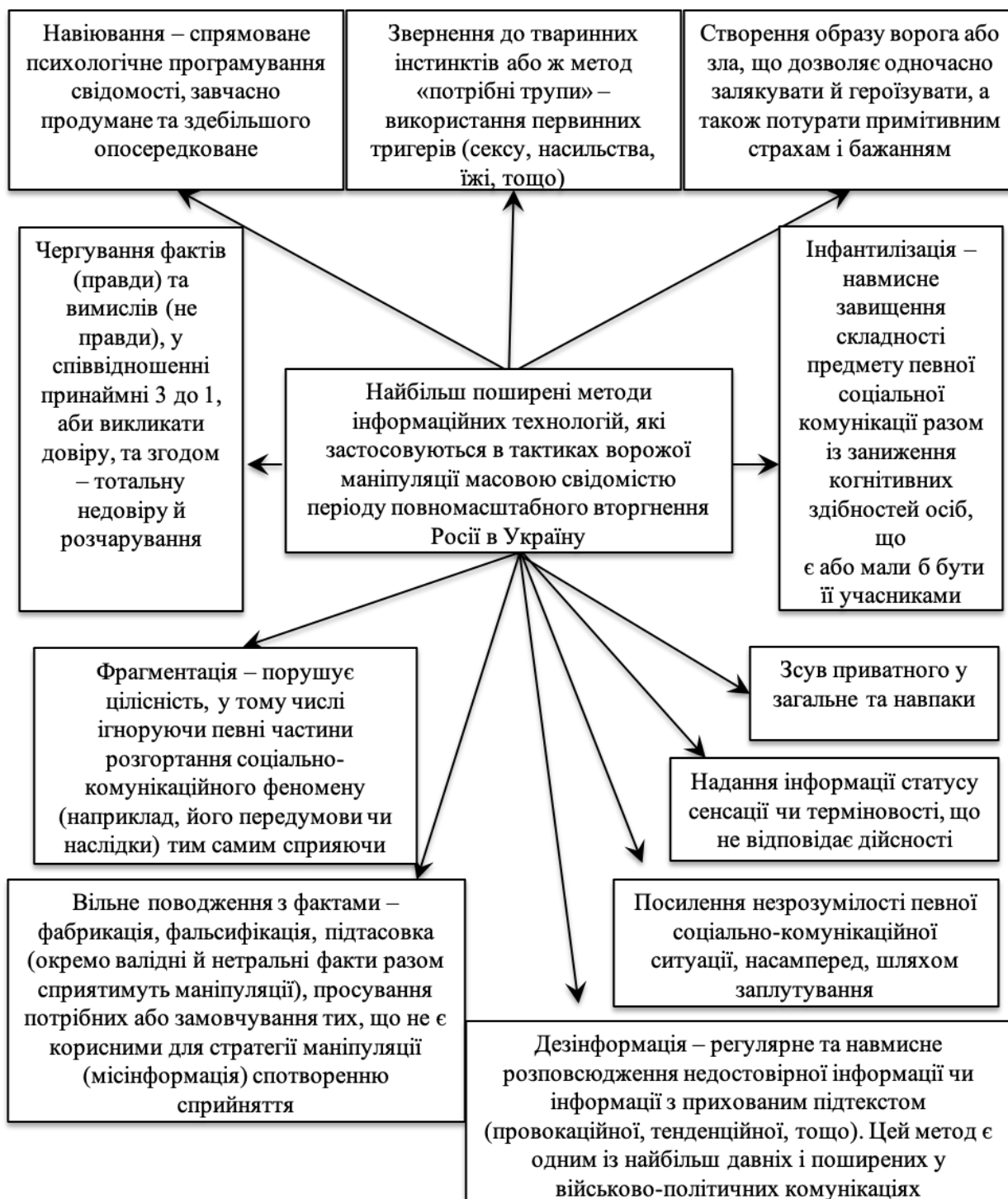
Додаток Б
Схема роботи маніпуляцій та пропаганди в специфічному медіапросторі сучасного інформаційного суспільства

Джерело: розроблено автором.

Додаток В

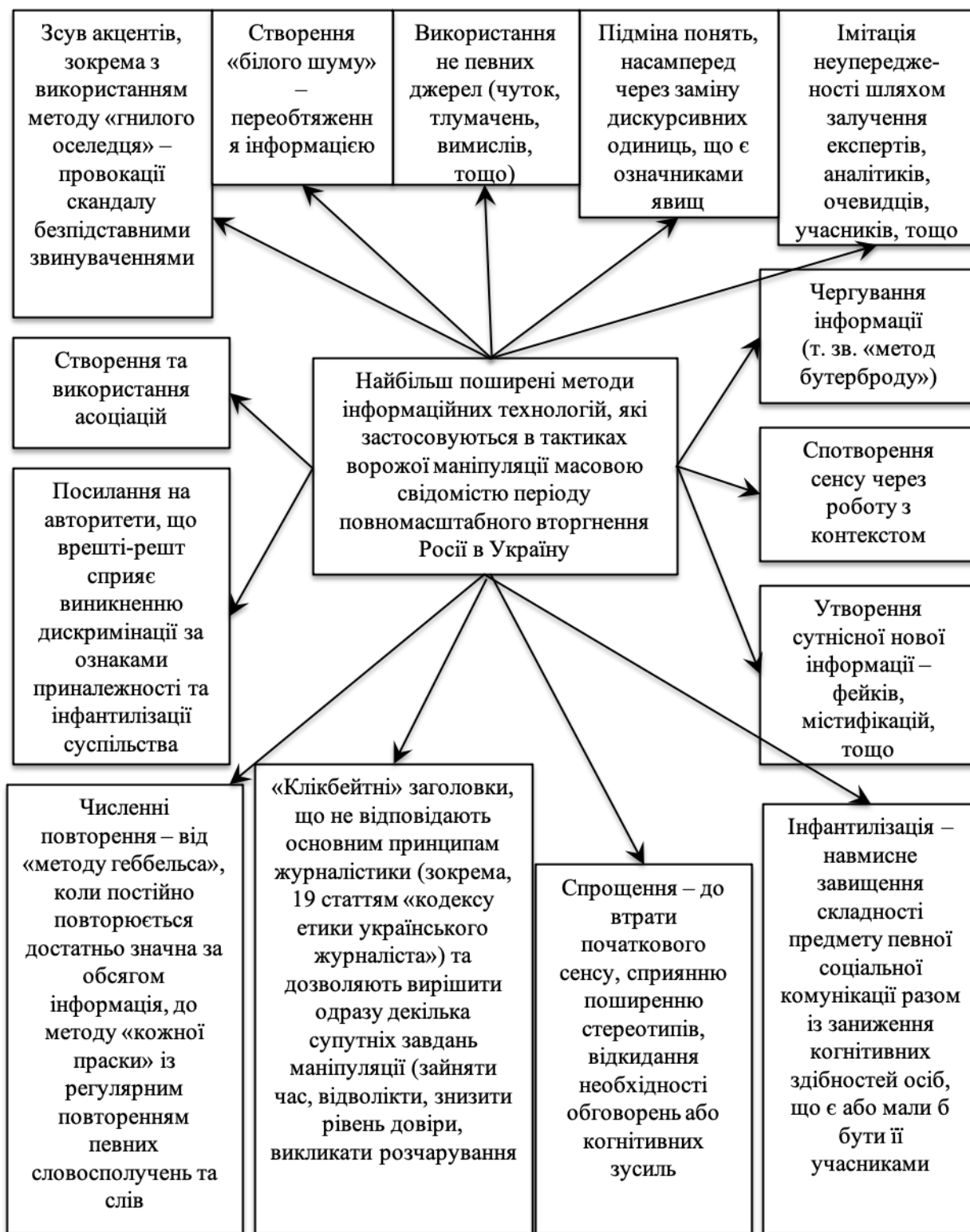
Найбільш поширені методи інформаційних технологій, що застосовуються в тактиках ворожої маніпуляції масовою свідомістю

Джерело: розроблено автором.

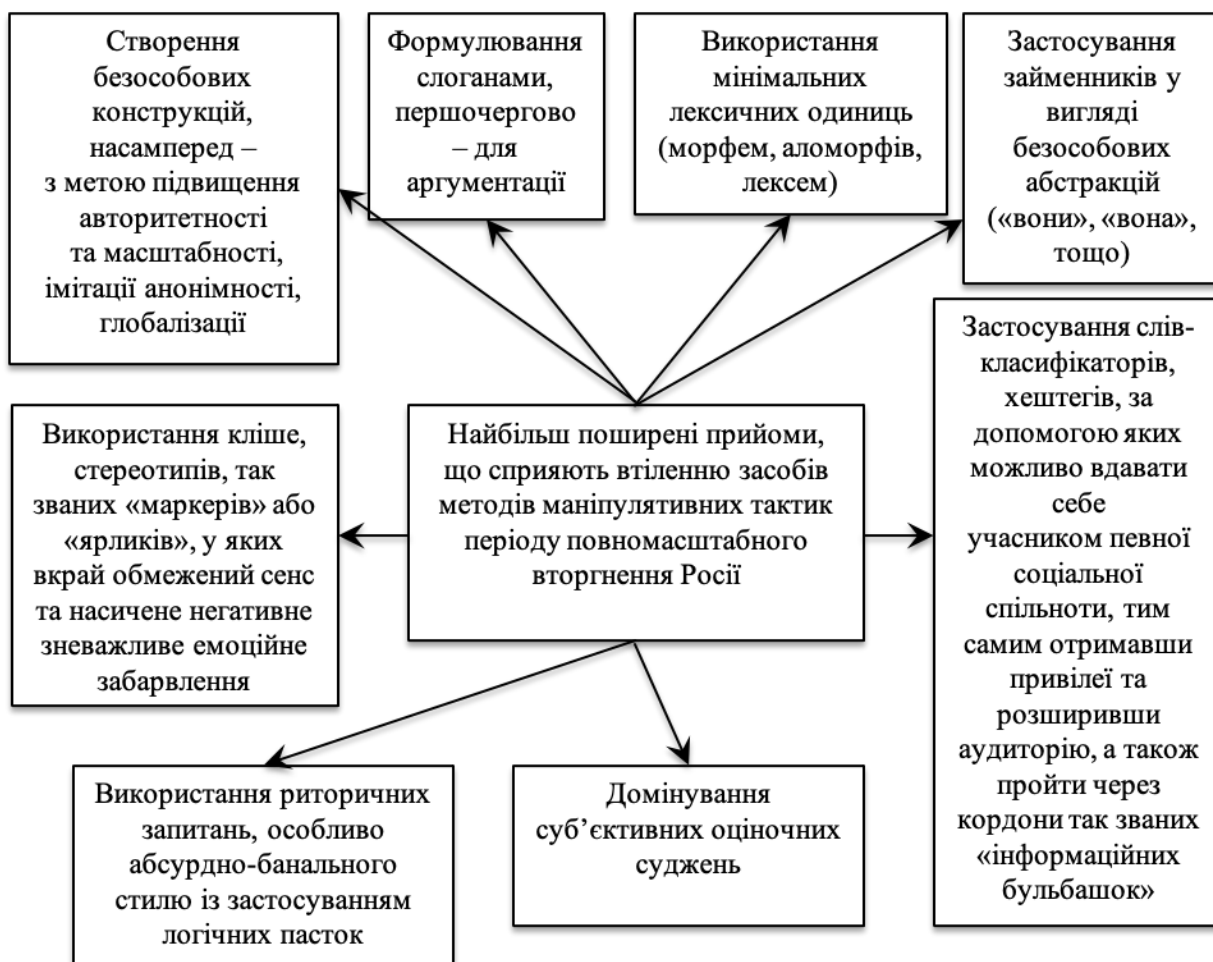
Додаток Г

Найбільш поширені інформаційні технології, які застосовуються в тактиках ворожої маніпуляції масовою свідомістю

Джерело: розроблено автором.

Додаток Д
Найбільш поширені прийоми для втілення засобів методів маніпулятивних тактик упродовж останніх років

Джерело: розроблено автором.

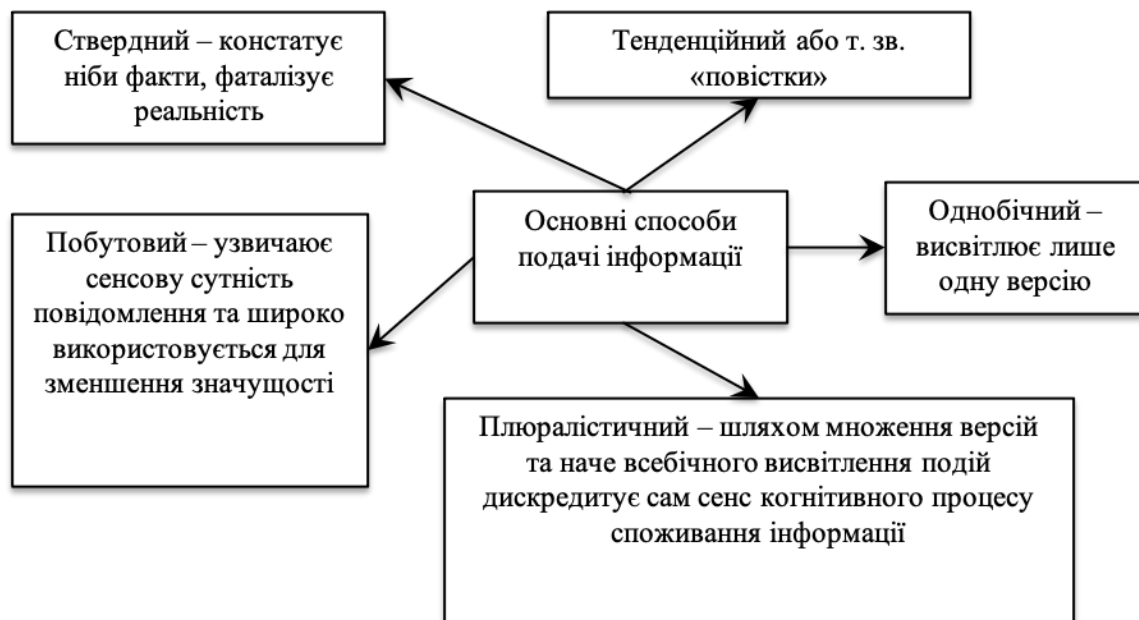
Додаток Е

Найбільш поширені мовні засоби виразності, що широко застосовуються у маніпуляціях під час соціальних комунікацій з використанням інформаційних технологій

Джерело: розроблено автором.

Додаток Ж
**Найбільш сприятливі для маніпуляцій у соціальних комунікаціях способи
 подачі інформації**

Джерело: розроблено автором.

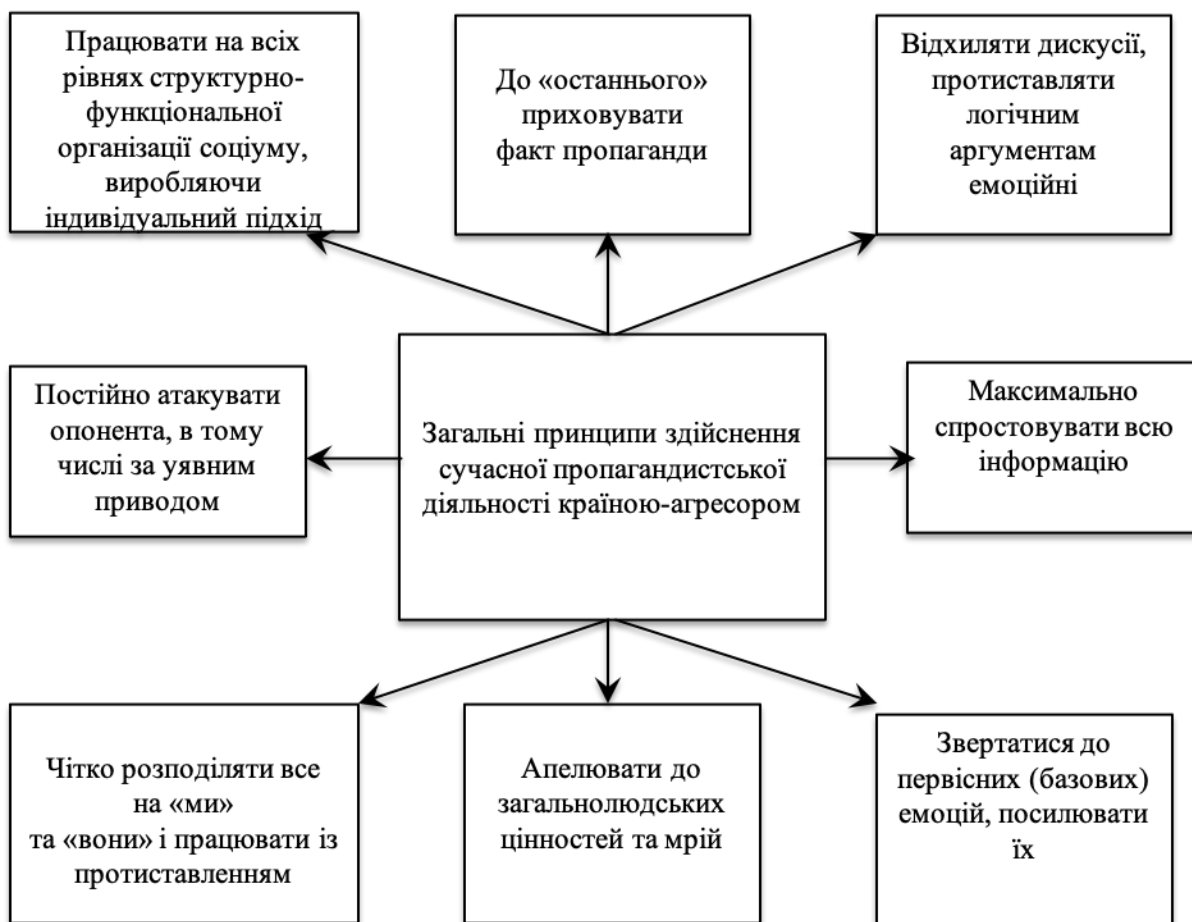
Додаток II

Найбільш затребувані у сучасному науково-популярному просторі ітерації соціально-комунікаційного феномену пропаганди

Джерело: розроблено автором.

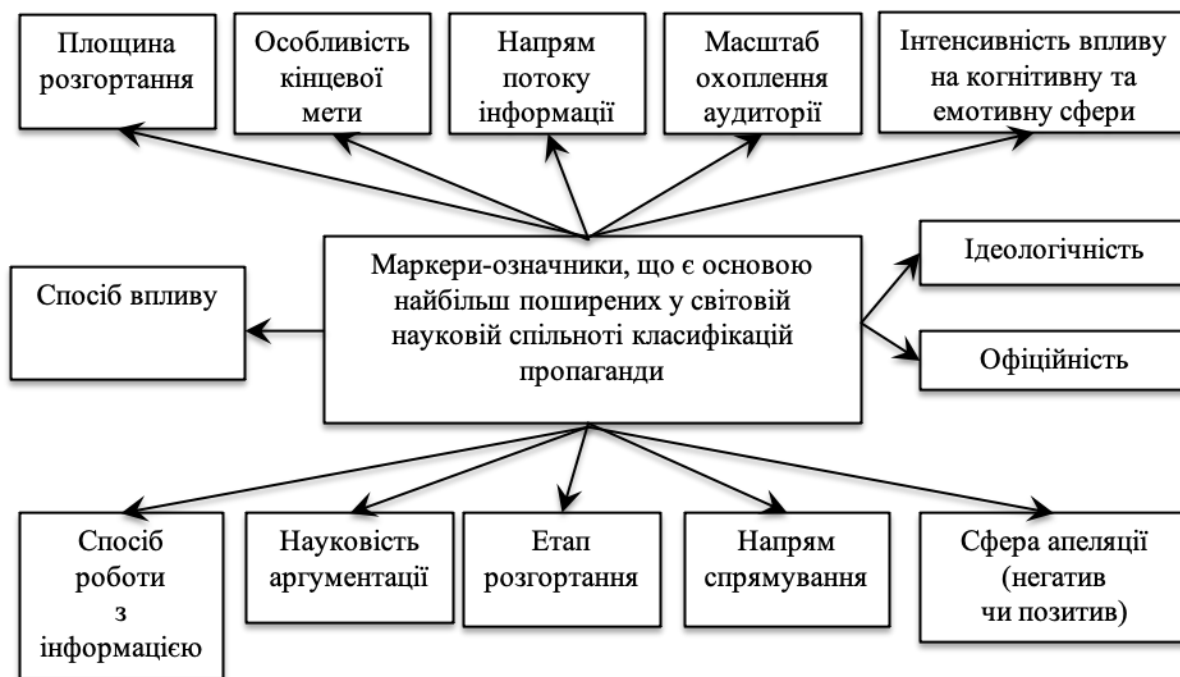
Додаток К
Засадничі принципи ведення пропагандистської діяльності під час повномасштабної агресії проти України країною-окупантом

Джерело: розроблено автором.

Додаток Л

Базисні маркери-означники, що є основою найбільш поширених у науковій спільноті класифікацій пропаганди

Джерело: розроблено автором.

Додаток М

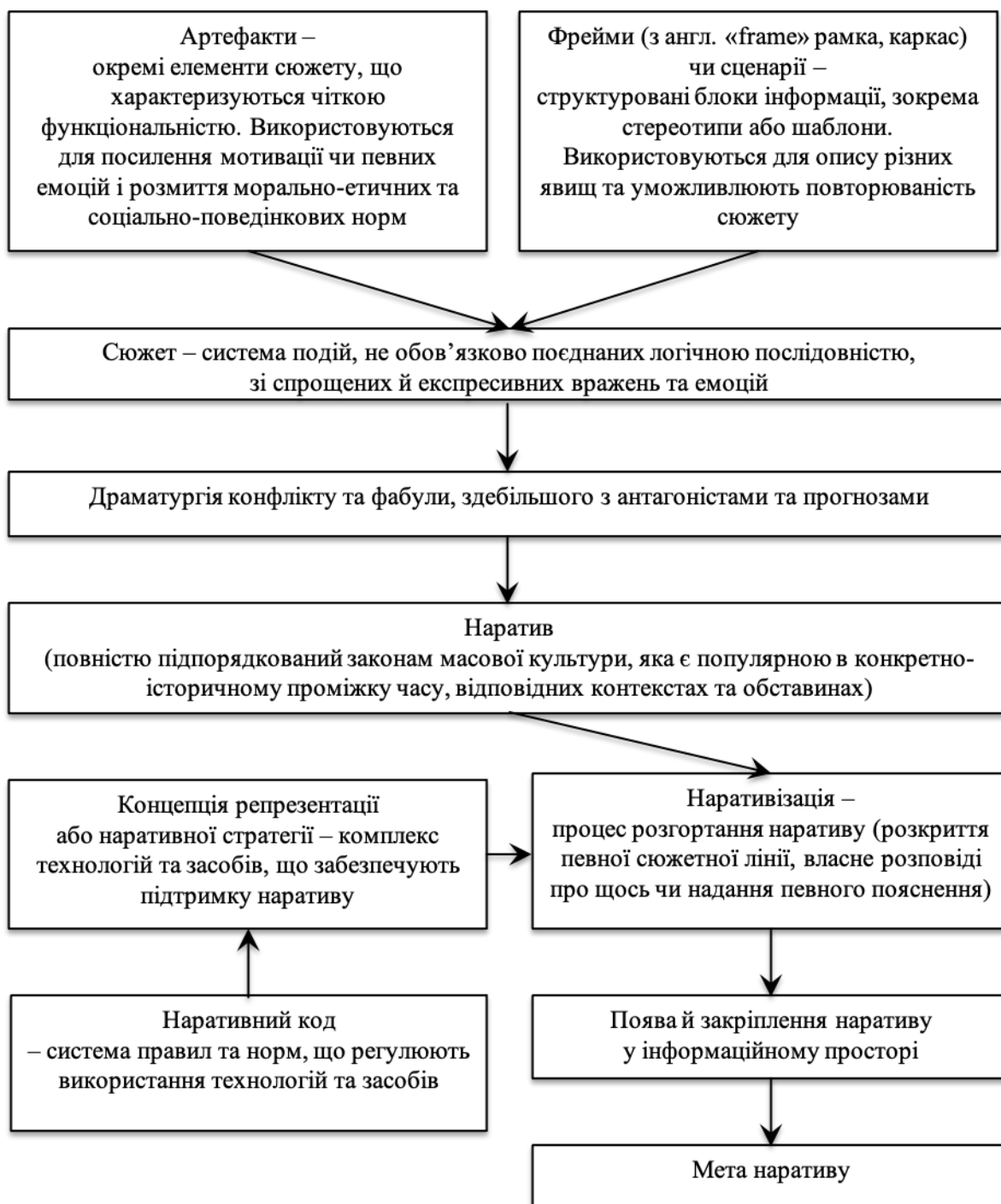
Склад основних визначників специфіки сучасної кремлівської пропаганди

Джерело: розроблено автором.

Додаток Н

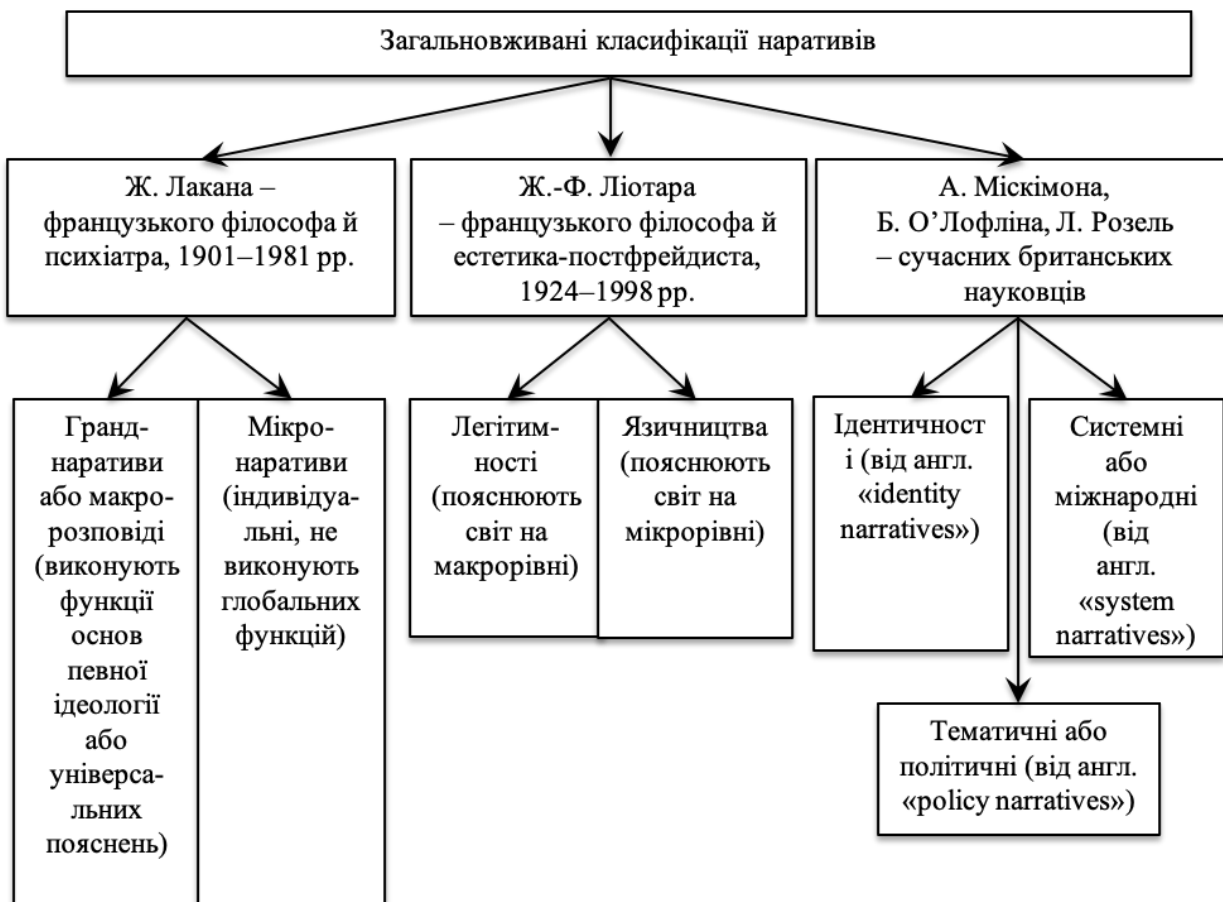
Структурно-функціональна модель взаємозалежності наративу та наративізації

Джерело: розроблено автором.

Додаток П

Загальноприйняті у міжнародній науковій спільноті класифікації наративів

Джерело: розроблено автором.

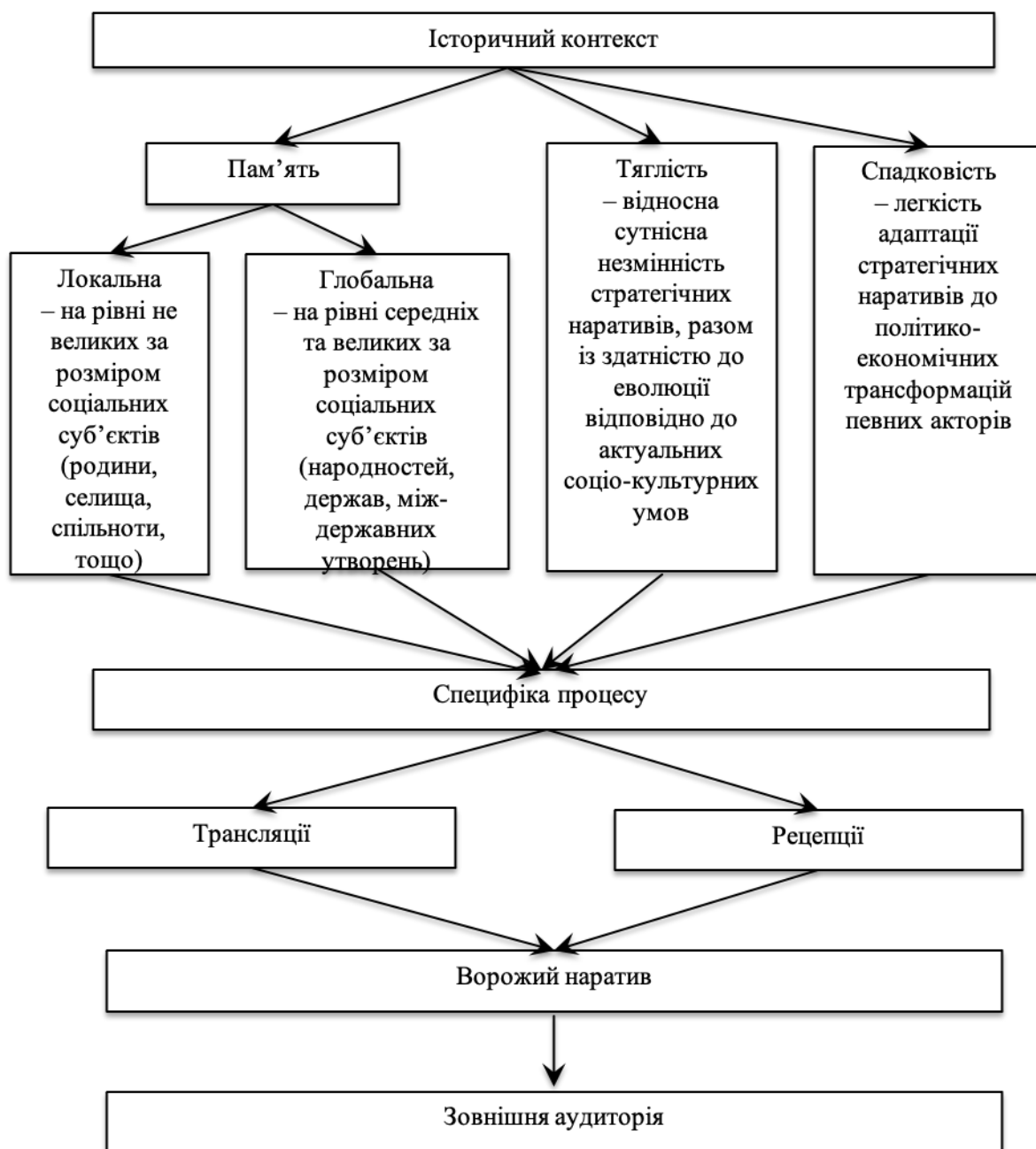
Додаток Р

Основні чинники, що зумовлюють високий рівень специфічності рецепції у внутрішньої аудиторії країни-агресора

Джерело: розроблено автором.

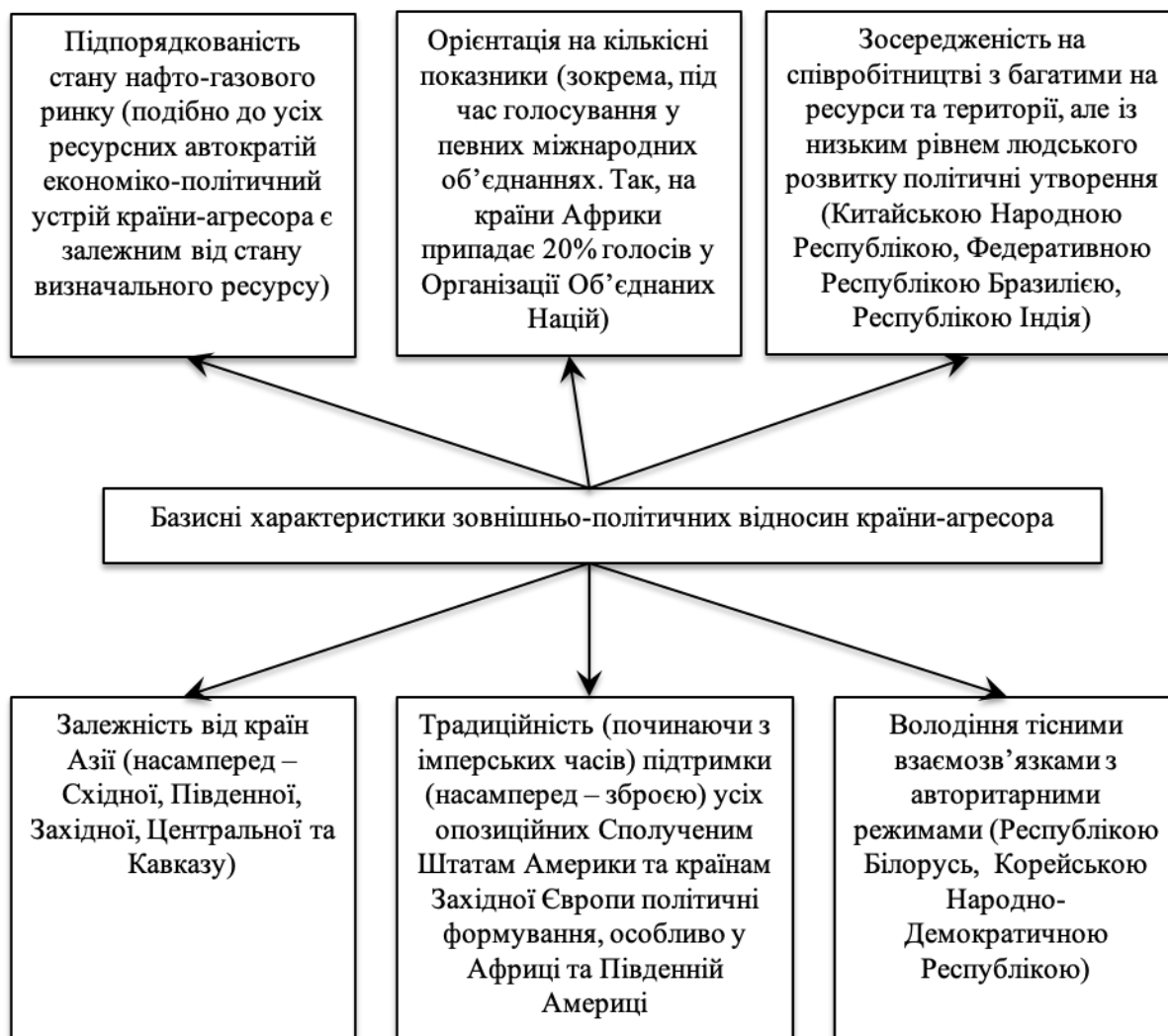
Додаток С
Вплив історичного контексту на особливості трансляції ворожого наративу до зовнішньої аудиторії

Джерело: розроблено автором.

Додаток Т

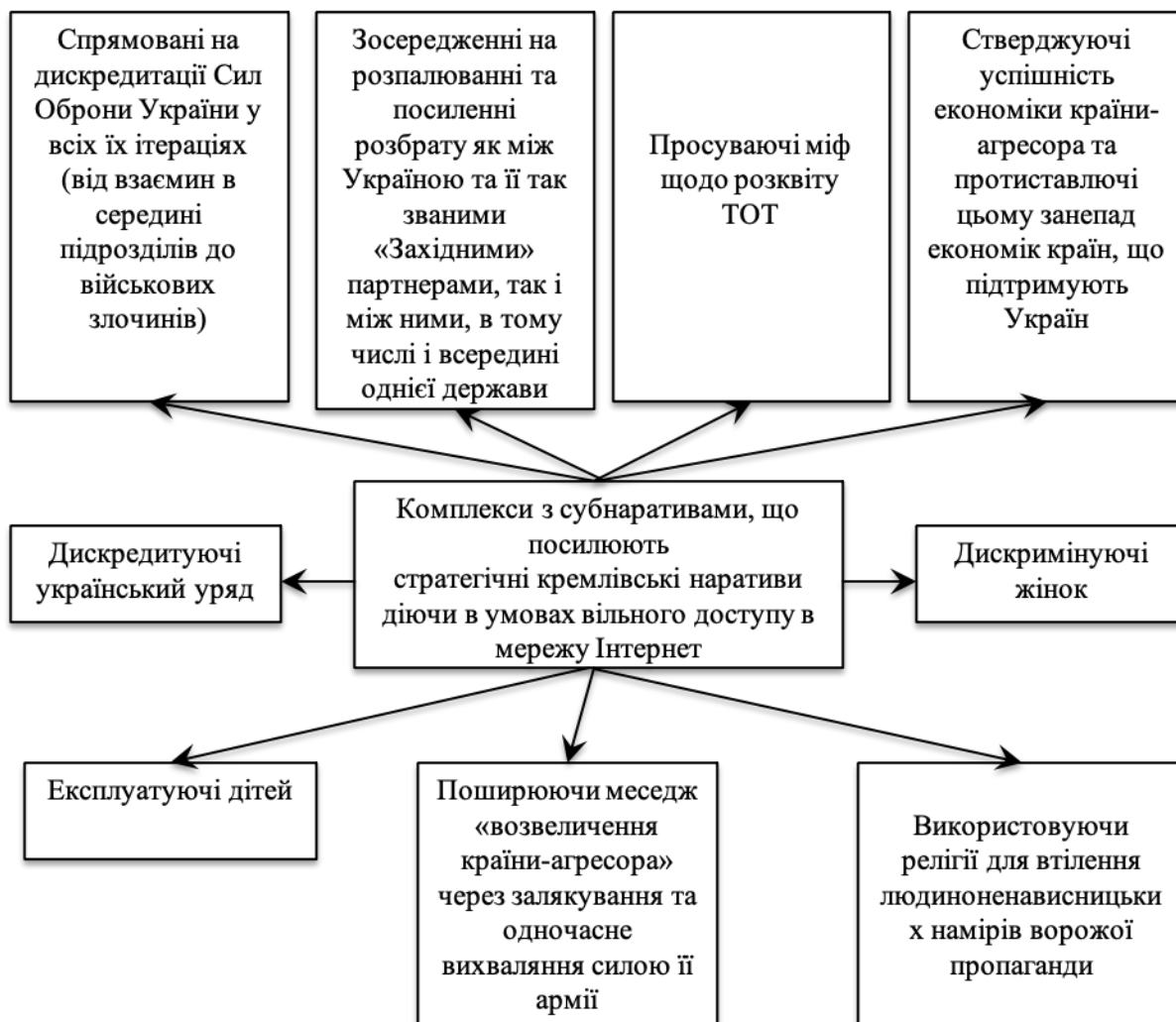
Базисні характеристики зовнішньополітичних відносин країни-агресора

Джерело: розроблено автором.

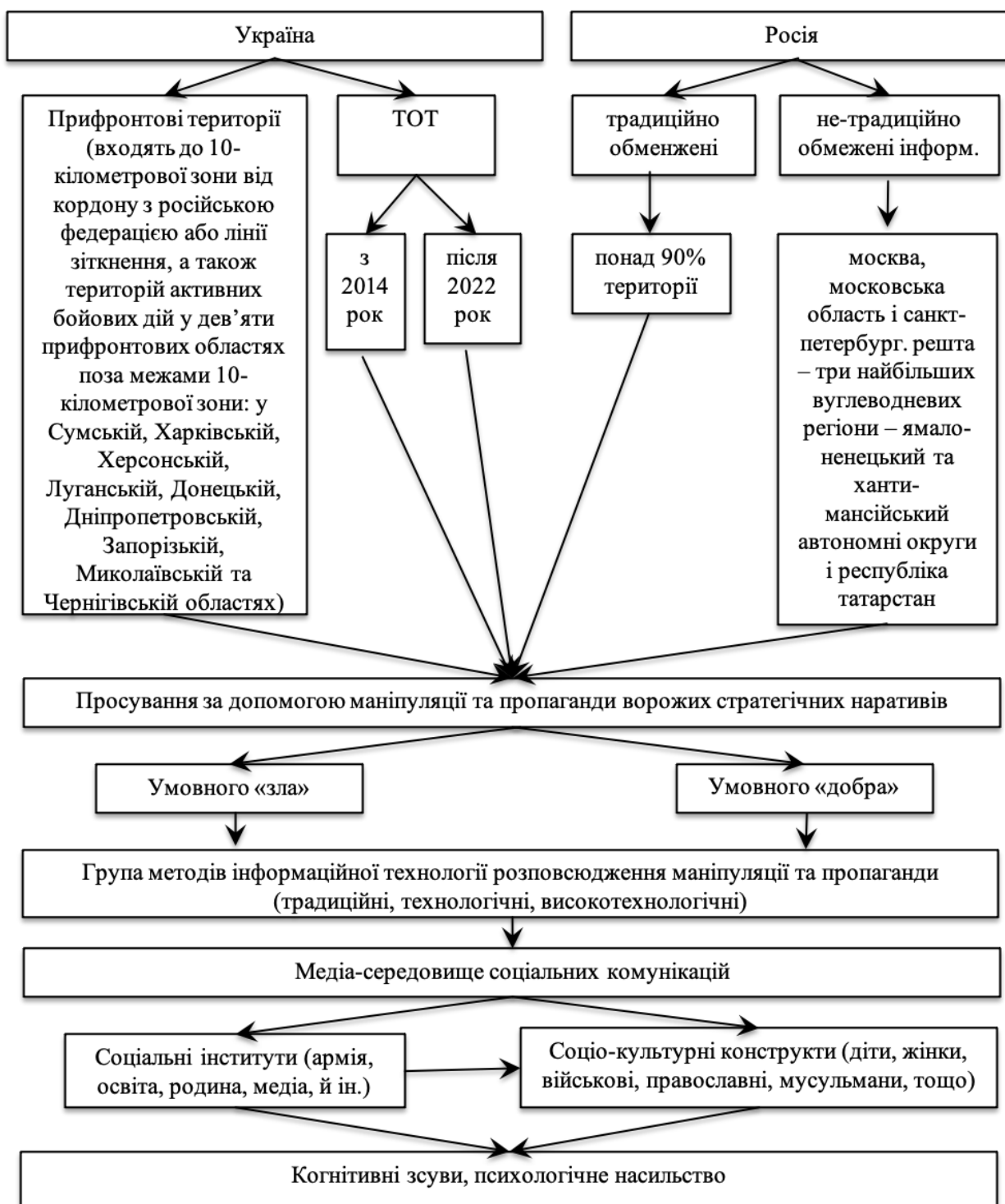
Додаток У

Найбільш поширені в інформаційному просторі з вільним доступом до мережі Інтернет пропагандистські комплекси із ворожими субнаративами

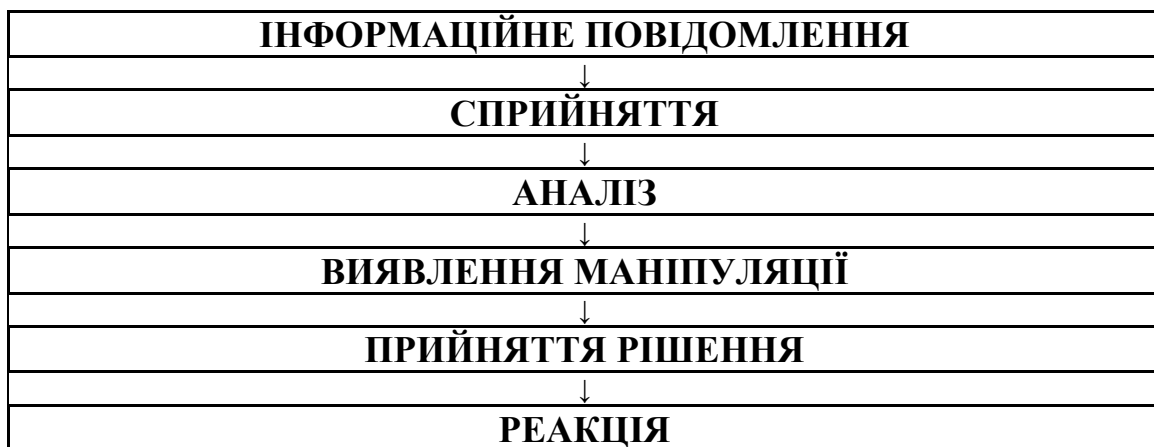
Джерело: розроблено автором.

Додаток Ф
Алгоритм дії обмежень Інтернету з метою розповсюдження маніпуляції та пропаганди

Джерело: розроблено автором.

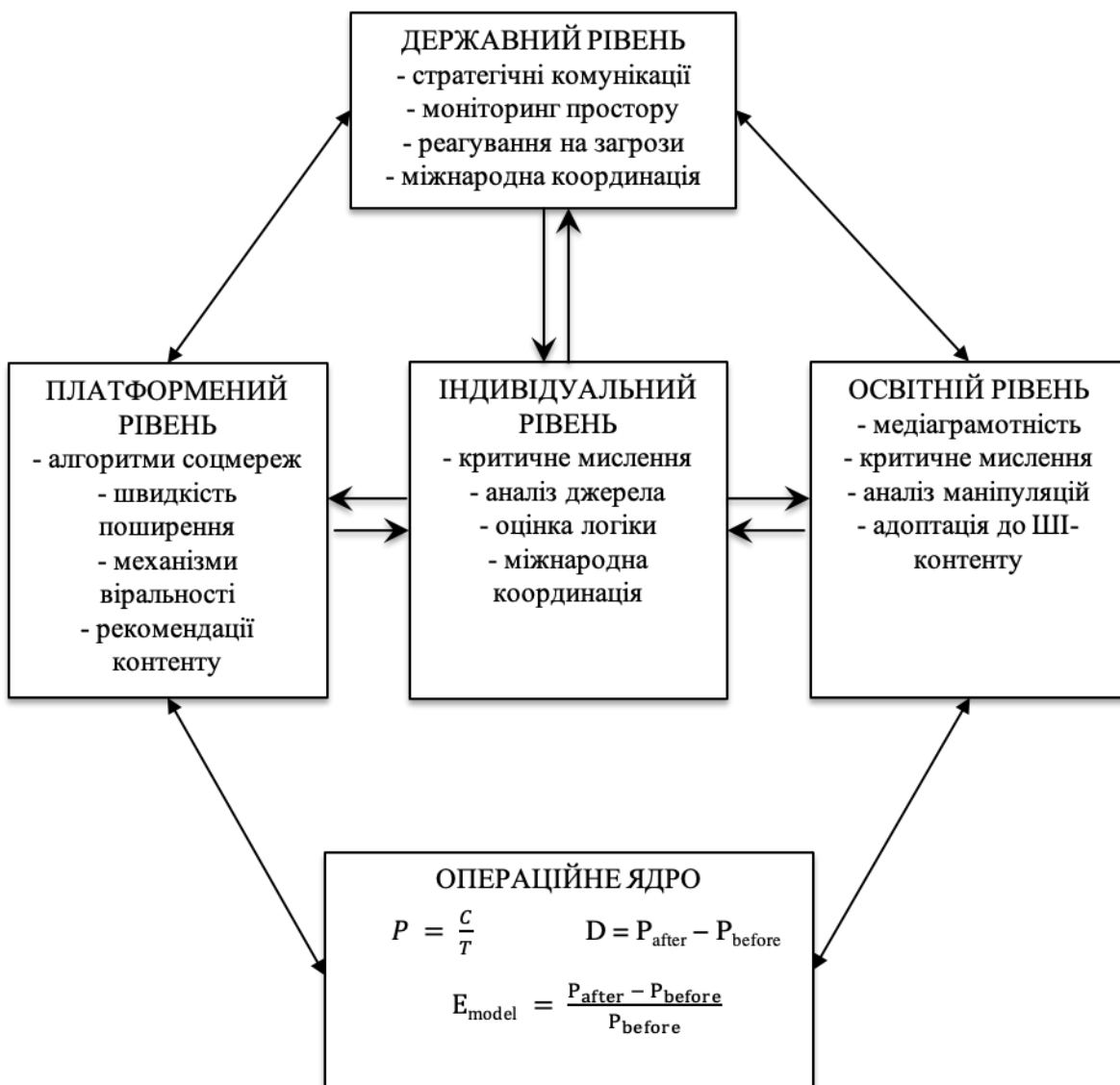
Додаток Х

**Алгоритм функціонування індивідуального рівня моделі протидії
інформаційним маніпуляціям та пропаганді**

Джерело: розроблено автором.

Додаток Ц

Концептуальна модель протидії інформаційним маніпуляціям та пропаганді

Джерело: розроблено автором.

Додаток III

Основні наративи та меседжі ворожої пропаганди за країнами (детально)

Таблиця III.1 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Ісламської Республіки Іран

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора
2	Апеляція до традиції підтримки та співпраці (з часів СРСР)	возвеличення країни-агресора
3	Захист «своїх» (у цьому випадку, здебільшого – мусульман) від дискримінації «чужих» (у тому числі і євреїв)	возвеличення країни-агресора
4	Захід спровокував, а зараз ескалує війну	звинувачення умовного Заходу
5	Захід духовно та політично слабкий	звинувачення умовного Заходу
6	Легітимація війни через не усунення загрози НАТО	звинувачення умовного Заходу
7	Санкції це колоніалізм	звинувачення умовного Заходу
8	Війна не проти України, а проти Заходу загалом, та США зокрема	викривлення суб'єктності України
9	Україна не держава, а маріонетка Заходу	викривлення суб'єктності України

Таблиця III.2 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Італійської Республіки

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Країна-агресор приречена на перемогу, адже є глобальним військовим та політичним гегемоном	возвеличення країни-агресора
2	Країна-агресор захищає та відновлює	возвеличення країни-агресора
3	Захід духовно та політично слабкий	звинувачення умовного Заходу
4	Війна не проти України, а проти Заходу загалом, та США зокрема	викривлення суб'єктності України
5	Україна зазнає величезних втрат	викривлення суб'єктності України
6	Україна це частина країни-агресора	викривлення суб'єктності України

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
7	Україна проти православ'я	викривлення суб'єктності України
8	Україна торгує людьми, зокрема дітьми, а також органами	викривлення суб'єктності України
9	Українці є нацистами	викривлення суб'єктності України
10	Воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі	викривлення суб'єктності України
11	Українська влада не легітимна	викривлення суб'єктності України
12	Допомога Україні це помилка, адже вона шкодить як власним громадянам-донатерам, так і розпалює війну в Україні	зсув акценту на внутрішні проблеми

Таблиця Ш.3 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Королівства Іспанії

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Війна не проти України, а проти Заходу загалом, та США зокрема	викривлення суб'єктності України
2	Заперечення українського суверенітету, ідентичності та державності	викривлення суб'єктності України
3	Воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі	викривлення суб'єктності України
4	Війна відбувається з нацистами у владі України, а не простим народом	викривлення суб'єктності України
5	Це політики провокують війну, а прості люди проти	викривлення суб'єктності України
6	Війна заради збагачення української влади	викривлення суб'єктності України

Таблиця Ш.4 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії країн Східної, Центральної та Південної Азії

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Захист «своїх» (російськомовних, цисгендерних, тощо) від дискримінації ставлеників «чужих» (здебільшого, протеже т. зв. Заходу чи «жидо-масонів», тощо)	возвеличення країни-агресора
2	Країна-агресор приречена на перемогу, адже є глобальним військовим та політичним гегемоном	возвеличення країни-агресора
3	Країна-агресор захищає та відновлює	возвеличення країни-агресора
4	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора
5	Апеляція до традиції підтримки та співпраці (з часів СРСР)	возвеличення країни-агресора
6	Захід – колоніальний та імперіалістичний	звинувачення умовного Заходу
7	Захід духовно та політично слабкий	звинувачення умовного Заходу
8	Захід спровокував, а тепер ескалує війну	звинувачення умовного Заходу
9	Українці – нацисти	викривлення суб'єктності України
10	Українці – сатанисти та проти ісламу	викривлення суб'єктності України
11	Воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі	викривлення суб'єктності України
12	На ТОТ люди завжди ідентифікували себе як росіян та хотіли жити в країні-агресорі	викривлення суб'єктності України
13	Україна обов'язково програє через слабкість	викривлення суб'єктності України
14	Війна з НАТО, а не з Україною	викривлення суб'єктності України
15	Заперечення українського суверенітету, ідентичності та державності	викривлення суб'єктності України

Таблиця III.5 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії країн Арабського світу

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
2	Захист «своїх» (у цьому випадку, здебільшого – мусульман) від дискримінації «чужих»	возвеличення країни-агресора
3	Апеляція до традиції підтримки та співпраці з часів СРСР	возвеличення країни-агресора
4	Війна не проти України, а проти Заходу	викривлення суб'єктності України
5	Заперечення українського суверенітету, ідентичності та державності	викривлення суб'єктності України
6	Звинувачення у всьому Заходу та виправдання всього необхідністю йому протистояти	звинувачення умовного Заходу
7	Захід духовно та політично слабкий	звинувачення умовного Заходу
8	Захід – колоніальний та імперіалістичний	звинувачення умовного Заходу

Таблиця Ш.6 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії країн Балтії

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Міфологізація та ідеалізація спільного радянського минулого та сучасного країни-агресора	возвеличення країни-агресора
2	Захист «своїх» (російськомовних, цисгендерних, тощо) від дискримінації ставлеників «чужих» (здебільшого, протеже т. зв. Заходу чи «жидо-масонів», тощо)	возвеличення країни-агресора
3	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора
4	У всьому винні екстремісти	викривлення суб'єктності України
5	Це політики провокують війну, а прості люди проти	викривлення суб'єктності України
6	Заперечення українського суверенітету, ідентичності та державності	викривлення суб'єктності України
7	Допомога Україні це помилка, адже вона шкодить як власним громадянам-донаторам, так і розпалює війну в Україні	зсув акценту на внутрішні проблеми
8	Європейський Союз намагається розпочати війну на їх території	зсув акценту на внутрішні проблеми

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
9	Демонізація мігрантів та біженців	зсув акценту на внутрішні проблеми

Таблиця III.7 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії країн Латинської Америки

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора
2	Країна-агресор захищає та відновлює	возвеличення країни-агресора
3	Країна-агресор приречена на перемогу, адже є глобальним військовим та політичним гегемоном	возвеличення країни-агресора
4	Санкції це неоколоніалізм	звинувачення умовного Заходу
5	У всьому винні Сполучені Штати Америки	звинувачення умовного Заходу
6	Захід спровокував, а зараз ескалує війну	звинувачення умовного Заходу
7	Захід – колоніальний та імперіалістичний	звинувачення умовного Заходу

Таблиця III.8 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії країн Центральної та Східної Африки

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Країна агресор – єдина альтернатива Заходу	возвеличення країни-агресора
2	Міфологізація та ідеалізація спільного радянського минулого та сучасного країни-агресора	возвеличення країни-агресора
3	Країна-агресор приречена на перемогу, адже є глобальним військовим та політичним гегемоном	возвеличення країни-агресора
4	Країна-агресор захищає та відновлює	возвеличення країни-агресора
5	У всьому винний Захід	звинувачення умовного Заходу
6	Захід – колоніальний та імперіалістичний	звинувачення умовного Заходу
7	Захід спровокував, а тепер ескалує війну	звинувачення умовного Заходу
8	Українське зерно постачається за хабарі до багатих країн	зсув акценту на внутрішні проблеми

Таблиця III.9 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Республіки Білорусь

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Якби не дії очільника країни-агресора, то на неї напав би Захід	возвеличення країни-агресора
2	Захист «своїх» (російськомовних, цисгендерних, тощо) від дискримінації ставлеників «чужих» (здебільшого, протеже т. зв. Заходу чи «жидо-масонів», тощо)	возвеличення країни-агресора
3	Ті самі (ім. О. Лукашенка) плани нападу на Білорусь	зсув акценту на внутрішні проблеми
4	Захід розпочав війну та воює руками українців	викривлення суб'єктності України
5	Воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі	викривлення суб'єктності України
6	Майдани це державні перевороти, що накликали біду	викривлення суб'єктності України
7	Український уряд не легітимний	викривлення суб'єктності України
8	Війна відбувається з нацистами у владі України, а не простим народом	викривлення суб'єктності України
9	Україна обов'язково програє через слабкість	викривлення суб'єктності України
10	Українці це менші брати	викривлення суб'єктності України
11	Захід «інфікував» українців націоналізмом і з того почалися усі біди	викривлення суб'єктності України
12	Україна це антиросія	викривлення суб'єктності України
13	В Україні цензура та тотальна корупція	викривлення суб'єктності України
14	Україна саботує мирні перемовини	викривлення суб'єктності України
15	Війна заради збагачення (української влади, Заходу)	викривлення суб'єктності України

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
16	Україна винна у війні, бо не захотіла дотримуватись нейтрального статусу, тим самим ініціювавши загрозу	викривлення суб'єктності України
17	На ТОТ люди завжди ідентифікували себе як росіян та хотіли жити в країні-агресорі	викривлення суб'єктності України

Таблиця Ш.10 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Республіки Молдова

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Захист «своїх» (російськомовних, цисгендерних, тощо) від дискримінації ставлеників «чужих» (здебільшого, протеже т. зв. Заходу чи «жидомасонів», тощо)	возвеличення країни-агресора
2	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора
3	Міфологізація та ідеалізація спільного радянського минулого та сучасного країни-агресора	возвеличення країни-агресора
4	Захід розпочав війну	звинувачення умовного Заходу
5	Захід духовно та політично слабкий	звинувачення умовного Заходу
6	Демонізація мігрантів та біженців	зсув акценту на внутрішні проблеми
7	Допомога Україні це помилка, адже вона шкодить як власним громадянам-донатерам, так і розпалює війну в Україні	зсув акценту на внутрішні проблеми
8	Українці проти православ'я	викривлення суб'єктності України
9	Українці зрікаються власної історії	викривлення суб'єктності України
10	Українці це нацисти	викривлення суб'єктності України
11	Україна сама все спровокувала та винна у всьому	викривлення суб'єктності України

Таблиця Ш.11 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Республіки Польща

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Демонізація мігрантів та біженців	зсув акценту на внутрішні проблеми
2	Допомога Україні це помилка, адже вона шкодить як власним громадянам-донатерам, так і розпалює війну в Україні	зсув акценту на внутрішні проблеми
3	Країна-агресор захищає та відновлює	возвеличення країни-агресора
4	На ТОТ люди завжди ідентифікували себе як росіян та хотіли жити в країні-агресорі	викривлення суб'єктності України
5	Війна заради збагачення української влади та Європи	викривлення суб'єктності України
6	В Україні тотальна корупція	викривлення суб'єктності України
7	Українці – сатаністи та проти католиків	викривлення суб'єктності України
8	Українці – фашисти та нацисти	викривлення суб'єктності України

Таблиця Ш.12 – Основні наративи та меседжі сучасної ворожої пропаганди для аудиторії Французької Республіки

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
1	Країна-агресор приречена на перемогу, адже є глобальним військовим та політичним гегемоном	возвеличення країни-агресора
2	Так звані «традиційні цінності» або «скрепи», висока духовність на боці країни-агресора	возвеличення країни-агресора
3	Допомога Україні це помилка, адже вона шкодить як власним громадянам-донатерам, так і розпалює війну в Україні	зсув акценту на внутрішні проблеми
4	Демонізація мігрантів та біженців	зсув акценту на внутрішні проблеми
5	Воєнні злочини українських військових, насамперед на Донбасі	викривлення суб'єктності України

№ з/п	Стратегічний наратив	Меседж
6	Захід спровокував, а зараз ескалує війну	викривлення суб'єктності України
7	Україна не держава, а маріонетка Заходу	викривлення суб'єктності України
8	В Україні тотальна корупція	викривлення суб'єктності України
9	Війна не проти України, а НАТО або Сполучених Штатів Америки	викривлення суб'єктності України
10	Захід духовно та політично слабкий	звинувачення умовного Заходу

Джерело: усі таблиці цього додатка складено автором на основі аналітичних матеріалів EUvsDisinfo (EEAS) та Atlantic Council / DFRLab.

Додаток Ш
**Навчальний модуль: система дванадцяти інструментів виявлення та
 нейтралізації маніпулятивних і пропагандистських практик**

№ з/п	Інструмент	Призначення
1	Розрізнення факту та інтерпретації	відокремлення перевірюваного факту від нав'язаного оцінного тлумачення
2	Виявлення емоційного тригера	розпізнавання моменту, коли емоція починає виконувати роль технології впливу
3	Розпізнавання наративу	виявлення повторюваної смислової рамки за серією окремих повідомлень
4	Критична оцінка джерела	перевірка легітимності, репутації та прозорості джерела інформації
5	Логічна перевірка повідомлення	оцінка коректності причинно-наслідкових зв'язків і відповідності висновку фактам
6	Контекстуальне відновлення	реконструкція первинного контексту вирваного фрагмента (цитати, фото, цифри)
7	Виявлення селективної подачі	розпізнавання вибіркової фактів за принципом «часткова правда як повна картина»
8	Виявлення псевдоекспертності та імітації авторитету	перенесення оцінки зі статусу мовця на доказовість повідомлення
9	Розпізнавання маніпулятивної візуалізації	аналіз відповідності зображення заявленому контексту, виявлення старих/чужих кадрів
10	Темпоральна перевірка	встановлення часової актуальності повідомлення, руйнування ілюзії терміновості
11	Нейтралізація через поведінкову паузу	свідоме відтермінування реакції на емоційно навантажене повідомлення
12	Комунікативна нейтралізація	відповідальна реакція, що не підсилює подальше поширення маніпуляції

Джерело: розроблено автором на основі підрозділу 4.2.

Додаток Ю

Матеріали емпіричного дослідження

Нижче наведено повний перелік із двадцяти діагностичних повідомлень першого (первинного) блоку опитувальника із зазначенням типу кожного повідомлення та правильної відповіді. Непарні повідомлення містять ознаки маніпулятивного чи пропагандистського впливу, парні – є нейтральними.

Таблиця Ю.1 – Інформаційні повідомлення первинного тестування (блок

1)

№ з/п	Текст повідомлення	Тип / правильна відповідь
1	У Конгресі США знову відклали голосування щодо пакета допомоги Україні. Це остаточно доводить, що Захід більше не підтримує Україну.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
2	У Конгресі США перенесено голосування щодо пакета допомоги Україні. За інформацією американських медіа, рішення пов'язане з тривалими політичними дискусіями між представниками різних партій щодо обсягів фінансування та пріоритетів бюджету.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
3	Після нічного обстрілу частина міста залишилася без світла. Держава повністю втратила здатність захищати цивільне населення.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
4	Після атаки в окремих районах міста запроваджено аварійні відключення електроенергії.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
5	Європейський політик закликав до «компромісу». Це означає, що Європа готує капітуляцію України.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
6	У європейських медіа триває дискусія щодо подальшої підтримки України. У публікаціях обговорюються питання обсягів фінансової допомоги, військової підтримки, а також довгострокових механізмів співпраці в умовах тривалої війни.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)

№ з/п	Текст повідомлення	Тип / правильна відповідь
7	Терміново! Ситуація на окремих ділянках фронту критична – підрозділи залишаються без належної підтримки, а людей фактично кидають напризволяще. Про це активно пишуть у соцмережах. Якщо це не зупинити зараз, наслідки можуть бути незворотними. Поширте це повідомлення всім.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
8	Оприлюднено рекомендації щодо дій під час масованих атак. У них зазначено алгоритм поведінки під час повітряної тривоги, правила перебування в укриттях, а також порядок отримання офіційної інформації від державних органів.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
9	У суспільстві, за останніми публікаціями в соцмережах і окремих медіа, дедалі частіше говорять про втому від затяжної війни, економічних труднощів і постійної напруги. Люди скаржаться на виснаження та відсутність чітких перспектив. Усе це вже є прямим доказом неминучого розпаду, який стає лише питанням часу.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
10	Дослідження фіксують інформаційне виснаження населення. Зокрема, йдеться про зростання рівня перевантаження новинами, зниження концентрації уваги та складність обробки великого обсягу інформації в умовах тривалого інформаційного навантаження.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
11	Наші джерела в закритих урядових колах повідомляють: уже найближчими днями буде ухвалене рішення, яке кардинально змінить ситуацію в країні. За попередньою інформацією, воно стосуватиметься ключових політичних і безпекових питань, однак офіційно про це поки не повідомляють.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
12	Аналітичний центр оприлюднив прогноз безпекової ситуації. У документі розглядаються можливі сценарії розвитку подій, оцінюються ризики та визначаються ключові фактори, які можуть впливати на подальшу динаміку безпекового середовища.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
13	Відомий експерт заявив, що на фронті вже відбувся незворотний перелом ситуації, який неможливо змінити. За його словами, останні події свідчать про остаточну втрату ініціативи, а подальший розвиток подій є лише питанням часу.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
14	Триває дискусія експертів щодо ситуації на фронті. У межах обговорення аналізуються поточні події, оцінюються можливі сценарії розвитку ситуації, а також висловлюються різні точки зору щодо подальшої динаміки бойових дій.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
15	У соцмережах поширюють фото порожніх полиць у магазині з підписом: «Так виглядає вся країна просто зараз». Автори публікації стверджують, що подібна ситуація нібито є типовою для більшості регіонів.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)

№ з/п	Текст повідомлення	Тип / правильна відповідь
16	У деяких регіонах фіксуються труднощі з постачанням окремих товарів. За повідомленнями місцевих джерел, це пов'язано з логістичними обмеженнями, перебоями в транспортуванні та впливом безпекової ситуації.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
17	Щойно! У мережі поширюють відео з вокзалу, де видно, як люди масово залишають місто. Автори публікацій стверджують, що це відбувається просто зараз через різке загострення ситуації, однак жодної інформації про місце, час зйомки чи обставини події не наводиться.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
18	Повідомлено про організовану евакуацію населення. За інформацією місцевих органів влади, евакуаційні заходи проводяться відповідно до визначеного плану безпеки та спрямовані на мінімізацію ризиків для цивільного населення.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
19	Перешліть це повідомлення всім своїм знайомим – інакше буде пізно. У мережі пишуть, що ситуація може різко погіршитися вже найближчим часом, але про це нібито не говорять офіційно.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
20	МОЗ оприлюднило рекомендації психологічної підтримки.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)

Другий (повторний) блок сформовано за аналогічними принципами й з тим самим балансом (10 маніпулятивних / пропагандистських і 10 нейтральних повідомлень), однак у нових формулюваннях, що унеможлиблює просте запам'ятовування відповідей.

Таблиця Ю.2 – Інформаційні повідомлення повторного тестування (блок 2)

№ з/п	Текст повідомлення	Тип / правильна відповідь
1	У парламенті країни-партнера не змогли швидко узгодити рішення щодо допомоги. Це свідчить, що підтримка України завершується.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
2	Уряд країни-партнера продовжив консультації щодо форматів допомоги Україні.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)

№ з/п	Текст повідомлення	Тип / правильна відповідь
3	Після нещодавніх атак у кількох регіонах виникли перебої з електропостачанням. У мережі це вже називають підтвердженням того, що ситуація повністю виходить з-під контролю і стає некерованою.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
4	Через пошкодження енергетичної інфраструктури в окремих регіонах введено графіки відключень електроенергії. За повідомленнями енергетичних служб, такі заходи є вимушеними та спрямовані на стабілізацію роботи системи.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
5	У міжнародній пресі дедалі частіше звучить теза про необхідність «реалістичного підходу» до ситуації. У публікаціях це подають як сигнал до перегляду політики, що фактично означає поступову відмову від підтримки України.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
6	У медіа триває обговорення довгострокової підтримки України. У публікаціях аналізуються можливі формати співпраці, обсяги фінансування, а також перспективи подальших політичних рішень на міжнародному рівні.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
7	Ще трохи – і вся система почне стрімко руйнуватися. У соцмережах поширюються повідомлення про те, що людей нібито залишили напризволяще без належної підтримки, і ситуація виходить з-під контролю.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
8	Фахівці закликають перевіряти інформацію в умовах стресу. Зокрема, рекомендується звертатися до офіційних джерел, критично оцінювати зміст повідомлень і утримуватися від поширення неперевірених даних.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
9	У різних регіонах фіксують окремі локальні конфлікти, про які повідомляють у медіа та соцмережах. Ці випадки вже подають як доказ того, що суспільство не витримує війни і поступово втрачає стійкість.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
10	Дослідження фіксують зростання рівня втоми серед населення в умовах тривалого інформаційного та психологічного навантаження. Водночас результати свідчать про збереження загальної стійкості та здатності адаптуватися до поточної ситуації.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
11	Наші співрозмовники повідомляють про нібито вже ухвалене, але приховане від суспільства рішення, яке може суттєво змінити поточну ситуацію. За їхніми словами, офіційно цю інформацію не розголошують, що лише підтверджує її важливість.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
12	Офіційні представники готують брифінг. Очікується, що під час нього буде надано оновлену інформацію щодо поточної ситуації та відповіді на запитання представників медіа.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)

№ з/п	Текст повідомлення	Тип / правильна відповідь
13	Експерт заявив про нібито повний провал поточної стратегії, посиляючись на останні події та загальну динаміку ситуації. При цьому конкретних даних або підтверджених оцінок у повідомленні не наводиться.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
14	Аналітики дають різні оцінки поточної ситуації. У своїх матеріалах вони висловлюють відмінні підходи до інтерпретації подій, аналізують наявні дані та пропонують різні сценарії подальшого розвитку.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
15	У мережі поширюється відео черги біля установи, яке подають як доказ того, що населення нібито втратило віру в ситуацію. При цьому не уточнюється, де саме і за яких обставин було зафіксовано ці кадри.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
16	Частина населення скористалася можливістю евакуації до більш безпечних регіонів. За інформацією місцевих органів влади, процес відбувався організовано із залученням відповідних служб та транспорту.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
17	У мережі поширюється фото з важкими умовами в одному з населених пунктів, яке подають як доказ гуманітарного колапсу. При цьому у публікації не зазначено дату, місце зйомки та обставини, за яких було зроблено зображення.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
18	Після нещодавніх атак у низці регіонів виникли труднощі з логістикою. Зокрема, йдеться про затримки у транспортуванні товарів та ускладнення роботи окремих логістичних маршрутів.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)
19	Перешли це повідомлення всім своїм знайомим, бо це важливо. У мережі стверджують, що інформацію намагаються приховати, тому її потрібно поширити якнайшвидше, поки ще є можливість.	маніпулятивне / пропагандистське (правильно: «містить ознаки впливу»)
20	Психологи рекомендують перевіряти інформацію перед її сприйняттям і поширенням. Зокрема, радять звертати увагу на джерела повідомлень, аналізувати зміст і уникати імпульсивних реакцій в умовах інформаційного навантаження.	нейтральне (правильно: «не містить виражених ознак»)

Знеособлене вивантаження результатів усіх 47 респондентів із сервісу Google Forms із відмітками часу проходження та індивідуальними балами первинного (блок 1) і повторного (блок 2) тестування. Середній бал зріс із 10,55 до 15,64 із 20 ($P: 0,53 \rightarrow 0,78$; $D = 0,25$; $E_{\text{model}} = 0,48$).

Таблиця Ю.3 – Індивідуальні результати всіх 47 респондентів (первинне і повторне тестування, з таймштампами)

№ з/п	Позначка часу	Первинне (блок 1), бал / 20	Повторне (блок 2), бал / 20
1	2026-04-15 19:31:48	10	15
2	2026-04-15 19:49:19	10	15
3	2026-04-15 20:02:27	10	15
4	2026-04-16 10:10:49	11	16
5	2026-04-16 10:18:30	8	14
6	2026-04-16 10:25:51	12	17
7	2026-04-16 10:33:02	10	15
8	2026-04-16 10:44:45	11	16
9	2026-04-16 11:14:36	9	15
10	2026-04-16 11:21:26	12	17
11	2026-04-16 12:11:00	10	15
12	2026-04-16 12:36:27	11	17
13	2026-04-16 12:52:12	9	14
14	2026-04-16 13:04:04	13	18
15	2026-04-16 13:10:45	9	15
16	2026-04-16 13:20:52	10	15
17	2026-04-16 13:27:53	11	16
18	2026-04-16 13:39:58	12	16
19	2026-04-16 13:56:23	9	15
20	2026-04-16 14:04:56	12	17
21	2026-04-16 14:12:49	10	15
22	2026-04-16 14:21:58	11	16
23	2026-04-16 15:10:52	8	14
24	2026-04-16 15:20:54	12	16
25	2026-04-16 15:37:13	9	15
26	2026-04-16 15:45:09	10	15
27	2026-04-16 15:50:55	11	16
28	2026-04-16 16:20:50	12	17
29	2026-04-16 16:32:48	15	17
30	2026-04-16 16:39:45	10	15
31	2026-04-16 19:22:45	9	15
32	2026-04-16 19:29:45	12	17
33	2026-04-16 19:36:25	8	14
34	2026-04-16 19:42:02	11	16
35	2026-04-16 19:48:03	10	15
36	2026-04-17 11:19:38	11	15
37	2026-04-17 12:06:33	11	16
38	2026-04-17 12:12:01	12	17
39	2026-04-17 12:17:08	8	14
40	2026-04-17 12:23:07	13	17
41	2026-04-17 12:28:40	9	15
42	2026-04-17 12:35:24	10	15
43	2026-04-17 12:55:19	11	16

№ з/п	Позначка часу	Первинне (блок 1), бал / 20	Повторне (блок 2), бал / 20
44	2026-04-17 13:00:04	12	17
45	2026-04-17 13:05:46	8	14
46	2026-04-17 13:12:38	13	17
47	2026-04-17 13:16:57	11	16

Джерело: складено автором за результатами опитування, проведеного засобами Google Forms.

Додаток Я
Джерела емпіричної бази дослідження (аналітичні звіти та моніторингові ресурси, опрацьовані методом вторинного аналізу)

№ з/п	Назва звіту / ресурсу	Інституція (країна), рік	Що опрацьовано
I. Аналітичні звіти інституцій протидії дезінформації			
1	«Проросійські наративи в медіа Глобального Півдня»	ЦПД при РНБО (Україна), 2025	наративи для Глобального Півдня
2	«Російська політика мілітаризації дітей на ТОТ»	ЦПД при РНБО (Україна), 2025	вплив на тимчасово окупованих територіях
3	War in Ukraine: Three Years of Russian Information Operations	VIGINUM / SGDSN (Франція), 2025	операції впливу, проксі-мережі (RRN, Portal Kombat)
4	1st EEAS Report on FIMI Threats	EEAS (ЄС), 2023	методологія FIMI, кейси
5	3rd EEAS Report on FIMI Threats	EEAS (ЄС), 2025	динаміка загроз FIMI
6	Key Narratives in Pro-Kremlin Disinformation	EUvsDisinfo / EEAS (ЄС), 2022	базові проклемлінські наративи
7	Russia's Information Grip on Ukraine's Occupied Territories	EUvsDisinfo / EEAS (ЄС), 2026	інформаційна облога ТОТ
8	Digital Occupation: Pro-Russian Bot Networks...	DFRLab / Atlantic Council + OpenMinds (США), 2025	ботомережі в Telegram на ТОТ
9	The Disinformation Landscape in West Africa	DFRLab / Atlantic Council (США), 2023	дезінформація в Африці
10	C. Michel. Narrating the War	Atlantic Council (США), 2025	наративи виправдання вторгнення
11	Doppelganger – Media Clones Serving Russian Propaganda	EU DisinfoLab (ЄС), 2022	клони європейських медіа
12	Quarterly Adversarial Threat Report, Q1 2022	Meta Platforms (США), 2022	координована неавтентична поведінка
II. Публікації аналітичних центрів і громадських організацій			
13	The Russian «Firehose of Falsehood» Propaganda Model	RAND Corporation (США), 2016	модель пропаганди
14	Networks and Netwars	RAND Corporation (США), 2001	мережеві війни
15	Whose Story Wins: Rise of the Noosphere...	RAND Corporation (США), 2020	ноополітика, інформаційна доба
16	The Global Disinformation Order	Oxford Internet Institute (Велика Британія), 2019	глобальний інвентар маніпуляцій

№ з/п	Назва звіту / ресурсу	Інституція (країна), рік	Що опрацьовано
17	Handbook of Russian Information Warfare	NATO Defense College (Італія), 2016	систематизація інформаційної війни РФ
18	Anatomy of an Info-War	StopFake (Україна), 2015	механізми роботи пропаганди
19	«37% проросійської дезінформації в українських медіа...»	IMI + «Детектор медіа» (Україна), 2021	медіамоніторинг дезінформації
20	М. Іокова. «Від «Україна 404» до «Росія відродила життя»»	ZMINA (Україна), 2024	еволюція пропаганди на ТОТ (10 років)
III. Міжнародні моніторингові ресурси (бази даних)			
21	Hamilton 2.0 Dashboard	Alliance for Securing Democracy / GMF (США)	моніторинг державних медіа РФ
22	EUvsDisinfo (база даних)	EEAS (ЄС)	база проклемлінських наративів
IV. Статистичні джерела (проникнення інтернету)			
23	Facts and Figures 2024: Internet use	ITU (Швейцарія), 2024	статистика доступу (світ)
24	Digital 2024: Ukraine	DataReportal / We Are Social / Meltwater, 2024	статистика доступу (Україна)
V. Академічні емпіричні дослідження (обчислювальний аналіз)			
25	D. Geissler та ін. Russian propaganda on social media...	EPJ Data Science, 2023	ботомережі, обчислювальний аналіз
26	T. Willaert, M. Tuters. From denazification to the Golden Billion	Humanities and Social Sciences Communications, 2025	дипломатичні Telegram-канали Кремля
27	A. Bawa та ін. Telegram as a Battlefield	arXiv, 2025	великий масив Telegram-даних
VI. Авторський моніторинг інформаційного простору			
28	Авторський моніторинг соцмереж, месенджерів і проросійських ресурсів	автор, за період дослідження	первинне спостереження за поширенням наративів

Джерело: складено автором.

Примітка. Усього опрацьовано 28 позицій, згрупованих за шістьма тематичними категоріями: аналітичні звіти інституцій протидії дезінформації; публікації аналітичних центрів і громадських організацій; міжнародні моніторингові ресурси (бази даних); статистичні джерела; академічні емпіричні дослідження; авторський моніторинг інформаційного простору. Хронологічний період опрацьованих матеріалів – з 24 лютого 2022 р. до березня 2026 р. Повні бібліографічні описи (з URL і датами звернення) наведено у списку використаних джерел.